

संग्रह-१७

क्रम संख्या-१८

जातक संग्रह

[भाग - २]

(कुनै एक उपासक आदिहरूको कारणमा बताइएका कथाहरू)

आचार्य

भिक्षु अमृतानन्द

सन् १९७९ डिसेम्बर लुम्बिनी वर्षको उपलक्षमा ।

भारु. ६/-

नेरु

संग्रह-१७

क्रम संख्या-१८

जातक संग्रह

[भाग - २]

(कुनै एक उपासक आदिहरूको कारणमा बताइएका कथाहरू)

आचार्य
भिक्षु अमृतानन्द

Dhamma.Digital

सन् १९७९ डिसेम्बर लुम्बिनी वर्षको उपलक्षमा ।

भारु. ६/-

२४

प्रकाशकः

“आनन्दकुटी बिहारगुठी”

(सं. द. नं. १/०३१ प्र. जि. अ. का. का.)

आनन्दकुटी, स्वयम्भू,

काठमाडौं, नेपाल ।

फो. नं. १४४२०

(सर्वाधिकार सुरक्षित)

बुद्धाब्दः २५२३

बि. सं. २०३६

प्रथमावृत्ति १०००

मुद्रकः

नेपाल प्रेस

काठमाडौं, नेपाल ।

Collection No. 17

JATAKA SANGRAHA

(PART II)

Bhikshu Amritananda

Lumbini Year 1979

Published by
ANANDA KUTI VIHARA TRUST
Ananda Kuti, Kathmandu
NEPAL.
1979

यसमा—

प्रकाशकीय

भूमिका

प्राक्कथन

मूल-ग्रन्थहरू

सहायक ग्रन्थ

संकेत शब्दको अर्थ

त्रिपिटक-सूची

विषय-सूची

“जातक संग्रह” भाग-२

नामावली

शब्दावली

गाथा-सूची

प्रकाशकीय

प्रस्तुत जातक संग्रह दोश्रो भाग बुद्धकालीन ग्रन्थहरूको (आनन्दकुटी बिहार गुठीको) प्रकाशन क्रमको अठारौं ग्रन्थ हो । यसप्रकारका ग्रन्थहरू प्रकाशन गर्ने लक्ष लिएर अविच्छिन्न रूपमा परिश्रम गरिरहनु भएका पूज्य अमृतानन्द महास्थविरद्वारा अनुबित भएको हो । यो संग्रहलाई पनि यस बिहार गुठीले प्रकाशित गर्ने सुअवसर पाएको छ ।

यसमा विभिन्न जातक सम्बन्धी महत्वपूर्ण कुराहरू ज्ञान बन्न पाउनुको साथै विशेष मनोरञ्जन समेत हुने भएकोले पाठकहरूले सरल रूपमै ज्ञान वृद्धि गर्न पाउने छन् भन्ने आशा लिएको छ ।

तीर्थनारायण मानन्धर

सदस्य-सचिव

२०३६ पौष १४

आनन्दकुटी बिहारगुठी

भूमिका—

यस्तोः साहित्य विधाभिन्न कथा साहित्य आएको छ जसले पाठकहरूलाई टुनामुना लगाउँदै आफ्नो लक्षरूपी बाटोतिर सजिलैसँग बामेसर्न, हिंड्न र फुड्न लगाउने प्रयासको प्रबन्धमा सधैं तत्पर भएको मात्र होइन यससँग सम्बन्धित जिगीषारूपी दौड डौडाउँदा-आर्थिक, सामाजिक, दार्शनिक, धार्मिक, मनोवैज्ञानिक र राजनैतिक खुराकहरू प्रशस्त प्रदान गर्नमा अति जनप्रिय भएको कुरालाई समालोचनात्मक अवतार लिएर आएका प्रस्तुत संग्रह भाग-२ का (२८) कथाहरूले परिपुष्टि गरेका छन् । यति मात्र होइन कथाको नाम संस्मरण वा वरण गर्ने बित्तिकै आफ्नो अवस्था र संस्कृति अनुसार मानिस यति विमुग्ध हुन्छ जसको उपमा विन अन्यत्र कतै मन डुलाउन पर्ने अवस्था आइपरेन किन भने प्रस्तुत संग्रह नै हाँचो हातमा छ ।

हुन पनि कथा यस्तो तत्व हो जससँग व्यक्तिगत र सामाजिक; धार्मिक र दार्शनिक; राजनैतिक र आर्थिक आदि समाजसँग सम्बन्धित

-
१. जातक कथा आदि र अन्य कथाहरूको उत्पत्ति आदिको साथै बस सम्बन्धी विशेष कुराहरू 'जातक संग्रह' भाग-१ को भूमिकामा लेखिसकेको हुनाले आवश्यक परे त्यहीं हेर्नु ।

कुनै न कुनै गुणसँग पाठक तुरन्त परिचित हुनसक्ने मात्र होइन आफ्नो मनमा भएका कलुषित भावनाले अभिप्रेरित आन्तरिक शत्रुलाई दमन गराउने योजना मात्र बनाई हात बाँधेर नबसी यसको भामूल उच्छेदन गर्ने शक्ति समेत प्राप्तगरी अन्धानुकरणको बाटो छोडी नयाँ बाटोबाट हिड्ने बाटो देखाउंदै दायाँ बायाँ देखिने ससाना अबरोधहरूलाई पन्छाई हिड्न समेत सिकाएको छ भन्ने कुरालाई प्रस्तुत कथाहरूकै सन्वर्धमा अवगत गर्नपाइन्छ ।

हुन त यहाँ देखिएका कथातिर सिंहावलोकन गर्दा पूर्वपक्ष र परपक्ष अर्थात् यस जन्म र पूर्वजन्मका दुइ कथाको केन्द्रबिन्दुतिर मूल्याङ्कन गर्न खोज्दा योटे पात्रको जन्मजन्मान्तरसँग अन्योन्याश्रय सम्बन्ध भएको कुरा प्रष्टरूपमा देखिन्छ र यो पनि देखिन्छ कि परम्परागत संस्कार यस्तो संस्कार हो जो निर्वाणसँगसँगै मात्र अवशान हुन्छ । यतिमात्र होइन यहाँका उदीयमान कथाहरूलाई अझ गौड गरेर अध्ययन र मनन गरेको खण्डमा पूर्वपक्षभन्दा परपक्ष नै सबल देखिन्छ । भनाइको तात्पर्य यो हो कि पूर्वपक्ष केवल कथा उद्गम स्थलको साधन-मात्र हो भने परपक्षका कथाहरूले पूर्णसाध्यताकोनिमित्त दाबी गरेका छन् भन्ने कुरा त्यत्तिकसँग छर्लङ्गिएको छ जति बुद्धको बुद्धत्वले मानसिक संस्कार परिवर्तनकोनिमित्त शल्यचिकित्सा गर्ने प्रकोष्ठ तयार पारेको छ ।

जे होस् आधुनिक कथासाहित्यको दृष्टिकोणले हेर्दा—कथालाई जसरी सामाजिक उन्नति र अवनति, आर्थिक तथा राजनैतिक विषमता,

उत्साह र भय, प्रेम र विद्योग, उपकार र अपकार आदि जस्ता विभिन्न कुराहरूको साथै व्यक्तिगत जीवनमा घटने वा घटेका कुनै भावको चित्रणरूपी ऐना मानिन्छ त्यसरी नै प्रस्तुत संग्रहलाई पनि तत्कालीन समाजको ऐना मात्र मानिने होइन अझ एकसरे कीरणको रूपमा पनि हेर्न सकिन्छ । किनभने अतीत समयका (इहलौकिक) कुराहरूको वास्तविक ज्ञान आधुनिक कालकै बौद्धिक वर्गबाट जुन रूपमा अबगत गर्न पाउँछौं त्यही रूपमै प्रस्तुत संग्रहमा संग्रहित अतीतकाल (पारलौकिक) संग जोडिएका कथाहरूको ज्ञान दिव्य चक्षुलाभी गौतम बुद्धबाट प्राप्त गर्ने सौभाग्य प्राप्त भएको छ । जहाँ धार्मिक परम्पराको पृष्ठभूमि अन्तरगत समाजभित्र घटेका सम्पूर्ण घटनाहरूको मूर्त चित्रलाई रोचकतापूर्ण सिनेमा हेरेर हेर्न पाउने विभिन्न श्रेणीहरू यहाँ निर्माण भएका छन् । जहाँ बसेर हेर्दा देखेका कुराहरूको सारांश लिन खोज्ने हो भने—समाजभित्र कुनै यस्ता मानिस पाइन्छन् जसले आफ्नो बाबुलाई देवता माने र वा त्यसभन्दा पनि बढी सम्मान देखाएका छन् भने कुनै यस्ता कुपुत तथा जोईटिङ्गे पनि देखिन्छन् जसले आफ्नो बाबुलाई जिउँदै खाडल खनी पुरिदिने योजना बनाएको हुन्छ । यस्तै गरी हेर्दा कुनै यस्ता बाबुहरू देखिन्छन् जसलाई छोराको मृत्युले निरुत्साह मात्र पारेको होइन संसार विरानो बनाएको अनुभव हुन्छ भने कुनै यस्तो बाबुको अनुहार पनि देख्न सकिन्छ जसले स्वार्थ लोलुपताको कारणले गर्दा राज्यबाट छोरोले विदालिनु पर्दछ । फेरि एकातिर कुनै यस्ता साथी देखिन्छन् जसमध्ये यौटाले अर्को साथीको धन हडप्ने योजनामा तल्लीन भएको हुन्छ भने अर्कोतिर यस्ता चण्डमाथिका चण्ड व्यापारी

साथीहरूले बुद्धि लडाएको देखिन्छ जहाँ यीटाको फाली मूसाले खाइबिएको बहानामा फाली हडप गर्न खोज्दा उल्टै त्यसको छोरालाई बाजले उडाएर लगेको निहुमा छोरो गायब गरी फाली फोर्त्याउने योजनामा सफल हुन्छ । यस्तै यस्ता रोचक घटनाहरूको क्रममा कुनै यस्ता सोग्ने स्वास्नीसँग देखाबेछ हुन्छ जसलाई बाहिरबाट हेर्दा पति पत्नीमा हुनुपर्ने गुणहरू छन् भन्ने बाहिरी कल्पना गर्न सकिन्छ भने मित्रबाट हेर्दा सोग्नेको हृदय यति कठोर हुन्छ जसले आफ्नी पत्नीलाई झोर्के राखी आफूले मात्र हुसुने योजनामा सफल भएको एकातिर पाइन्छ भने—अर्कोतिर स्वास्नीको मृत्युको कारणमा आफुलाई शोकरूपी ज्वालामा जलाइराखेको दृश्य पनि राख्ने हेर्न सकिन्छ । यस्तै मरी हेर्दै जाँदा यस्ता कुमारीहरू पनि देखिन्छन् जसले आफ्नो प्रेमिकाको विछोडमा जीवन लीलालाई नै समाप्त पारेका छन् । फेरि कुनै यस्ता पति पत्नी पनि दृश्यमा आउँछन् जसलाई वासनात्मकताले पटकै छोएको देखिदैन न त ८० कोटी धनले नै । बरु सो धन बुद्धधर्मको निमित्त अर्पण गरी आफुहरू पनि आजीवन बुद्धधर्मकै शरणमा परी सुखको सास फेरेका देखिन्छन् भने कुनै यस्ता धनाढ्य देखिन्छन् जसले शोषण कलामा पूर्णतया निपुणता हासिल गरेका छन् । यातमात्र होइन कुनै यस्ता भाइ पनि छन् जसलाई दाजुको मृत्युले अनाथ तुल्याएको सम्झी शोकसन्तप्त हृदय लिएर भौतारिइरहेको न पाइने होइन । कुनै यस्तो भाइ पनि नदेखिने होइन जसले दाजुको आँखामा छारोहाली धन हडप गर्ने चालबाजी न रचेको होस् । यसरी सञ्चरित्रता र दुश्चरित्रतातिर आँखा तान्दै जाँदा यस्ता रक्सीबाज, रण्डीबाज र जुवाडेहरूको जमघट

पनि देखिन्छ जसले ज्ञानवान्लाई मूर्ख र आफूलाई असल देखाउने चेष्टा-नगरेका हुन् भन्ने कुरा पनि देख्न पाइन्छ । यस प्रकारका मानिसहरूको चरित्र अध्ययन गर्ने क्रमतिर विलक्षस्पी दिन खोज्दा चाहे यस जन्मका कुरा भनीं अथवा पूर्वजन्म कं । तर सामाजिक बनीटको परम्परारूपी शृंखलामा खास परिवर्तन देखिदैन देखिन्छ भने बरु उल्टै तत्कालीन समयमा मानिसहरू आदर्शवादी, परोपकारी, अनुशासित, सद्भाविको भावि जस्ता बढी भन्दा बढी संख्यामा पाइन्थे भने हिजो आज समाजको नाउँमा विभिन्न आदर्श देखाई आफ्नो भुँडो भनीं योजनमा संलग्न भएका मानिसहरूको संख्या बढीभन्दा बढी पाइने कुरामा बढी सहमत हुन सकिन्छ ।

यसैले यस्तो रूपमा हाम्रो अगाडि खडा भई यो संप्रहले संकेत गरेको छ कि जसले युगौं युगदेखि आजसम्मको सामाजिक संस्कार, वातावरण तथा आर्थिक र धार्मिक अवस्थाको अध्ययन गर्ने महत्त्वपूर्ण पृष्ठभूमि तयारपारिदिएको छ भन्ने कुरालाई यसमध्येका 'एक कुटुम्बिक तथा उपासक'को रूपमा आएका अट्टाईस पात्रहरू यसका साक्षीको रूपमा देखापरेका हुन् र पाठकहरूलाई सतर्क्याई सारांशमा सन्मार्गतिर जान औत्पाउंदै—सुख दुःख भन्ने कुरा आफ्नै हातको खेल हो अरुबाट मात्र त्यसै मुलभ हुने होइन—भन्दै सबैलाई उत्तम पुरुष बन्नेतिर प्रेरणा र हौसला मात्र दिएको होइन उत्तम पुरुष बन्ने बाटो पनि पहिल्याइदिएको छ भन्ने कुरालाई निम्नलिखित गाथाको अभिव्यक्तिले परिपुष्टि गरेको छ । जस्तै—

अस्सद्धो अकतञ्जू च सन्धिच्छेदो च यो नरो ।
हतावकासो वन्तासो सवे उत्तम पोरिसो'ति ॥

(अर्थात्—जसले अन्धश्रद्धालाई विश्वास गर्दैन र जसको जन्म-मरणको सन्धि विच्छेद भइसकेको छ र जसका सबै प्रकारका आस्रवहरू हटिसकेका छन् उही नै उत्तम पुरुष हो ।)

मनाइको तात्पर्य यो हो कि मानिस भएर जन्मेपछि केवल लोभ, द्वेष, घृणा आदिमा मात्र नलागी उदार हृदय लिई सन्मार्गमा प्रवृत्त हुनु पर्दछ जसले गर्वा इहलोक तथा परलोक सुद्रने मात्र होइन जन्म-जन्मान्तरको सम्बन्ध पनि विच्छेद हुन्छ । हुनत यहाँ उत्तम पुरुषको रूपमा बुद्धलाई लिएको भएता पनि त्यत्तिकै संयम र विवेकज ज्ञान प्राप्तगर्न सके सबै बुद्धत्वमा पुग्न सक्नेछन् भन्ने सारपूर्ण उद्घोषणा पनि हो ।

यहाँ सम्मिलित कथाहरूले वर्तमानका बुद्ध र अतीतका कथाहरूले बोधिसत्वसँग सम्बन्ध गाँसेका छन् । यहाँ समावेश भएका २७ जातक-हरूलाई जेतवनमै बसी बुद्धले विभिन्न कारणको प्रसंगमा बताउनु भएको हो र 'बाहिय जातक' कथा भने वंशालीको कुटागार शालामा बसी सुनाउनु भएको हो । जस्तै—

बरिद्र कुलमा जन्मेको पितृपोषकको कारणलाई लिएर दृष्टान्तको रूपमा 'तषकल जातक', जरीबुटो र तर्कारीका व्यापारी श्रावस्तीवासी पणिक उपासकको कारणलाई लिएर 'पणिक जातक', हसिली छोरीको

कुमारीत्व आर्क परीक्षा गर्ने भावस्तीवासी एक पणिकको कारणलाई लिएर 'सेगु जातक', आसामी लगाएर ब्याज खाने भावस्तीवासी एक कुटुम्बिकको कारणमा 'पुटमत्त जातक', बुद्धसँग 'अर्थकोद्वार' भन्ने प्रश्न गर्ने भावस्तीवासी एक कुटुम्बिकको कारणमा 'एकपद जातक', सुन्दर पुरुषलाई देखेर आसक्त भएकी भावस्तीवासी कुटुम्बिकाको कारणलाई लिएर 'वातभगसिन्धव जातक', दाजुको मृत्युले शोकाकुलित भएको भावस्तीवासी एक कुटुम्बिकको कारणमा 'मत्तरोदन जातक', आसामी उठाई फर्कदा बाटामा पहाड देखी यो पहाड सुवर्णमय भए मलाई पनि केही विनुहुन्छ कि भनी स्त्रीले सोधदा तिम्रो कोह्ली र दिने भनी उत्तर दिने भावस्तीवासी एक कुटुम्बिकको कारणमा 'सुचचज जातक', स्त्री मृत्युको शोकरूपी भूप्रेमा पित्तिएको एक कुटुम्बिकको कारणमा 'अननुसोचिय जातक', ब्याधाले दिएको गोहीको मासु आफु एकलैले खाई पोलेको गोही वलिक भित्र पस्यो भनी स्वास्नीलाई ढाँटने एक कुटुम्बिकको कारणमा 'पक्कोघ जातक', बाबुको मृत्युले पिरलिएको एक कुटुम्बिकको कारणमा 'मुजात जातक', छोराको मृत्युले होसहवास उडेको एक कुटुम्बिकको कारणमा 'उरग जातक', यस्तै छोराको मृत्युले हात खुट्टा छोडने भावस्तीवासी एक कुटुम्बिकको कारणमा 'मट्टकुण्डली जन्तक', छोरा मरेकै कारणमा शोक गर्ने अर्को एक कुटुम्बिकलाई सम्झाउनको-निमित्त 'घत जातक', बाबुको मृत्युको शोकरूपी आँचमा पित्तिएको एक कुटुम्बिकको कारणमा 'वसरथ जातक', बुद्ध र सङ्घ प्रति बढी आदर गर्ने एक कुटुम्बिकको कारणमा 'भिक्षापरम्परा जातक', ब्यापार गरी फर्कका बुइ ब्यापारीमध्ये भावस्तीवासी फेलाहा ब्यापारीको कारणमा 'कूटवाणिज

जातक', तथा धावस्तीवासी फेलाहा र दुई ब्यापारीको कारणमा 'कूटवाणिज जातक', यस्तै फेलाहा ब्यापारीको कारणमा 'मच्छुदान जातक', अम्बकोष्टक आसन शालामा बस्ने एक कुकुरको कारणमा 'सुख जातक', उदधानपालले टिपेको जति सबै पात च्यातिदिने एक पुटदूषक (बालक) को कारणमा 'पुटदूसक जातक', सासुको बहिरोपनले गर्दा भिक्षु हुने धावस्तीवासी एक कुटुम्बिकको कारणमा 'कल्याणधम्म जातक', पाण्डुरोगले पीडित हुँदा घरमा पनि बेवास्ता गर्न थालेपछि भिक्षु हुन चाहने धावस्तीवासी एक पुरुषको कारणमा 'कार्यविच्छिन्द जातक', भिक्षुसंघ प्रति श्रद्धा राख्ने लिच्छवी राजाको कारणमा 'बाहिय जातक', आफूलाई नसोधी विबाहको कामकुरो छिनेकोमा रीस गर्ने आजीवकले कुसाइत बनाई विवाह हटाउन बाध्य भएको जनपदवासी एक कुलपुत्रको कारणमा 'नखत्त जातक', मिथ्या तपगर्ने जेतवन पञ्चाङ्किका आजीवकहरूको कारणमा 'नङ्गुट्ट जातक', जेतवनको आस-पासमा मिथ्या तपगर्ने तैर्थायहरूको कारणमा 'वद्म जातक', र लाभसत्कार गुमाएर मुख अँध्यारो पारी बसिरहेका तैर्थायहरूको कारणमा 'बावेर जातक' ।

जेहोस् उक्त घटनाहरूलाई कारणमानी लेखिएका जातक कथाहरूले आधुनिक समाजलाई एक न एक कुराले यथार्थबोध गराउने चेष्टा मात्र गरेका होइनन् कि सामाजिक कुभावनाको अन्त गरी सद्भावनाको साम्राज्य स्थापना होस् भन्नेतिर पूर्णतया समर्पित हुँदै सठसस साठेयमिदं सुचिन्तितं (कूटवाणिज जातक पृ. १३५) अर्थात् 'शठेशाठ्यं समाचरेत्' भन्ने उक्तितिर पनि आँखा चिम्लिएका छैनन् ।

हुनत आधुनिकताको कोरा आदर्श र अनुशासनले थिचिई उकुसमुकुस भएर बसेको समाजलाई यहाँका कथाहरूले वास्तविक यथार्थताको राजमार्ग पहिल्याउन धेरै बल प्रदान गरेका मात्र होइनन् हिडाइविने अभियान पनि प्रारम्भ गरेका छन् ।

यो यसजन्म र परजन्मसँग गाँसिएका कथाहरूमध्ये अतीतकथा जति 'ब्रह्मदत्तले राज्य गरिरहेको समयका हुन्' भन्ने कुरा लेखिएता पनि यहाँ 'ब्रह्मदत्त' भन्ने राजा योर्टे मात्र नभई विभिन्न समयका अनेक थिए र 'ब्रह्मदत्त' भन्ने एक 'पद' मात्र हो भन्ने सम्झनु पर्ने कुरालाई कथाहरूकै अध्ययनको माध्यमबाट अवगत गर्न सकिन्छ । यस्तै के पनि अवगत गर्न पाइन्छ भने वर्तमानका कथाहरूले भन्दा पनि महत्वपूर्ण सामग्री तथा उपदेशहरू अतीतका कथाहरूले दिएका छन् । यसको साथसाथै यो पनि देखाइदिएका छन् कि पूर्वकालीन तथा परकालीन अवधिको सामाजिक आदि व्यवस्थामा जुन अन्तराल छ यसलाई पनि त्यसरी नै अभिव्यक्त गरेका छन् जसरी बुद्धधर्मले यहाँ पदार्पण नगरेसम्म अन्य धर्मको विशेष महत्व थियो । यसलाई प्रमाणित गर्ने काममा पनि यस संग्रहले मुछ लुकाएको छैन भन्ने कुरालाई—

यदा च सरसम्पन्नो बुद्धो धम्मं अदेसयि ।

अथ लाभो च सक्कारो तित्थियानं अहायथा'ति ॥

(बावेरु जातक पृ. १८०)

यो गाथाले संकेत गरेको मात्र नगरी परिपुष्टि समेत गरेको छ ।

यसैको प्रमंगमा यस संग्रहले परोपकार, अहिंसा, आवि जस्ता मानवीय कर्तव्यतिर दत्तचित्त गराउनकोनिमित्त विशेष उत्साह देखाएको मात्र होइन सम्बन्धित कार्यकर्ताहरूको संख्या प्रतिदिन बढाउँदै लैजाने लक्षतिर पनि बढी सक्रियता देखाएको छ र अनि मानिस बनाउँदाहरूलाई चेतवनी दिँदै सारांशमा भनेको छ कि—जसले यस जन्ममा राम्रो काम गर्छ त्यसले परजन्ममा सुखभोग गर्न पाउँछ अथवा जसले पूर्वजन्ममा राम्रो काम गरेको छ त्यसले यस जन्ममा अभिषिक्त सुखभोग गर्ने अधिकार प्राप्त गर्न सक्ने छ—यसैले यहाँ जन्मजन्मान्तरको संस्कारलाई विशिष्ट स्थानमा बसालिएको हो भन्ने कुराको इशारा गर्दै 'मत्तरोदन जातक' ले 'सबै संस्कारिक वस्तु अनित्य छन् र विनाश हुने वस्तुहरू विनाश नै हुन्छन्' भनेर भनेको हो । यसैलाई उदाहरणको रूपमा समय समयमा फेर्ने सर्पको काँचुलीसँग जीवनलाई बाँजिएको हो । यसलाई सामान्य दृष्टिकोणले हेर्नुभन्दा पनि बढी दार्शनिक आँखाले हेर्दा सर्पलाई दिएको स्थायीत्वपन र काँचुलीको अस्थायीत्वपनले के जनाउन सक्छ भने आत्मा यदि स्थायी हो भने जीवन अस्थायी हो । यसैले अस्थायी जीवनको बारेमा चिन्ता गर्नुभन्दा बढी यसै जीवनमा अरुको उपकार र पुण्य आर्जन गर्न सक्थो भने जन्मजन्मान्तरसम्म पनि सुखप्राप्त भइरहन्छ भन्ने कुराको आभाष पनि राम्ररी पाउन सकिने कुरालाई 'उरग जातक' ले सम्झाउने प्रयास गरेको छ । साथै समाजकं लागि विभिन्न उपायहरूको प्रयोग पनि भएको छ । यसैले संग्रहको मुख्य उद्देश्य नै—देश, जाति, धर्म आदि सबै कुरा समाजमै अडको छ र साहित्य, विज्ञान, दर्शन आदि जस्ता कुराहरूबाट पनि समाज बाहिर

जान नसक्ने कुरालाई विभिन्न प्रसंगमा विभिन्न प्रकारका घटनाहरूलाई काष्ण्यमानो प्रतिएका कथाहरूको यस संगालोले बाहुछोरा, बाजुमक, लोम्बे स्वास्नी, साथी साथी, आविको सम्बन्ध देखाएको छ जसमा सामाजिक विम्वयहरूलाई नै अंगालेको छ र समाजलाई सुमार्यतिर लफकाउन सरसशलीमा लेखिएका रोचकतापूर्ण कथाकपी विविन्न उपदेशहरूको आस्वाद गराएको छ र अन्त्यमा—

चजे चजन्तं वनथं न कयिरा,
अपेतचित्तेन न सम्भजेय्य ।
द्विजो दुमं खीणफलन्ति अत्वा,
अञ्जं समेक्खेय्य महा हि लोको'ति ॥

(पुटभत्त जातक पृ. २५)

अर्थात् छाडनेमाथि आशा नगर्न र टाढा चित्तहुनेको साथमा पनि नबस्न । जसरी फल नभएको रुखलाई छाडी फल भएको रुखमा चराहरू बस्छन् त्यसरी नै आफ्नो फाइदाकोनिमित्त अरुको खोजी गर्नु । किनकि यहाँ नपाइने कुरा केही छैन, यो सन्सार विशाल छ भने उपदेश दिएर यो जातककथा संग्रहले दोश्रो विश्राम लिएको छ ।

अन्त्यमा—

यत्र तत्र छरिएर बसेका पालि (मागघि) साहित्यमा लेखिएका जातक कथाहरूलाई वर्गीकरण गरी एक सूत्रमा गाँसी नेपालीमा रूपान्तर गरी यावत् नेपालीलाई बौद्ध साहित्य सम्बन्धी कथाको पूर्ण परिचय दिलाउन यसका अनुवादक पूज्य आचार्य भिक्षु

[१८]

भूमिका

अमृतानन्व महास्थविरज्यूले आफू अस्वस्थ हुँबाहुँदै पनि जुन प्रकारको परिश्रम गरी प्रस्तुत जातक संग्रह भाग-२ (प्रकाशन क्रमको १८) प्रकाशित गर्नु भएको छ यसबाट विभिन्न विचारधारा भएका पाठकहरूले ध्या-आपनै पनका रोचक विषयवस्तुहरू पाउने छन् र अनि पाउने छन् तत्कालीन कथाशैलीको रूपरेखाको ज्ञानको साथसाथै 'भवतु सब्बमङ्गलम्' भन्ने मूलमन्त्रको अमोघ उपदेश पनि ।

Dhamma.Digital

- वटुकुण्ड "भूषण"

विजयेश्वरी,

स्वयम्भू, काठमाडौं

१-१-२०३६

नमो तस्स भगवतो अरहतो सम्मासम्बुद्धस्स ।

प्राक्कथन

प्रस्तुत पुस्तक जातक संग्रहको दोषो भाग हो र आनन्दकुटी बिहारगुठीको प्रकाशन क्रमको १८ रौं ग्रन्थ हो ।

यसमा पनि पहिलो भागमा अस्तै “कुनै एक गृहस्थी”को कारणमा बताइएका कथाहरू संग्रह भएका छन् । यस संग्रहमा ११ पात्रहरूको-कारणमा बताइएका २८ जातक कथाहरू संग्रहित छन् ।

जम्मा ५५० जातक कथाहरूमध्येबाट पहिलो भागमा ३२ वटा र यसमा २८ वटा गरी जम्मा ६० वटा जातकका कथाहरू अनुदित भएका छन् । यी सबै कथाहरू “कुनै एक गृहस्थी”को कारणमा बताइएका जातकहरूको संग्रह हो । यसबाट “कुनै एक गृहस्थी”को कारणमा बताइएका कथाहरूको समापन भएको छ ।

तेश्रो भागमा “ कुनै एक भिक्षुको ” कारणमा बताइएका जातक-
हरूको संग्रह प्रस्तुत गर्नेछु ।

प्रस्तुत संग्रहमा संग्रहित भएका २८ जातकहरू यसप्रकार छन्—

१. एक पितृपोसक उपासकको कारणमा बताइएको—१

१. जा. पा. I. पृ. २०४: तक्षकजातक, अ. क. IV. पृ. ७५,
नं. ४४६.

२. एक पणिक उपासकको कारणमा बताइएका—२

२. जा. पा. I. पृ. २४: पणिकजातक, अ. क. I-II. पृ. ३०४,
नं. १०२.

३. जा. पा. I. पृ. ५४: सेगुजातक, अ. क. I-II. पृ. ४९९,
नं. २१७.

३. एक कुटुम्बिकको कारणमा बताइएका—१३

४. जा. पा. I. पृ. ५६: पुटभत्तजातक, अ. क. I-II. पृ. ५१५,
नं. २२३.

५. जा. पा. I. पृ. ६९: एकपदजातक, अ. क. I-II. पृ. ५३७,
नं. २३८.

६. जा. पा. I. पृ. ७२: वातिंगसिन्धजातक, अ. क. I-II.
पृ. ६०४, नं. २६६.
७. जा. पा. I. पृ. ९३: मत्तरोदनजातक, अ. क. III. पृ. ४०,
नं. ३१७.
८. जा. पा. I. पृ. ९५: सुचज्जजातक, अ. क. III. पृ. ४७,
नं. ३२०.
९. जा. पा. I. पृ. ९८: अननुसोच्चियजातक, अ. क. III. पृ. ६५,
नं. ३२८.
१०. जा. पा. I. पृ. १०१: पक्कगोधजातक, अ. क. III. पृ. ७४,
नं. ३३३.
११. जा. पा. I. पृ. ११२: सुजातजातक, अ. क. III. पृ. १०७,
नं. ३५२.
१२. जा. पा. I. पृ. १७३: उरगजातक, अ. क. III. पृ. ११२,
नं. ३५४.
१३. जा. पा. I. पृ. २०९: मट्टकुण्डलीजातक, अ. क. IV. पृ. ८८,
नं. ४४९.
१४. जा. पा. I. पृ. २१६: घतपण्डितजातक, अ. क. IV. पृ. १०३,
नं. ४५४.
१५. जा. पा. I. पृ. २२९: वसरथंजातक, अ. क. IV. पृ. १३६,
नं. ४६१.

१६. जा. पा. I. पृ. ३०२: मिश्रवापरम्पराजातक, अ. क. V. पृ. ७१,
नं. ४९६.

४. भेलाहा व्यापारीको कारणमा बताइएका-३

१७. जा. पा. I. पृ. २३: कूटवाणिजजातक, अ. क. I-II. पृ. २९८,
नं. ९८.

१८. जा. पा. I. पृ. ५५: कूटवाणिजजातक, अ. क. I-II. पृ. ५००,
नं. २१८.

१९. जा. पा. I. पृ. ८०: मच्छुवानजातक, अ. क. I-II. पृ. ६५८,
नं. २८८.

५. एक कुक्कुरको कारणमा बताइएको-१

२०. जा. पा. I. पृ. ६२: सुनखजातक, अ. क. I-II. पृ. ३४४,
नं. २४२.

६. एक पुटदूषकको कारणमा बताइएको-१

२१. जा. पा. I. पृ. ७७: पुटदूषकजातक, अ. क. I-II. पृ. ६३८,
नं. २८०.

७. एक बहिरी सासूको कारणमा बताइएको-१

२२. जा. पा. I. पृ. ४०: कल्याणधम्मजातक, अ. क. I-II. पृ. ४२२,
नं. १७१.

८. एक पुरुषको कारणमा बताइएको-१

२३. जा. पा. I. पृ. ८२: कायविच्छिन्नजातक, अ. क. I-II. पृ. ६६६, नं. २९३.

९. एक लिच्छवीको कारणमा बताइएको-१

२४. जा. पा. I. पृ. २५: बाहियजातक, अ. क. I-II. पृ. ३१०, नं. १०८.

१०. एक आजीवकको कारणमा बताइएका-२

२५. जा. पा. I. पृ. १३: नखलजातक, अ. क. I-II. पृ. १९१, नं. ४९.
२६. जा. पा. I. पृ. ३२: नङ्गुट्टुजातक, अ. क. I-II. पृ. ३६६, नं. १४४.

११. एक तैर्थियको कारणमा बताइएका-२

२७. जा. पा. I. पृ. ९६: बह्मजातक, अ. क. III. पृ. ५३, नं. ३२२.
२८. जा. पा. I. पृ. १०४: बावेरजातक, अ. क. III. पृ. ८७, नं. ३३९.

प्रस्तुत पुस्तकको भाषा संशोधन पनि प्राध्यापक श्री वटुकृष्ण "भूषण" एम्. ए. द्वारा गरिएको हो । अतः वहाँलाई र शब्दावलीहरूको प्रारम्भिक सेखाइ र अन्तिम प्रूफ हेरिदिने आयुष्मान् कुमार कश्यपलाई तथा बिनहुँ

[२४]

प्राक्कथन

कें प्रेसबाट प्रूफ ल्याइदिने श्री खड्गबहादुर उपासकलाई पनि
घन्यवाद ज्ञापन गरेको छु । प्रस्तुत पुस्तक प्रकाश गर्ने भारा लिइबिनु
भएका आनन्दकुटी विहारगुठीका सदस्य-सचिव श्री तीर्थनारायण मानन्धर
सहित गुठीका सबै सदस्यहरूलाई पनि घन्यवाद दिएको छु ।

चिरं तिष्ठतु सद्धम्मो ।

Dhamma.Digital

— भिक्षु अमृतानन्द

आनन्दकुटी विहार,
स्वयम्भू, काठमाडौं,
नेपाल ।

२०३६ पौष १५ गते आइतबार

फोन : ९४४२०

मूल ग्रन्थहरू—

जातकपालि ।

जातकट्टकया ।

सहायक ग्रन्थ—

भवन्त आनन्द कोसल्यायन अनुदित हिन्दी “जातक” ।

संकेत-शब्दको अर्थ--

अ. क. = अट्टकथा ।

अभि. धा. प. = अभिघानप्पदीपिका ।

जा: अ. क. = जातकट्टकथा ।

जा. अ. क. I-II. = सीलानन्दत्येरद्वारा सम्पादित जातकट्टकथा,
सन् १९२७.

जा. पा. = जातकपालि ।

धम्म. प. अ. क. = धम्मपवट्टकथा ।

बु. भा. च. भा-१ = बुद्धकालीन भावक चरित्र भाग-१

बु. वि. = बुद्धकालीन विमानकथा ।

पेत. व. अ. क. = पेतवत्यु अट्टकथा ।

विमा. व. अ. क. = विमानवत्यु अट्टकथा ।

बु. प्रे. = बुद्धकालीन प्रेतकथा ।

बु. रा. भा-१ = बुद्धकालीन राजपरिवार भाग-१

त्रि-पिटक-सूची

सुत्तपिटक : १-दीघनिकाय २-मज्झिमनिकाय ३-संयुत्तनिकाय ४-अङ्कगुत्तरनिकाय ५-खुद्दकनिकाय	विनयपिटक : १-पाराजिकपालि २-पाचित्तियपालि ३-महाबग्गपालि ४-चुल्लवग्गपालि ५-परिवारपालि	अभिघम्मपिटक । १-घम्मसङ्गहि २-विमङ्ग ३-घातुकया ४-पुरगलपञ्चसत्ति ५-कथावत्थु ६-घमक ७-पट्टान
	सुत्तविमङ्ग खण्डक	

- (१) खुद्दकपाठ
 (२) घम्मपद
 (३) उदान
 (४) इतिवुत्तक
 (५) सुत्तनिपात
 (६) विमानवत्थु
 (७) पेतवत्थु
 (८) धेरगाथा
 (९) धेरीगाथा
 (१०) जातक
 (११) निद्देस } १-महानिद्देस
 } २-चुल्लनिद्देस
 (१२) पटिसम्भवामग्ग
 (१३) अपदान
 (१४) बुद्धवंस
 (१५) चरियापिटक

विषय – सूची

विषय:	पृष्ठ:
१. एक पितृपोषक उपासकको कारणमा बताउनु भएको-१	
१- तक्षक जातक (४४६)	१
२. एक पणिक उपासकको कारणमा बताउनु भएको-२	
२- पणिक जातक (१०२)	१४
३- सेगु जातक (२१७)	१८
३. एक कुटुम्बिकको कारणमा बताउनु भएको-१३	
४- पुटभक्त जातक (२२३)	२१
५- एकपद जातक (२३८)	२७
६- वातगसिन्धव जातक (२६६)	३०
७- मत्तरोदन जातक (३१७)	३६
८- सुचञ्ज जातक (३२०)	४१
९- अननुसोचिय जातक (३२८)	४९
१०- पक्षगोघ जातक (३३३)	५६

११- सुजात जातक (३५२)	६२
१२- उरग जातक (३५४)	६७
१३- मट्टकुण्डली जातक (४४९)	७८
१४- घत जातक (४५४)	८५
१५- वसरथ जातक (४६१)	१०४
१६- भिक्खा परम्परा जातक (४९६)	११५

४. भेलाहा व्यापारीको कारणमा बताउनु भएको-३

१७- कटवाणिज जातक (९८)	१२७
१८- कटवाणिज जातक (२१८)	१३१
१९- मच्छुवान जातक (२८८)	१३७

५. एक कुक्कुरको कारणमा बताउनु भएको-१

२०- सुनख जातक (२४२)	१४३
---------------------	-----

६. एक पुटदूषक (=दुना बिगाने) को कारणमा

बताउनु भएको-१

२१- पुटदूषक जातक (२८०)	१४६
------------------------	-----

७. एक बहिरी सासूको कारणमा बताउनु भएको-१

२२- कल्याणधम्म जातक (१७१)	१४९
---------------------------	-----

८. एक पुरुषको कारणमा बताउनु भएको-१

२३- कायविच्छिन्द जातक (२९३)	१५४
-----------------------------	-----

[३०]

६. एक लिच्छवीको कारणमा बताउनु भएको-१
२४- बाहिय जातक (१०८)	१५८
१०. एक आजीबकको कारणमा बताउनु भएको-२
२५- नखत्त जातक (४९)	१६१
२६- नङ्गुट्ट जातक (१४४)	१६६
११. एक तैर्थियको कारणमा बताउनु भएको-२
२७- बह्म जातक (३२२)	१७०
२८- बावेव जातक (३३९)	१७७
नामावली	१८२
शब्दावली	१९०
गाथा-सूची	२०४
-

जातक संग्रह
[भाग-२]
Dhamma.Digital

नमो तस्स भगवतो अरहतो सम्मासम्बुद्धस्स ।

१. तक्कल जातक(४४६)

“न तक्कळा सन्ति न आलुपानी’ति...१” भन्ने यो गाथा
जेतबनमा बसिरहनु भएका शास्ताले एक पितृपोषक उपासकको
कारणमा बताउनु भएको हो ।

वर्तमान कथा

उ एक दरीद्र कुलमा जन्मेको थियो । आमा छसेपछि बिहान
सबेर उठी बतिवन गरी तथा मुख धोई ज्यामी काम वा कृषीको काम
गरी कमाएको सम्पत्ति अनुसार यागु र भोजन तयार पारी पिताको
पोषण गर्दथ्यो ।

१. जा. पा. I. पृ. २०४: तक्कलजातकं, नं. ४४६, अ. क. IV.
पृ. ७५.

अनि उसको पिताले—“तात ! तिमी एकलैले भित्र र बाहिरको गर्नुपर्ने काम गछौ । तिमीलाई एउटी कुलकुमारी ल्याइदिनेछु । उसले घरको काम गर्ने छे” भनी भन्यो ।

“तात ! स्त्रीहरू भनेका घरमा आइसकेपछि न तपाइलाई चिसमुख दिनेछन् न त मलाई । यस्तो नसोच्नु होस् । जीवनभर तपाइको पोषण गरी तपाइ छसेपछि म विचार गर्नेछु ।”

अनि उसको पिताले उसको इच्छा बिना नै एक कुलपुत्री ल्याइदियो । उ सपुराको र पतिको पनि उपकारिणी थिई र अहंकार रहित पनि । “मेरो पिताको उपकारिणी छे” भनी सन्तुष्ट भई पाए पाएका मनपर्ने चीज ल्याइदिन्छ । उ पनि ती सबै वस्तुहरू सपुरालाई दिन्छे । पछि उसले सोचि कि—“मेरा स्वामीले पाए पाएका वस्तु पितालाई नदिई मलाई नै दिन्छन् । अवश्य पनि पिताप्रति निस्नेही भएका होलान् । एक उपायद्वारा मेरा स्वामीलाई यो बुढोप्रति प्रतिकूल असर पारी घरबाट बाहिर पठाउने छु ।”

त्यहिदिखि उसले कहिले धेरै खोसो कहिले धेरै तातो पानी दिन्छे । धेरै नून भएको सूप कहिले नून नभएको दिन्छे । भात पनि कहिले काँचो कहिले गीलो पाछे । यसरी उ रिसाउने गरी काम गर्न थाली । उ रिसाउँदा “यो बुढोलाई कसले सेवा गर्न सक्नेछ र” भन्दै परुष वचन बोली ढगडा गर्न थाल्छे । जताततै खकार फालेर भए पनि स्वामीलाई कराउन लगाउँछे । “हेर बाबुको काम ! यस्तो नगर्नुहोस् भनी भन्दा पनि रिसाउँछन् । यो घरमा यात बाबुलाई राख यात मलाई ।”

अनि उसले स्त्रीलाई भन्यो “भद्रे ! तिम्रो तन्नेरीछपी, जहाँ बसेर भएपनि जीविका गर्न सक्नेछपी । मेरो पिता बुढा छन् । यदि तिम्रो यिनलाई सहन सक्िबनी भने यो घरबाट निस्केर जाऊ ।”

उ भयभीत भई—“अब उप्रान्त यस्तो गर्ने छैन” भनी ससुराको खुट्टामा परी बन्दना गरी क्षमा गर्न लगाई त्यहाँदेखि पुनः प्रकृतिरूपले नै सेवा गर्न थाली ।

अनि उपासक पहिले दिनहरूमा उसबाट दुःख पाएको कारणले गर्दा सो शास्ताकहाँ धर्मभ्रवण गर्न पनि गएन । आफ्नी स्त्री प्रकृतिस्वभावमा आइसकेपछि उपासक शास्ताकहाँ गयो ।

अनि शास्ताले “उपासक ! किन सात आठ दिनदेखि धर्म-भ्रवणकोनिमित्त आएनी ?” भनी सोध्नुभयो । उसले उक्त कुरा बतायो ।

“अहिले उसको कुरा नसुनी तिम्रो बाबुलाई घरबाट निकालेनी । पहिले चाहिँ यसको कुरा सुनी बाबुलाई काँचो-चिहानमा लगी छाल्टो खन्यो । त्यस छाल्टोमा राखी मानं लागेको बेलामा सात वर्षीय मैले आमाबाबुहरूको गुणकथा सुनाई तिम्रीलाई पितृघात कर्मबाट बचाइदिएको थिएँ । त्यसबखत मेरो कुरा सुनेर तिम्रा पितालाई जीवनभर सेवा गरी पछि तिम्रो स्वर्गपरायण भएका थियो । त्यो मैले दिएको अववावलाई जन्म जन्मान्तरसम्म पनि तिम्रो छोडेनी । यसै कारणले गर्दा उसको कुरा नसुनी अहिले तिम्रो पितालाई घरबाट

मनिकालेकाह्वी” भनी भन्नुहुँदा उसले सो कुरा बताउनहुन प्रार्थना गरेपछि शास्ताले पूर्वजन्मको कुरा बताउनु भयो ।

अतीत कथा

अतीत समयमा बाराणशीमा ब्रह्मदत्तले राज्य गरिरहेको बेलामा काशी गाउँको कुनै एक कुलमा एक पुत्र थियो । उसको नाम बसिदृक थियो । आमाबाबुहरूको सेवा गरी बसिरहेको बेलामा उसकी आमा खसेपछि उसले बाबुको सेवा गर्न थाल्यो । सबै कुराहरू माथिको वर्तमान कथामा जस्तै बुझ्नु । यहाँ चाहिँ यो विशेषता छ—

त्यसबखत सो स्त्री भन्दछे—“हेर बाबुको काम ! यस्तो यस्तो नगर भनी भन्दाखेरि रिसाउँछन् । स्वामी ! चण्ड र परुष तपाइका बाबु सँगै कलह मात्र गर्छन् । यिनी जोर्ण भएर ब्याधिले पीडित भई चाँडै नै मर्ने छन् । म यीसँग एउटै घरमा बस्न सकिदैन । यिनी स्वयं पनि केही दिनमै मर्ने छन् । अतः तपाइले यिनलाई काँचो-चिहानमा लगी खाइल खनी त्यसमा राखी कोवालोले टाउको काटी मारेर त्यसमाथि माटोले पुरी आउनुहोस् ।”

उसले यो कुरालाई बारम्बार भनेपछि उसको पतिले “भद्रे ! पुरुष मान्ने भनेको बडो ठूलो काम हो । कसरी मैले मार्न सकूँला र ?” भनी भन्यो ।

“म तपाइलाई एउटा उपाय बताउनेछु ।”

“त्यसोभए बताऊ ।”

“स्वामी ! बिहान सबेर बाबु सुत्ने ठाउँमा गई जसोगर्वा सबैले सुन्ने हो त्यसोगरी तपाइ कराई ‘तात ! कलाना गाउँको तपाइको आसामीले म जाँदा ऋण तिर्दैन । तपाइ खसेपछि त विने नै छैन । अतः भोलि बिहान सबेर रथमा बसी जाओ’ भनी भन्दा उसले भनेको बेलामै उठेर रथ तयारपारी त्यसमा उसलाई बसाली काँचो-चिहानमा लगी त्यहाँ पुगेपछि खाडल खनी चोरले हमला गरे जस्तै गरी आवाज निकाली टाउको काटी मारेर खाडलमा पुरी शीर टुक्रापारी नुहाई आउनुहोस् ।”

“यो उपाय ठीक छ” भन्ने सोची उसको कुरा मानी वसिट्टकले जानको लागि रथ तयारपार्यो । उसको सातबर्षीय एक छोरा छ । त्यो केटो पण्डित र व्यक्त छ । उसले आमाको कुरा सुनी “मेरी आमा पापिनी छे । पितालाई पितृघात काममा लगाउँछे । यो पितृघात काम म गर्नदिने छैन” भनी सोची चुपचाप गएर बाजेसँग सुत्यो । वसिट्टकले पनि उसले भनेको बेलामा रथ तयार पारी “बाबु ! आउनुहोस् ऋण असुल गर्न जाओ” भनी बाबुलाई रथमा बसाल्यो । कुमार पनि पहिले नै गएर रथमा बस्थो । वसिट्टकले उसलाई रोक्न नसकेपछि उसलाई पनि साथमा लिएर काँचो-चिहानमा गयो । अनि छोरासँग बाबुलाई रथमै राखी चिहानमा गई रथ एकातिर राखी स्वयं रथबाट ओल्होँ कोदालो र डालो लिई एउटा नदेखिने ठाउँमा चारपाटे गरी एक खाडल खस्याल्यो । अनि रथबाट ओल्होँ उसकहाँ गई नजाने जस्तो गरी कुमारले कुरा निकाली यो प्रथम गाथा भन्यो—

“न तक्कला सन्ति न आलुपानि,
 न बिलालियो न कलम्बानि तात ।
 एको अरञ्जम्हि सुसानमज्जे,
 किमत्थिको तात खणासि कासु’न्ति ॥”

अर्थ—

“हे तात ! यहाँ न तक्कला भन्ने कण्डहरू छन् न आलु नै छ
 न बिलालियकण्ड छ र नत कम्बल भन्ने तालकण्ड नै छ । तात !
 मसानको बोधको जंगलमा एक्लै के कारणले तपाइ खाडल खन्दै
 हुनुहुन्छ ?”

अनि उसको पिताले बोधो गाथा भन्यो—

Dhamma.Digital

“पितामहो तात सुदुब्बलो ते,
 अनेकव्याधीहि दुखेन फुट्टो ।
 तमज्जहं निखणिस्सामि सोब्भे,
 नहिस्स तं जीवितं रोचयामी’ति ॥”

अर्थ—

“तात ! तिम्रा बाजे दुबल छन्, अनेक रोगले पीडित भई
 दुःखी छन् । आज मैले उनलाई हेरिरहन सकिवन । अतः मारु नै बेश
 हुने छ ।”

यो सुनेर कुमारले भाषा गाथा मन्यो—

“संकल्पमेतं पटिलद्वपापं,
अच्चाहितं कम्म करोसि लुहन्ति ॥”

अर्थ—

“बाबुलाई दुःखबाट बूर गछुं भनी ज्यान मार्ने संकल्प मन्यो सोही संकल्प नै पापपूर्ण छ, ब्याधा जस्तै भई हितबाट बूर हुने काम गर्दछो ।”

यति भनी बाबुको हातबाट कोदालो लिई नजिकमा अर्को खाडल खन्र थाल्यो । अनि नजिकमा गई उसको पिताले “पुत्र ! किन खाडल खन्वछो ?” भनी सोढ्यो । उत्तर दिँदै तेस्रो गाथा मन्यो—

“मयापि तात पटिलच्छसे तुवं,
एतादिसं कम्मजरूपनीतो ।
तं कुल्लवत्तं अनुवत्तमानो,
अहम्पि तं निखणिस्सामि सोब्भे’ति ॥”

अर्थ—

“तात ! तपाइ बुढो हुँदाखेरि पनि यसरी म पनि गर्न पाउनेछु । कुल परम्पराको काम अनुगमन गरी म पनि तपाइलाई यो खाडलमा राख्नेछु ।”

अनि उसको पिताले चौथो गाथा भन्थो—

“फरुसाहि वाचाहि पकुब्बमानो,
आसज्ज मं त्वं वदसे कुमार ।
पुत्तो मम ओरसको समानो,
अहितानुकम्पी मे त्वंसि पुत्ता’ति ॥”

अर्थ—

“हे कुमार ! मेरो औरस समान पुत्र भएर पनि तिमिले मलाई
छोट् लाग्ने कुरा गछौ, तिमो परुषवाचा बोल्छौ । तिमो मेरो अहितकामी
रहेछौ ।”

यस्तो भन्दा पण्डित कुमारले एउटा गाथा प्रत्युत्तरको रूपमा र
अरु बुद्ध गाथा उदानको रूपमा भन्यो — Digital

१. “न ताहं तात अहितानुकम्पी,
हितानुकम्पी ते अहम्पि तात ।
पापञ्च तं कम्मपकुब्बमानं,
अरहामि नो वारयितुं ततो हि ॥

२. “यो मातरं पितरं वा वसिट्ठ,
अदूसके हिंसति पापधम्मो ।
कायस्स भेदा अभिसम्परायं,
असंसयं सो निरयं परेति ॥

३. “यो मातरं पितरं वा वसिट्टु,
अन्नेन पाणेन उपट्टहाति ।
कायस्स भेदा अभिसम्परायं,
असंसयं सो सुगतिं परेतीति ॥”

अर्थ—

१—“तात ! म तपाइको अहितकामी छैन, हितकामी नै छु ।
जुन पापकर्म तपाइले गर्न लाग्नु भएको छ त्यस पापकर्मबाट रोक्नु आफ्नो
कर्तव्य ठान्नुछु ।

२—“हे वसिट्टु ! जसले निर्बोषी आमाबाबुलाई हिंसा गर्छ त्यो
पापकर्म हो । त्यस्तो गर्ने पुरुष निश्चय नै शरीर छाडी मृत्युपछि नरकमा
उत्पन्न हुनेछ ।

३—“हे वसिट्टु ! जसले आमाबाबुलाई असुखद्वारा सेवा गर्छ
सो पुरुष अवश्य पनि शरीर छाडी मृत्युपछि सुगतिमा पुग्ने छ ।”

पुत्रको यो धर्मकथा सुनेर पिताले यो आठौं गाथा मन्यो—

“न मे त्वं पुत्त अहितानुकम्पी,
हितानुकम्पी मे त्वंसि पुत्त ।
अहञ्च तं मातरा वुच्चमानो,
एतादिसं कम्मकरोमि लुद्दन्ति ॥”

अर्थ—

“हे पुत्र ! तिमि मेरो अहितकामी होइनो, पुत्र ! तिमि मेरो हितानुकम्पी ह्यौ । तिम्नी आम्राको कुरा सुनेर यस्तो व्याघाको काम म गर्न लागेको हुं ।”

यो सुनेर कुमार भन्दछ—“तात ! आइमाईहरूलाई दोष उत्पन्न हुने बित्तिकै निग्रह गरेन भने बारम्बार उनीहरूले पापकर्म गर्ने छन् । जस्तो गर्वा मेरो आमाले फेरि यस्तो गर्ने छैनन् त्यसरी नै उनलाई दमन गर्नु पर्छ ।” यति भनी तर्षो गाथा भन्यो—

“या ते सा भरिया अनरियरूपा,
माता ममेसा सकिया जनेत्ती ।
निद्धापयेतं सका अगारा,
अञ्जम्पि ते सा दुक्खमावहेय्याति ॥”

अर्थ—

“जुन अनार्यरूपकी तपाइकी भार्या हुन् सो मलाई नै जन्माउने मेरी आमा हुन् । उनलाई आफ्नो घरबाट घपाइबिनु होस् । यदि यस्तो गरेन भने अरू पनि तपाइलाई दुःख हुने काम गर्न सक्छिन् ।”

पण्डित पुत्रको कुरा सुनी बसिटुक प्रसन्न भई “तात ! जाओ” भनी पुत्र र पिताको साथ रथमा बसी फर्कैर गयो । त्यो अनाचारिणीले

पनि उनीहरू निस्किसकेपछि “बल्ल अलक्षिना घरबाट निस्वयो” भन्दै हृषित भई गोबर ल्याई घर लियो पायस पकाई उनीहरूको बाटो हेरिरह्यो । उनीहरू सबै फर्कै आएको देखेर “निस्केको अलक्षिनालाई फेरि लिएर आयो” भनी रिसाउँदै “अरे दुर्गंत ! निकालिएका अलक्षिनालाई फेरि लिएर आयो” भनी गाली गरी ।

बसिठ्ठकले केही नबोली रषबाट ओल्ह्यो “अरे अनाचारिणी ! के भन्नेछ् रे ?” भन्दै खूबसँग कुटी “अबदेखि यस घरमा बस्नु पर्नेन” भनी खुट्टा समाती निकालिबियो । त्यसपछि पुत्र र पितालाई स्वयंले जुहाई तीनै बना मिसी पायस खाए । त्यो पापिनी स्त्री केहीदिन अर्काको घरमा बसी । अनि पितालाई पुत्रले भन्यो—“तात ! मेरो आमा यति मात्रले बिउँफिने छैन । अतः तपाइले मेरो आमालाई बोल्ने बाटो नदिनकोनिमित्त फलाना गाउँमा मेरो मामाकी छोरी छे । उसले मेरो पिता र पुत्रको सेवाटहल र मेरो पनि सेवाटहल गर्ने छे । उसलाई ल्याउनेछु भनी मालागन्धादि लिई रषमा बसी निस्केर गई छेतमा घुमी संध्यासमयमा आउनुहोस् ।” उसले त्यस्तै गन्यो । टोलमा बस्ने आइमाई-हरूले “तिम्नो स्वामी अर्का मार्या ल्याउनकोनिमित्त फलानो गाउँमा गयो” भनी उसलाई सुनाए ।

“अबभने मेरो सत्यानास भयो । फेरि अबसर पाउने छैन” भन्ने विचारले डराई “छोरासँग नै मान्नेछु” भनी उ सुत्त छोराकहाँ गई उसको खुट्टामा परो “तिमी बाहेक मलाई शरणमा लिने अरु कोही छैन । अब उप्रान्त तिम्नो पिता र बाजेलाई अलंकृत चैत्यलाई जस्तै गरी

सेवाटहुल गनेछु । अतः फेरि मलाई यसमा भित्र्याउने काम गर' भनी
भनी ।

“हुन्छ, आमा ! फेरि यस्तो काम नगरी अप्रमादी हूँ त” भनी
पिता आएपछि उसले बशीं गाथा भन्यो—

“या ते सा भरिया अनरियरूपा,
माता ममेसा सकिया जनेत्ति ।
दन्ता करेणूव वसुपनीता,
सा पापधम्मा पुनरावजातू'ति ॥”

अर्थ—

“जो ती अनार्यस्वभावकी तपाइकी भार्या हुन् उनी मलाई
जन्माउने मेरी आमा हुन् । अब उनी दमन भएकी हस्तिनी जस्तै दमन
भइसकिन् । त्यसैले त्यस पापधर्मिनीलाई घरमा आउन विनुहोस् ।”

यसरी पितालाई भनी गएर आमालाई ल्यायो । उ आई स्वामी-
लाई र ससुरालाई क्षमा गर्न लगाई त्यहाँदेखि दमन भई धर्मानुसार पति
र ससुरालाई तथा पुत्रलाई पनि हेरविचार गरी बसी । ती दुर्वजना
पुत्रको अववादमा रही दानादि पुण्यकर्म गरी स्वर्गपरायण भए ।

यो धर्मदेशना ल्याउनुभई सत्यकुरा प्रकाशपारी शास्ताछे

जातक समाधान गर्नुभयो । सत्यकुरोको अन्त्यमा पितृपोषक उपासक
स्रोतापत्तिफलमा प्रतिष्ठित भयो ।

“त्यसबखत पिता र पुत्र तथा बुहारी हुने यीनै तीनैजना लिए ।
पण्डित कुमार चाहिँ म नै लिएँ ” भनी भन्नुभयो ।

२. पणिक जातक(१०२)

“यो दुक्खफुट्टा भवेय्य ताण’न्ति...” मन्ने यो गाथा जेतवनमा बसिरहनु भएका शास्ताले एक पणिक उपासकको कारणमा बताउनु भएको हो ।

वर्तमान कथा

यो उपासक भ्रातृस्तीबाप्ती हो । उ नानाप्रकारका जरीबुटीहरू र लोका तथा झुइफर्सा आदिहरू विक्री गरी जीविका गर्दथ्यो । उसकी एक छोरी थिई । उ अमिरुपिणी, वशनीया, आचार-शील सम्पन्ना र लज्जा तथा भय सम्पन्ना थिई । केवल सँघे असो हांसिरहने स्वभाकी थिई । उसको समानकुलबाट भाग्न आएपछि उपासकले सोच्यो— “यसलाई एकदिन विनु नै पछ । किन्तु सँघेभरो हांसिरहन्छे । यदि कुमारीत्वमा छैन भने परकुल गएको कुमारीको कारणबाट आमामाबाबुहरू-

१. जा. पा. I. पृ. २४; पणिकजातकं, नं. १०२, अ. क. I-II.
पृ. ३०४.

लाई अपबाध हुनेछ । भतः यसको कुमारीत्व छ कि छैन भन्ने कुरा परीक्षा गर्नुपर्नेो ।” यति सोची उसले एकदिन उसलाई पिटारी लिन लगाई पातकोनिमित्त अंगलमा गई परीक्षा गर्नकोनिमित्त उसप्रति आसक्त भए जस्तै गरी रहस्यमय कुरा गरी उसको हात समाएयो । हात समात्ने बित्तिकै रुँदै कराउँदै उसले “तात ! यो अयोग्य छ । पानीबाट आगो निस्के जस्तो भयो । यस्तो नमनुँहोस्” भनी भनी ।

“अम्मे ! तिम्रीलाई परीक्षा गर्नकोनिमित्त मैले तिच्रो हात समातेको हुँ । भन, अहिले तिम्रीमा कुमारीत्व छिदछमान छ ?”

“हो, तात ! छ । मैले कहिल्यै पनि कुनै पुरुषमाथि आसक्त चित्तले हेरेकी छैन ।”

अनि उसले छोरीलाई घेंयैविई घरमा लगी मंगल गरी परकुलमा पठाई “शास्तालाई बन्दना गर्नेछु” भनी गन्धमालावि हातमा लिई जेतबनमा गई शास्तालाई बन्दना र पूजा गरी एक छेउमा बस्यो ।

“घेरैदिन पछि आयो नि ?” भनी भन्नुभएपछि उपासकले उक्त कुरा भगवान्लाई सुनायो ।

शास्ताले—“उपासक ! चिरकालवेछि कुमारी आचार शील सम्पन्ना छे । तिम्रीले चाहि अहिले मात्र यसरी परीक्षा गरेका होइनौ अघि पनि परीक्षा गरेका थियौ” भनी भन्नुहुँदा उसले सो कुरा बताउन-हुन प्रार्थना गरेपछि पूर्वजन्मको कुरा बताउनु भयो ।

अतीत कथा

अतीत समयमा बाराणशीमा ब्रह्मदत्तले राज्य गरिरहेको बेलामा जंगलका एक वृक्षदेवता भई बोधिसत्व उत्पन्न भए । त्यसबखत बाराणशीमा एक पणिक रपासक थियो । जन्मै कुरा माथिको वर्तमान कथामा जस्तै हो । उसले उसलाई परीक्षा गर्नकोनिमित्त हात समात्वा बन्दै छोरी चाहिले यो गाथा भनी—

“यो दुःखफुट्टाय भवेय्य ताणं,
सो मे पिता दूभी वने करोति ।
सा कस्स कन्दामि वनस्स मज्जे,
यो तायिता सो सहसा करोतीति ॥”

Dhamma.Digital

अर्थ—

“जो दुःख पर्ने बेलामा सहारा हुनु पर्ने हो उही पिताले जंगलमा मलाई दूषण गर्न खोज्छ । अब जंगलको बीचमा कसको सहारा मागेर रुने ? जो सहारा हो उसैले दुस्साहस गर्दछ ।”

अनि उसको पीताले आश्वासन दिई “अम्मे ! आफूलाई रक्षा गरेकी छ्यौ त ?” भनी सोध्यो ।

“हो, तात ! मैले आफूलाई रक्षा गरेकीछु ।” अनि उसलाई घर लगी मंगल गरी परकुलमा पठायो ।

शास्ताले यो धर्मदेशना ल्याउनु भई सत्यकुरा प्रकाशपारी
जातक समाधान गर्नुभयो । सत्यकुराको अन्त्यमा उपासक स्रोतापत्ति-
फलमा प्रतिष्ठित भयो ।

“त्यसबखतका बाबु नै अहिलेका बाबु र छोरी नै छोरी थिए ।
सो कुरा प्रत्यक्षरूपले हेर्ने वृक्षदेवता चाहिँ म नै थिएँ” भनी भन्नुभयो ।

३. सेगु जातक (२१७)

“सब्बो लोको’ति...३” मन्ने यो गाथा जेतबनमा बसिरहनु भएका शास्ताले एक पणिक उपासकको कारणमा बताउनु भएको हो ।

कथा चाहिँ एककनिपातमा (माथिल्लो पणिक जातकमा) विस्तृत गरिएको छ । यहाँ चाहिँ शास्ताले उपासकलाई “उपासक ! धेरै दिनपछि आयो नि ?” भनी सोध्नु हुँदा “मन्ते ! मेरी छोरी सधैं हाँस्छिन् । उनको परीक्षा गरी एक कुल कुमारलाई दिएँ । अतः त्यसै काममा अलमलिएको हुनाले तपाइको दर्शनकोनिमित्त फुसंत पनि पाउन सकिन” भनी भन्यो । अनि शास्ताले उसलाई “उपासक ! अहिले मात्र सो कुमारी शीलवती थिइन अघि पनि थिई । तिमिले पनि अहिले मात्र परीक्षा गरेका होइनौ अघि पनि परीक्षा गरेकं थियौ” भनी भन्नुहुँदा

१. जा. पा. I. पृ. ५४: सेगुजातकं, नं. २१७, अ. क. I-II.

पृ. ४९९.

उसले सो कुरा बताउनुहुन प्रार्थना गरेपछि पूर्वजन्मको कुरा बताउनु भयो ।

अतीत कथा

अतीत समयमा बाराणशीमा ब्रह्मदत्तले राज्य गरिरहेको बेलामा बोधिसत्त्व एक वृक्षदेवता भएका थिए । त्यसबखत “छोरीलाई परीक्षा गर्नेछु” भनी उसलाई जंगलमा लगी रागीचित्त हुनेले गरे अस्तं गरी यही पणिक उपासकले हात समात्थो । अनि विलाप गर्दै उसले पहिलो गाथा भनी—

“सब्बो लोको अत्तमनो अहोसि,
अकोविदा गामधम्मस्स सेग्गु ।
कोमारि को नाम तवज्ज धम्मो,
यं त्वं गहिता पवने परोदसी’ति ॥”

अर्थ—

“सबं लोकवासी यसले (=मैथुन धर्मले) आनन्वित हुन्छन् । हे सेग्गु ! तिम्रो चाहि यस ग्राम्यधर्म (=मैथुन धर्म) मा अवस्था रहिछथी । कुमारी ! अहिलेसम्म तिम्रो कस्ती स्वभावकि छथी त ? जो कि हात समात्दा तिम्रो यो जंगलमा विलाप गछथौं ।”

यो सुनेर कुमारीले “हो, तात ! म अहिलेसम्म कुमारी नैं छु ।

सैवुधर्मं जनेको मलाई काहा छैन” भन्दै विलाप गरी बोधो गाथा भन्दै—

“यो दुखफुट्टाय भवेय्य ताणं,
सो मे पिता दूभि वने करोति ।
सा कस्स कन्दामि वनस्स मज्जे,
यो तायिता सो सहसा करोती’ति ॥”

अर्थ—

“जो दुःखपर्ने बेलामा सहारा हुनुपर्ने हो उही पिताले जंगलमा मलाई बूषण गर्न खोज्छ । अब जंगलको बीचमा कसको सहारा मागेर बस्ने ? जो सहारा हो उसैले बुझ्दाहस गर्दछ ।”

यसरी सो पणिकले त्यसबखत छोरीको परीक्षा गरी घरमा लगी एक कुल कुमारलाई विई यथाकर्मानुसार परलोक भयो ।

शास्ताले यो धर्मवेशना ल्याउनुभई सत्यकुरा प्रकाशपारी जातक समाधान गर्नुभयो । सत्यकुराको अवशानमा पणिक उपासक स्रोत-पत्तिकलमा प्रतिष्ठित भयो ।

“त्यसबखतकी छोरी नै अहिलेकी छोरी थिई र पिता पनि पिता नै थियो । त्यो कारणलाई प्रत्यक्षीकरण गर्ने देवता चाहिँ म नै थिएँ” भनी भन्नुभयो ।

४. पुटभत्त जातक(२२३)

“नमे नमन्तस्सा”ति...” भन्ने यो गाथा जेतवनमा बसि-
रहनुभएका शास्ताले एक कुटुम्बिकको कारणमा बताउनु भएको हो ।

वर्तमान कथा

जनपदवासी एक कुटुम्बिकसँग श्रावस्तीवासी एक कुटुम्बिकले
लेनदेन गर्दथ्यो । उ आफ्नी भार्यासँग आसामीकहाँ गयो । आसामीले
“दिन सविदन” भनी केही पनि दिएन । उ रिसाई भात पनि नछाई
निस्केर गयो । अनि उसलाई बाटाको बीचमा भोकले पीडित भएको
देखी बाटामा हिडिरहेका मानिसहरूले एक पोको भात दिई “त्तिन्नी
पत्नीलाई पनि दिएर छाऊ” भने । उ त्यो लिएर पत्नीलाई
नदिने विचारले “भद्रे ! यो ठाउँ चोरहरू बस्ने ठाउँ हो तिम्रो भगाडि
जाऊ” भनी भगाडि पठाई जम्मे भात खाएर खाली पोको देखाई

१. जा. पा. I. पृ. ५६: पुटभत्तजातकं, नं. २२३, अ. क. I-II.
पृ. ५१५.

“मद्रे ! भात नभएको पोको मात्र उनीहरूले दिएका रहेछन्” भनी भन्यो । उसले आफूले मात्र भात खाएको कुरा बुझी उ बीमनस्य भई ।

उनीहरू बुबं जेतवनको पछाडितिरको विहारबाट गइरहेको बेलामा “पानी पिउनेछौं” भनी जेतवनभिन्न गए । शास्ता पनि उनीहरूकै प्रतीक्षा गरी शिकारीहरू हुकेर बस्ने कं गन्धकुटीको छाथामा बाटो हेरी बस्नुभयो । शास्तालाई देखी अगाडि गई वन्दना गरी उनीहरू बसे ।

उनीहरूसँग कुशलक्षेम कुरा गर्दै शास्ताले “उपासिके ! के तिमिप्रति तिम्रो पति हितैषी र सस्नेही छ के ?” भनी सोच्नुभयो ।

भन्ते ! म यिनीप्रति सस्नेहीछु । यी भने मप्रति निस्नेही छन् । अरु बिनको कुरा छाडिदेऊ । आजको कुरा हो “बीच बाटामा भातको पोको पाउँदा मलाई नदिई आफूले मात्र खाए ।”

“उपासिके ! तिम्रो चाहिँ यसप्रति सँधैं हितैषिणी र सस्नेही थियो । जब पण्डितहरूबाट तिम्रो गुण सुन्यो तब यसले सबै ऐश्वर्यको जिम्मा तिम्रीलाई दिएको थियो” भनी भन्नुहुँदा उसले सो कुरा बताउन-हुन प्रार्थना गरेपछि शास्ताले पूर्वजन्मको कुरा बताउनु भयो ।

अतीत कथा

अतीत समयमा बाराणशीमा ब्रह्मदत्तले राज्य गरिरहेको बेलामा अमात्य कुलमा जन्मी बंश पुगेपछि बोधिसत्त्व उनको अर्थ-धर्मानुशासक बने ।

त्यसबखत राजाले “यसले मलाई मारन पनि सक्छ” भन्ने आशंका गरी आफ्नो पुत्रलाई निकालिबिए । आफ्नी पत्नी साथमा लिई नगरबाट निस्की काशी गाउँको एक ठाउँमा गई उनी बसे ।

पछि पिता मरेको खबर सुनी “कुलपरम्परागत राज्य लिनेछु” भनी बाराणशीमा फर्केर आइरहेको बेलामा बाटाको बीचमा “पत्नीलाई पनि देऊ” भनी पाएको भात उनलाई नविइकन आफूले मात्र खाए ।

“यिनी बडो कठोर हृदयका रहेछन्” भन्ने लागेर उनलाई साह्रै दीर्घमनस्य लाग्यो ।

उनले बाराणशीको राज्य लिई उनलाई अप्रमहिषीको स्थानमा राखी “यति भए यसलाई पुग्छ” भनी अरु केही सत्कार सम्मान त के “कसरी जीवन यापन गछ्यौ ?” भन्नेसम्म पनि सोधेनन् ।

बोधिसत्त्वले सोचे—“यो देवी राजाको बहूपकारिणी छिन् र सस्नेही पनि छिन् । राजा भने यिनलाई गर्दै गर्दैनन् ।”

यति सोचेर उनकहाँ गई सम्मान दर्शाई एक छेउमा उभिइरहे । अनि उनीसँग “तात ! केहो ?” भनी सोध्दा कुरा निकाल्नको लागि “देवी ! हामी तपाइको ऊपस्थान गछौं । के पिता समान बुढा हुने हामीलाई केही वस्त्र भागदिनु पर्दैन ?” भनी भने ।

“तात ! म आफूले त केही पाउँदिन भने तिम्रीलाई कहाँबाट केही दिऊँ र ? भएको बेलामा त दिएकैछु, होइन त ? अब त राजाले मलाई केही पनि दिदैनन् । अरु दिने कुरा छाडि दिऊँ, राज्य लिन

आहरहेको बेलामा बाटाका बीचमा भातको पोको पाएर त एक गांससम्म फर्म मलाई नबिई आफू एकलेले खाए ।”

“अम्मे ! के त यो कुरा राजाकहाँ भन्नसक्नु हुन्छ ?”

“तात ! सक्छु ।”

“त्यसोभए आजै म राजाकहाँ बसिरहेको बेलामा मैले सोढवा यसरी नै भन्नुहोस् र आजै तपाइको गुण जान्न लगाउनेछु” भनी बोधिसत्व पहिले नै राजाकहाँ गई उभिइरहे । उनी पनि गई राजाकहाँ उभिइ रहिन् ।

भनि बोधिसत्वले कुरा उठाए—“अम्मे ! तपाइ सारै कठोर हृदया हुनुहुँदो रहेछ । के तीनजोर वस्त्र अथवा भात विनु पर्दैन ?”

“तात ! म त राजाबाट केही पाउँदिन भने कहाँबाट तिमीलाई केही दिऊँ ?”

“तपाइले त अग्रमहिषी स्थान प्राप्त गर्नुभएको छ, होइन त ?”

“तात ! यदि सम्मान पाउँदिन भने अग्रमहिषी स्थानले मात्र के गर्न सक्छ र ? अहिले तिम्रा राजाले के देलान् र ? बाटाका बीचमा पाएको भातको पोकोबाट त मलाई नबिई आफूले जम्मै खाए ।”

“महाराज ! साँच्चै हो के यो कुरा ?” भनी बोधिसत्वले सोढवा स्वीकार गरी राजा चुपलागेर बसे ।

उनले स्वीकार गरी चुपलागेर बसेको देखेर बोधिसत्वले “अम्मे ! यदि राजालाई अप्रिय लाग्छ भने तपाइ यहाँ बसेर

के गर्ने ? सफाई यहाँ बस्वा राजस्वाई पनि अग्रिय सन्निवसत दुःख हुन्छ ।
यस्ता प्राणीहरूसँग बस्नु र नबस्नु एकै ही भन्ने कुरा बुझी अन्वयन भन्नु
उचित छ । यो लोकमा धेरै मानिसहरू बस्छन्” भनी यी गाथाहरू
भने—

१. “नमे नमन्तस्स भजे भजन्तं,
किच्चानुकुब्बस्स करेय्य अत्थं ।
नानात्थकामस्स करेय्य अत्थं,
असम्भजन्तम्पि न सम्भजेय्य ॥
२. “चजे चजन्तं वनथं न कयिरा,
अपेतचित्तेन न सम्भजेय्य ।
द्विजो दुमं खीणफलन्ति अत्वा,
अञ्जं समेक्खेय्य महा हि लोको’ति ॥”

अर्थ—

१—“ नम्र हुनेसँग नम्र हुनु र साथमा बस्न चाहेनेसँग साथमा
बस्नु । आफ्नो काम गरिदिनेको काम पनि गरिदिनु । विभिन्न हित
चाहेनेको हित पनि गर्नु र आफूसँग बस्न नचाहेनेसँग बस्वा पनि
नबस्नु ।

२—“ आफूलाई छाड्नेमाथि आशा नगर्नु र टाढा चित्त हुनेसँग
साथमा पनि नबस्नु । फल नभएको रूखलाई चराहरूले छाडी जाने जस्तै
बुझी अरुको खोजि गर्नु । यो संसार विशाल छ ।”

[२६]

पुटभक्त जातक

यो सुनेर बाराणशी राजाळे देवीलाई सबं ऐश्वर्य धिए ।
सधहावेखि उनीहरू बुबंजना मेलमिलापसंग बस्नथाले ।

शास्ताले यो धर्मदेशना ल्याउनुभई सत्यकुरा प्रकाशपारी जातक
समाधान गर्नुभयो । सत्यकुराको अत्रशानमा बुबं पतिपत्नी स्रोतापत्ति-
फलमा प्रतिष्ठित भए ।

“ त्यसबखत यीनं बुइजना पतिपत्नी धिए र पण्डित अमात्य
चाहिं म नं धिएँ ” भनी भन्नुभयो ।

५. एकपद जातक (२३८)

“इह एकपदं ताता'ति...” मन्ने यो गाथा जेतवनमा बसिरहनुमएका शास्ताळे एक कुटुम्बिकको कारणमा बताउनु भएको हो ।

वर्तमान कथा

यो कुटुम्बिक भावस्तीवासी थियो । अनि एकदिन काखमा बसिरहेको छोरोले “अर्थको द्वार” मन्ने प्रश्न सोध्यो ।

“यो प्रश्न बुझ विषयको कुरा हो, अरूले भन्न सक्ने होइन” मनी छोरालाई लिएर जेतवनमा गई शास्तलाई वन्दना गरी “मन्ते ! काखमा बसेको यो बालकले ‘अर्थको द्वार’ मन्ने प्रश्न सोध्यो । त्यो प्रश्नको उत्तर थाहा पाउन नसकेर म यहाँ आएको हुँ । मन्ते ! यो प्रश्नको उत्तर बताइबिनुहोस् ।”

१. जा. पा. I. पृ. ६१: एकपदजातकं, नं. २३८, अ. क. I-II.
पृ. ५३७.

“उपासक ! यो बालक अहिले मात्र अभिवृद्धि खोज्ने होइन अघि पनि खोजि गरेकं थियो र यो प्रश्न पनि पण्डितहरूसँग सोधेको थियो । अनि पुराना पण्डितहरूले उसलाई उत्तर पनि दिएका थिए । तर पूर्वजन्मको कुरा भएको हुनाले यसले संकन सकेन” भनी भन्नुहुँदा उसले सो कुरा बताउनहुन प्रार्थना गरेपछि पूर्वजन्मको कुरा बताउनु भयो ।

अतीत कथा

अतीत समयमा बाराणशीमा ब्रह्मदत्तले राज्य गरिरहेको बेलामा श्रेष्ठी कुलमा जन्मेका बोधिसत्त्वको बंश पुगेपछि यिनका पिता परलोक भए । त्यसपछि यिनलाई श्रेष्ठीस्थान प्राप्त भयो ।

अनि उनको तरुण कुमार काखमा बसेर “तात ! मलाई एकपदले अनेक अर्थ बुझाउने एक कारण बताउनुहोस्” भन्दै पहिलो गाथा भन्यो—

“इद्ध एकपदं तात अनेकत्थपदनिस्सितं ।

किञ्चि सङ्गाहिकं ब्रूहि येनत्थे साधयामसे ॥”

अर्थ —

“तात ! अनेक अर्थपदहरू भित्रिएको कुनै एक कारण भन्नुहोस् । केही अर्थयुक्त कुरा भन्नुहोस् ताकि म अभिवृद्धिको साधन गर्न सकूँ ।”

अनि उसका पिताले बताउंदें बोधो गाथा भने —

“दक्खेय्येकपदं तात अनेकत्थपदनिस्सितं ।
तं च स्त्रीलेन संयुतं खन्तिमा उपम्मवित्तं ।
अलं मित्ते सुखापेतुं अमित्तानं दुखाय चाति ॥”

अर्थ

“तात ! बक्षता भन्नै एक त्यस्तो पब छ जसमा अनेकार्थ
निहीत हुन्छ । त्यो बक्षता चाहि वीर्य-पराक्रम र शील तथा अधिवासन
भान्ति गुणले उत्पन्न गर्न सकिन्छ । यसले मित्रलाई सुखी पार्न पनि
सक्छ र अमित्रलाई दुःखी पनि ।”

यसरी बोधिसत्त्वले पुत्रलाई प्रश्नको उत्तर दिए । उ पनि
पिताले बताए बभोजिम आफ्नो हित गरी कर्मानुसार परलोक भयो ।

शास्ताले यो धर्मदेशना त्याउनुभई सत्यकुरा प्रकाशपारी जातक
समाधान गर्नुभयो । सत्यकुराको अवशानमा पिता पुत्र दुवैजना स्रोता-
पत्तिफलमा प्रतिष्ठित भए ।

“त्यसबखत पुत्र हुने यही नै थियो र बाराणशी ओठ्ठी
चाहि म नै थिएँ” भनी भन्नुभयो ।

६. वातग्गसिन्धव जातक (२६६)

“येनासि किसिबा पण्हू’ति...’” मन्ने यो गाथा जेतवनमा बसिरहनुभएका शास्ताले भ्रावस्तीबासी एक कुटुम्बिकको कारणमा बताउनु भएको हो ।

वर्तमान कथा

भ्रावस्तीमा एक अभिरूपा स्त्री एक अभिरूप पुरुषलाई देखेर भासक्त भई । मित्रो क्लेशाग्नि उत्पन्नभई सबै शरीर विषले जले जस्तै जल्न थाल्यो । उसलाई कायिक र मानसिक सुख पनि भएन । उसलाई मात पनि रुचि भएन । केवल खाट्को खुट्टा समाती सुत्नथाली । अनि उपस्थायिका र सहायिकाहरूले उसँग सोधे—“किन तिम्रो चञ्चल चित्त गच्छ्यो ? किन तिम्रो खाट्को खुट्टा समाती सुच्छ्यो ? तिम्रोलाई के भयो ?”

-
१. जा. पा. I. पृ. ७२: वातग्गसिन्धवजातकं, नं. २६६, अ. क. I-II.
पृ. ६०४.

एक बुद्ध पटक केही भनिन । बारम्बार सोधेपछि उसले सो कुरा बताई । अनि उनीहरूले आश्वासन दिदै “तिमी चिन्ता नगर । हामी उसलाई ल्याइदिनेछौं” भनी गएर सो पुरुषसँग कुरा गरे । उसले इन्कार गर्‍यो । फेरि बारबार भनेपछि उसले स्वीकार्‍यो । “अमुक दिन अमुक बेलामा आउनेछु” भन्ने वचन लिई उनीहरू गई उसँग भन्ने । उसले आफू सुत्ने कोठा सजाई आफूलाई अलङ्कृतपारी खाट्मा बसिरहेको बेलामा उ आएर खाट्को एक छेउमा बस्यो । अनि स्त्रीले सोचनथाली —“यदि आफ्नो गौरव नराखी पहिलो पटकमै यिनलाई मौका दिए भने मेरा सारा ऐश्वर्य हराउनेछन् । आएको दिनमै मौका दिनु चाहिँ राम्रो होइन । आज यिनलाई लज्जित गराउनेछु र अर्को दिनमा मौका दिनेछु ।” अनि उ आएर हात भाँडि समाती ख्याल ठट्टा गर्न थाल्यो । हात समाती ख्याल ठट्टा गर्दा उसले “हात छोड मलाई तिम्रो चाहिँ, जाऊ” भनी कडा शब्द भनी । उ लज्जित भई पर सरेर आसनबाट उठी आफ्नो घर गयो ।

अरु स्त्रीहरूले उसले त्यस्तो व्यवहार गरेको कुरो जानी सो पुरुष घरबाट निस्किसकेपछि उसकहाँ गई यस्तो भन्ने—“तिमी उमाषि आसक्ताछ्छौ, खाना छोडेर लेटीरहन्छ्छौ । हामीले उसलाई बारम्बार भनेर ल्याइदियोँ । किन उसलाई मौका नदिएको ?” उसले उक्त कुरा भनी । अनि “त्यसोभए अब थाहापाउनेछ्छौ” भनी उनीहरू निस्किएर गए । सो पुरुषले फेरि फर्केर पनि हेरेन । उसलाई नपाएर उ निराहारी भई उहाँ जयान गयो ।

उ मरेको सुनी सो पुरुष घेरँ मालागन्धविलेपन लिई जेतवनमा

गई शास्ताढाई पूजा र वन्दना गरी एक छेउमा बसेपछि शास्ताले “उपासक ! आजकल देखिन्थी नि, किन ?” भनी सोध्नु भएपछि त्यो कारण बताउँदै “भन्ते ! यतिका दिनसम्म म लज्जाको कारणले गर्दा बुढोपस्थानमा पनि आउन सकिन” भनी भन्यो ।

“उपासक ! अहिले तिमोमाथि आसक्तभई तिमोलाई बोलाउन लगाई आएको बेलामा तिमोलाई मौका नदिई लज्जित गराइदिई । पहिले चाहि पण्डितहरूमाथि पनि आसक्तभई बोलाउन लगाई आउँदा-खेरि चाहि मौका नदिई हैरान गराई फर्काउन लगाएकी थिई” भनी भन्नुहुँदा उसले सो कुरा बताउनहुन अनुरोध गरेपछि शास्ताले पूर्व-जन्मको कुरा बताउनु भयो ।

अतीत कथा

अतीत समयमा बाराणशीमा ब्रह्मदत्तले राज्य गरिरहेको बेलामा बोधिसत्त्व सिन्धव भन्ने घोडाको कुलमा जन्मी वातग-सिन्धव भन्ने नामले राजाको मंगल घोडा भएका थिए । घोडा गोठाला (सएस) ले उनलाई गंगामा नुहाइरहेको बेलामा कुण्डली भन्ने गधहीले बेखेर उनमाथि आसक्तभई क्लेशको कारणले कम्पितभई न बाना खाई न पानी नै पिई । अनि दुठली भई हाड र छाला मात्र भई । अनि आमा गधही यसरी सुकेर गइरहेको उसको गधाहा छोराले देखेर “आमा ! किन तिमो न घाँस खान्छथी, न पानी पिउँछथी, सुकेर

नईसपथी । परधर कापी जतापनि सुत्छथी । तिमीलाई के कष्ट भयो ?”
 भनी सोठ्यी ।

उसले केही भनिन । अनि बारबार सोधेपछि उक्त कुरा भनी ।

अनि उलको छोडाले आम्बासन दिई “आमा ! चिन्ता नगर्नु-
 होस् मैले उनलाई ल्याउनेछु” भनी बासगसिन्धव जुहाउन गएको
 बेलामा उनकहाँ गई “तात ! मेरी आमा तपाइमाथि आसक्ता भई
 निराहारिणी भई डुवली भएर हिडेकी छे । उसको ज्यान बचाइदिनुहोस्”
 भयो ।

“हुन्छ, तात ! बिच्छु । घोडाको गोठसाले मलाई जुहाइसकेपछि
 केही छिन घुम्नकी लागि गंगाको तीरमा छोडनेछ । तिमी आमालाई
 लिएर त्यो ठाउँमा आऊ” भनी भने ।

उ गई आमालाई ल्याई त्यो ठाउँमा छाडी आफू एक ठाउँमा
 छेकिने गरी उभिएर बस्यो । घोडाको गोठालेले पनि उनलाई त्यो
 ठाउँमा छाडिदियो । गधही बेखेर उनी उसकहाँ गए ।

उनी आई आफ्नो शरीर सुँघीरहेको बेलामा गधहीले सोची—
 “यदि मैले आफ्नो गौरव नराखी आफूकै बेलामा यिनलाई मौका दिऊँ
 भने मेरो यश र ऐश्वर्य पनि हराउने छ । अतः नचाहेको जस्तो
 गर्नुपर्छ ।”

यति सोचेर सिन्धवको च्यापुको तल्लो भागमा खुट्टाले हिकार्दै
 भागेर गई । त्यस प्रहारले दाँतको जरा नै उखेलिएको जस्तो भएको
 थियो । अनि बासगसिन्धव “यसको मलाई के जरूरत छ र !”

मन्दं लज्जित मई त्यहाँबाट भागेर गए । गधही पत्रात्ताप मानी त्यहाँ
खडी शोक गरेर सुती । अनि उसको छोरा उसकहाँ गई प्रसन सोचें
पहिलो गाथा मन्यो—

“येनासि किसिया पण्डु येन भत्तं न रुच्चति ।
अयं सो आगतो तात कस्मादानि पलायसी’ति ॥”

अथ—

“जसको कारणमा तिम्रो पण्डुवर्णी मई कुम्सी भएकोछ्यो,
जसको कारणमा खाना नखाई बस्छ्यो । अनि उनी भएको बेलामा
किन त्यहाँबाट भागेकी ह्यो ?”

छोराको कुरा सुनी गधहीले बोझो गाथा मनी—

“सचे पनादिके नेव सन्धवो जायति ।
यसो हायति इत्थीनं तस्मा तात पलायह’न्ति ॥”

अर्थ—

“यदि पहिलो पटकमा संसर्ग भएको खण्डमा स्त्रीहरूको यश
हानी हुनेछ । तात ! त्यसैले भागेकी हुँ ।”

यसरी उसले छोरालाई स्त्रीहरूको स्वभाव बताई ।

यो तेश्रो गाथा चाहि अभिसम्बुद्ध मइसक्नुभएपछि शास्ताले
अन्तु भएकी हो ।

“यसस्सीनं कुले जातं आगतं या न इच्छति ।
सोचेति चिररत्ताय वातगमिव कुन्दली’ति ॥”

अर्थ—

“यशस्वी कुलमा जन्मेकोलाई आएको बेलामा जसले इच्छा गर्दैन उसले घेरें रातसम्म शोक गर्नेछ । जस्तै वातगमिन्धबको कारणमा कुन्दलीले गरी ।”

शास्ताले यो पूर्वजन्मको कुरा ल्याउनुभई सत्यकुरा प्रकाशपारी जातक समाधान गर्नुभयो । सत्यकुराको अवशानमा कुटुम्बिक छोटापति-फलमा प्रतिष्ठित भयो ।

“त्यसबखतकी गधही छो स्त्री बिई र वातगमिन्धब चाहि म नै बिएँ” भनी भन्नुभयो ।

७. मत्तरोदन जातक (३१७)

“मत्तमेव रोदधा’ति...३” भन्ने यो गाथा जेतवनमा बसिरहुनुभएका शास्ताले ब्राह्मिणीबासी एक कुटुम्बिकको कारणमा बताउनु भएको हो ।

वर्तमान कथा

उसको एक बाइको मृत्यु भयो । उ उसको मृत्यु भएवेछि शोकाकुलित भई न नुहाउँछ, न खान्छ, न त मुखमा चन्दनाविको लेप नै लगाउँछ । बिहान सबेरै चिहानमा गई शोकाकुल भई रुनथाल्छ ।

प्रत्युष समयमा शास्ताले लोकमा हेरिरहुनु भएको बेलामा उसको स्रोतापत्तिफलको उपनिध्य देख्नुभई “ यसलाई बितेका कारणहरू बताई शोक दूर गरी स्रोतापत्तिफलमा प्रतिष्ठित गर्ने म बाहेक सम्बन्धवान् अरु कोही छैन । अतः यसको सहारा हुनुपर्छ ” भनी विचार गर्नुभई भोलिपल्ट भिक्षाटन्बाट फर्केर भोजनकृत्य सिद्धिएपछि अनुगामी भ्रमण-

१. जा. पा. I. पृ. ९३: मत्तरोदनजातकं, नं. ३१७, अ. क. III.

पृ. ४०.

लाई लिएर उसको घरको बेलोमा जानुहुँदा “शास्ता भाउनु सएको छ” भन्ने सुनेर भासन वज्रपाई कुटुम्बिकले “मित्र पाल्नुहोस्” भनी भनेपछि मित्र पस्नुभई शास्ता बिछ्याइराखेको भासनमा बस्नुभयो ।

कुटुम्बिक भाई शास्तालाई बग्बना गरी एक छेउमा बस्यो ।

अनि शास्ताले उसँग “कुटुम्बिक ! चिन्ता गरिरहेका छौं कि क्याहो ? भनी सोछ्नुभयो ।

“हो भन्ते ! मेरा दाइको मृत्यु भएवेछि चिन्ता गर्बेछु ।”

“भावसो ! सबै संस्कारिक बस्तु अनित्य नै हुन् । विनाश हुनुपर्ने चीज विनाश नै हुन्छ । यसमा चिन्तागर्नु हुन्न । पुराना पण्डित-हरूले पनि “दाइको मृत्यु भएपछि विनाश हुनुपर्ने चीज विनाश भयो” भनी चिन्ता गरेका थिएनन् भनी भन्नुभयो । अनि उसले सो कुरा बताउनहुन प्रार्थना गरेपछि शास्ताले पूर्वजन्मको कुरा बताउनु भयो ।

Dhamma.Digital

अतीत कथा

अतीत समयमा बाराणशीमा ब्रह्मदत्तले राज्य गरिरहेको बेलामा बोधिसत्त्व असीकोटी वैभवसम्पत्ति हुने श्रेष्ठीको कुलमा जन्मे । उनको बेश पुगेपछि आमाबाबुहरू खसे । उनीहरू खसेपछि बोधिसत्त्वका दाइले कुटुम्ब हेर्न थाल्यो । बोधिसत्त्व उसको कारणद्वारा जीविका गर्दथे । पछि गएर त्यस्तै रोगले उसको मृत्यु भयो । नातेदारहरू

र अमात्यहरू भेलामई हात बाँधी इनबाले र बिरह गर्नबाले । एकजना पनि आफ्नो स्वभावमा बसिरहन सकेन । बोधिसत्त्व भने न रुन्छन्, न त बिरह नै गछन् । अनि मानिसहरूले मन्त्रपाले—“ओ हेर ! बाइ मरेर पनि यिनको मुखमा कसिपनि मलिनता छैन । बडो कठोर हृदयका रहेछन् । दुवैभाग म नै खानेछु भनी बाइ मरोस् भन्ने चाहेका रहेछन् जस्तो लाग्छ” भन्ने बोधिसत्त्वलाई निन्दा गरे । नातेदारहरूले पनि “बाइ मरेर पनि तिमी बँडा पनि बँडेनी” भनी निन्दा गरे ।

उनीहरूको कुरा सुनी बोधिसत्त्वले भने—“तिमीहरू चाहि आफ्नो अन्धब्रह्मानताको कारणले गर्बा र अष्टलोक धर्म ? लाई नबुझी मेरा बाइ मरे भनी रुन्छौ । म पनि मर्नेछु, तिमीहरू पनि मर्नेछौ, आफू आफू ‘हामी पनि मर्नेछौं भनी तिमीहरू किन रुनी त ?’ सबै संस्कारहरू नित्यभङ्गरहन्छन् । त्यसैले आफ्नो स्वभावमा स्थिर रहनसक्ने कुनै संस्कृत बस्तु छैन । तिमीहरू चाहि अन्धबाल भएर अज्ञानताको कारणले अष्टलोक धर्मलाई नबुझी रोपी भनेर म किन रोउं ?” भनी यी नाथाहरू भने—

१. “मत्तमतमेव रोदथ नहि तं रोदथ यो मरिस्सति ।
सम्बेव सरीर धारिनो अनुपुम्बेन जहन्ति जीवितं ॥

१. लाभ, अलाभ, अयश, यश, निन्दा, प्रशंसा, सुख र दुःखलाई ‘अष्टलोकधर्म’ भनिएको हो ।

२. "देवमनुस्सा चतुप्पदा पक्खिगणा उरगा च भोगिनो ।
सम्मिहं सरीरं अनिस्सरा रममानाव जहन्ति जीवितं ॥
३. "एवं चलितं असण्ठितं सुखदुक्खं मनुजेषु अपेक्खियं ।
कन्दितरुदिनं निरत्थकं किं वो सोकगणाभिकीररे ॥
४. "धुत्ता सोण्डा अकता बाला सूरा अयोगिनो ।
धीरं मञ्जन्ति बालोति ये धम्मस्स अकोविदा'ति ॥"

अर्थ—

१—"मरे मरेकाकोनिमित्तं मात्रं रुद्धन् तरं जो मनेच्छन् उमी-
हृक्कोनिमित्तं मने कोही रुद्धेनन् । शरीरधारी सबं प्राणीहरू क्रमैसंग
मरेरं जानेछन् ।

२—"देव, मनुष्य, चौपाया, चराचुरिङ्गी, महाफणा भएका
सर्पहरू आदि कुनै पनि प्राणी आफ्नो शरीरको स्वामी बन्न सक्दैन र
भोगविषयमा रमण गर्दा गर्दै जीवन छाडेर जान्छन् ।

३—"घसरी अस्थिर र अश्वल भएका मानिसहरूको सुख दुःख-
हृत्मा रनु कराउनु अर्थ हो । अतः तिम्रो सबैले शोक गरेर के
मने ?

४—"स्त्री धूर्तादि धूर्त, रक्सीबाज, अशिक्षित मूर्ख, अकर्तव्यमा
त्यागे र सूर आदि धर्म नजान्नेहरू ज्ञानीलाई मूर्ख ठान्छन् ।"

[४०]

मत्तरोवन जातक

यसरी धर्मवेशना गरी बोधिसत्त्वले सबैलाई शोकबाट दूर
गराए ।

शास्ताले यो धर्मवेशना ल्याउनुभई सत्यकुरा प्रकाशपारी जातक
समाधान गर्नुभयो । सत्यकुराको अवशानमा कुटुम्बिक स्त्रोतापत्तिफलमा
प्रतिष्ठित भयो ।

“ त्यसबखत धर्मवेशना गरी महाजनहरूलाई शोकबाट दूर
गराउने पण्डित चाहिँ म नै थिएँ ” भनी भन्नुभयो ।

द. सुच्यज जातक(३२०)

“सुच्यजं वत नञ्चजी’ति...१” मन्ने यो गाथा जेतवन्ममा
बसिरहनुमएका शास्ताले एक कुटुम्बिकको कारणमा बताउनु भएको
हो ।

वर्तमान कथा

उ गाउँका आसामीहरूसँग ऋण असुल गर्नेछु भनी भार्या सहित
त्यहाँगई ऋण असुल गरी गाडा ल्याई “पछि लैजानेछु” भनी एक घरमा
राखी पुन श्रावस्तीमा जाँदा बाटोको बीचमा उनीहरूले एउटा पहाड
देखे । अनि उसकी भार्याले सोधी—“स्वामी ! यदि यो पहाड सुवर्णमय
भएको छण्डमा मलाई पनि केही दिनुहुन्छ कि ?”

“तिमी को ह्वी र ? केही दिने छैन ।”

“अहो ! कस्तो कठोर हृदय भएको पुरुष रहेछ । पहाड

१. जा. पा. I. पृ. ९५: सुच्यजजातकं, नं. ३२०, अ. क. III.

पृ. ४७.

सुवर्णमय भएर पनि मलाई केही बिन्न भनी भन्ने ” भनी बडो दुःखी भई ।

उनीहरू जेतवन नबिकबाट गइरहेको बेलामा ‘पानी पिउनु बन्धो’ भनी बिहारमा पसी पानी दिए ।

शास्ता पनि प्रत्युषसमयमै उनीहरूमा सोतापत्तिफलको उप-
निषय देख्नुभई उनीहरूकै बाटो हेरी छवर्ण’ बुद्धरश्मी फैलाउँदै
गन्धकुटीको आसनमा बसिरहनु भएको थियो ।

उनीहरू पानी पिई शास्ताकहाँ आई बन्दना गरी बसे ।
शास्ताले उनीहरूसँग कुशलवार्ता गर्नुहुँदै “ कहाँ गएका थियो ? ” भनी
सोच्नु भयो ।

“ भन्ते ! ऋण असुल गर्नकोनिमित्त आफ्नो गाउँमा गएका
थियौं । ”

“ उवासिके ! के तिम्नो पति तिमीमाथि हितचन्तक भई उपकार
गछं ? ”

“ भन्ते ! म त यिनीमाथि सस्नेहीछु, यी भने ममाथि सस्नेही
छैनन् । आज मैले पहाड देखेर ‘के यो पहाड सुवर्णमय भएमा मलाई
केही बिनेछौ ? ’ भनी सोध्दा ‘तिमी को ह्वी र ? केही बिने छैन’ भनी
भने । यस्तोबिचन कठोर हृदयका छन् यिनी । ”

१. छवर्ण बुद्धरश्मी भनेको के हो भन्ने कुरा बु. श्रा. च. भा-१,
पृ. ३५ को पादटिप्पणीमा हेर्नु ।

“उपासिके ! अहिले यस्तो भनेता पनि अघि जब तिम्रो गुण संस्मरण यसले गर्‍यो तब तिम्रीलाई सबैप्रकारको ऐश्वर्य दिएको थियो” भनी जन्नुहुँदा त्यो कुरा बताउनुहोस् भनी उनीहरूले प्रार्थना गरेपछि शास्ताले पूर्वजन्मको कुरा बताउनु भयो ।

अतीत कथा

अतीत समयमा बाराणशीमा ब्रह्मदत्तले राज्य गरिरहेको बेलामा बौद्धिसत्त्व उनको सर्वाधिकारक अमात्य भएका थिए । अनि एकदिन राजाका छोरा उपस्थानमा आएको देखेर ‘शायद यिनले म उपर खड्गपत्र पनि बर्नसक्छन्’ भनी राजाले उनलाई बोलाउन लगाई ‘तात ! जबसम्म म जीवित रहनेछु तबसम्म तिम्री नगरमा बस्न पाउने छैनौ । अन्यत्र बसी म मरेपछि राज्य गर’ भनी भने ।

“हुन्छ” भनी पितालाई बन्दना गरी जेठी पत्नीलाई लिएर नगरबाट निहकी प्रत्यन्तमा गई जंगलमा पर्णशाला बनाई बनको फलमूलले जीविका गरी बसे । पछि राजाको मृत्यु भयो ।

उपराजाले नक्षत्र हेरिरहेको बेलामा उनी मृत्यु भएको कुरा जानी बाराणशीमा आइरहेको बेलामा बाटाको बीचमा एक पहाड देखे । अनि उनकी पत्नीले भनिन्—“देव ! यदि यो पहाड सुवर्णमय भएको खण्डमा मलाई पनि केही बिनु हुने छ के ?”

“तिमी को ह्यौ र ? केही बिने छैन ।”

“म चाहिं यिनीप्रति सस्नेहको कारणले गर्दा यिनलाई छाड्न नसकी जंगलमा समेत आएँ । यिनी भने यसो भन्दछन् । बडो कठोर हृदयी रहेछन् । यिनी राजा भएर मेरो के कल्याण गर्लान् र !” भनी सारै दुःखी भइन् ।

उपराजा राज्यमा प्रतिष्ठित भएपछि उनलाई अग्रमहिषीको स्थानमा राखे । यति यश मात्र प्रदान गरे । अरु कुनै सत्कार सम्मान छैन । उनी छन् वा छैनन् भन्ने कुरासम्मको पनि वास्ता गरेनन् ।

एकदिन बोधिसत्त्वले सोचे “यी देवी यी राजाका उपकारिणी हुन् । दुःखलाई परवाह नगरी जंगलमा बसिन् । राजा चाहिं यिनलाई गन्धे नगनी अरुसँगै अभिरमण गरी हिंड्छन् । जस्तो गर्दा यिनले सबै ऐश्वर्य पाउनेछिन् त्यस्तै गर्नुप्यो ।”

यति सोचेर एकदिन बोधिसत्त्व उनकहाँ गई “महादेवी ! हामीले तपाइको तरफबाट विण्ड मात्र पनि पाउँदैनौं । किन हामीमाथि यतिबिघ्न उपेक्षा गर्नु भएको ? तपाइ बडो कठोर हृदयीकी हुनुहुँदो रहेछ” भनी भने ।

देवी भन्दछिन्—“तात ! यदि मैले पाएको भए तिम्रीहृदलाई पनि दिने थिएँ । न पाएपछि के दिने र ? अहिले राजाले के देलान् र जसले बाटाका बीचमा ‘यो पहाड सुवर्णमय भएमा तपाइले मलाई पनि केही दिनुहुन्छ कि ?’ भनी सोध्दा त ‘तिमी को ह्वी र ? केही दिने छैन’ भनी भने । जो वस्तु सरलपूर्वक परित्याग गर्न सक्ने हो त्यो त परित्याग गरेनन् भने अहिले के देलान् र !”

“ राजाको अगाडि यो कुरा भन्न सक्नुहुन्छ त ? ”

“ तात ! किन नसक्नु । ”

“ त्यसोभए राजाको अगाडि उभिइरहनु हुँदा न सोच्मिछु तपाइले भन्नुहोस् । ”

“ हुन्छ, तात ! ”

अनि बेबी राजाकहाँ उपस्थानकोनिमित्त उभिइरहेको बेलामा बोधिसत्त्वले भने—“ आर्या ! हामीले तपाइको तरफबाट केही पनि पाउँदैनौं, होइन त ? ”

“ तात ! मैले पाए पो तिम्रोहरूलाई दिने । म त केही पाउँदैन भने तिम्रोहरूलाई कहाँबाट दिऊँ ? राजाले अहिले के बेलान् र ! जंगलबाट आइरहेको बेलामा एक पहाड देखेर ‘यदि यो पहाड सुवर्णमय भएको छण्डमा मलाई पनि केही दिनु हुन्छ के ?’ भनी भन्दा त ‘तिमी को ह्यौ र ? केही दिने छैन’ भनी भन्नुहुन्छ । सरलतापूर्वक परिस्थाय गर्न सक्ने वस्तु त परिस्थाय गर्न सक्नुहुन्न भने अरु के दिनुहोला र ? ” भन्ने अर्थ प्रकाश पार्दै बहिलो बाथा भनिन्—

“सुचज्जं वत नच्चजी वाचाय अददं गिरि ।

किं हि तस्स चजन्तस्स वाचाय अदद पब्बतंति ॥”

अर्थ—

“सरलतापूर्वक दिनसक्ने पहाड त वचनले मात्र पनि दिन सकेनन्

भने ग्रहिले अरु के देलान् र ? के बचनले मात्र विदंमा पहाड दिएको हुन्छ र ?”

यो सुनेर राजाले बोधो गाथा भने—

“यं हि कयिरा तं हि वदे यं न कयिरा न तं वदे ।
अकरन्तं भासमानं परिजानन्ति पण्डिताति ॥”

अर्थ—

“ जो गर्ने हो सोही मात्र भन्नुपर्छ, जो गरिदैन त्यो नसक्छ ।
नगरिकन पनि भन्नेलाई यसले कूठो बोल्दछ भनी पण्डितहरूले चिन्दछन् ।
(मूखहरू मात्र बचन मात्रले सन्तुष्ट हुन्छन्)”

यो सुनेर राजालाई हातजोरी बेचीले तेधो गाथा भनिन्—

“राजपुत्र नमो त्यत्यु सच्चे धम्मे ठितोवसि ।
यस्स ते व्यसनं पत्तो सच्चस्मि रमते मनोति ॥”

अर्थ—

“ तपाइ सत्यधर्ममा बस्नु भएको छ, दुःख पर्दाखेरि पनि
तपाइको मन सत्यतामा नै रमण गर्दथ्यो; राजपुत्र ! तपाइलाई मेरो
नमस्कार छ ।”

यसरी राजाको गुणगान गर्ने देवीको कुरा सुनेर बोधिसत्वले महारानीको गुण प्रकाशपार्दै चौथो गाथा भने—

“या दलिद्दी दलिद्दिस्स भड्ढा भड्ढस्स कित्तिमा ।
साहिस्स परमा भरिया सहिरञ्जस्स इत्थियो’ति ॥”

अर्थ—

“जुन भार्या बरीद्वको साथ बरीद्व भई धनीको साथ धनी भई बस्छे सोहि कीर्तिवान् परम भार्या हुन्छे । धनवान्का त भार्याहरू हुन्छन् नै ।”

अनि बोधिसत्वले—“महाराज ! धी महारानी तपाइको दुःखको बेलासा जंगलमा समानरूपले दुःखिनी भई बसेकी बिहन् । अतः यिनलाई सम्मान गर्नुपर्छ ” भनी देवीको गुण बताइबिए ।

उनको कुराद्वारा राजाले देवीको गुणलाई अनुस्मरण गरी “पण्डित ! तिज्रो कुरा सुनी मैले देवीको गुणलाई अनुस्मरण गर्ने ” भनी उनलाई सबै ऐश्वर्य दिए । देवीले पनि “तिमीले मेरो गुण राजासाई संस्मरण गराइबियो ” भनी बोधिसत्वलाई महासत्कार गरिन् ।

शास्ताले यो धर्मवेशना ल्याउनुभई सत्यकुरा प्रकाशपारी जातक समाधान गर्नुभयो । सत्यकुराको अन्त्यमा पतिपत्नी दुर्वजना स्त्रोतापत्तिकलमा प्रतिष्ठित भए ।

[४८]

सुखज जातक

“स्यसबसत वाराणशी राजा यी नं कुटुम्बिक यिए । देवी चाहि
यी उपासीका यिइन् र पण्डित अमात्य चाहि म नं यिएँ” भनी
भन्नुभयो ।

Dhamma.Digital

६. अननुसोचिय जातक (३२८)

“बहूनं बिज्जति भोती’ति... !” भन्ने यो गाथा जेतवनमा बलिरहनुभएका शास्ताले भार्या मरेकी एक कुटुम्बिकको कारणमा बताउनु भएको हो ।

वर्तमान कथा

उ भार्या मरीकीले न नुहाउँछ, न खाना खान्छ र न कामकाज गर्छ बरु शोकाकुलित भई चिहानमा गई रुँदै कराउँदै हिड्छ । उसको अन्त्येष्टमा चाहिँ घरको गजूरमा बलिरहेको बत्ती जस्तै झोतापत्तिकाको उपनिषय बलिरहेको थियो ।

प्रस्यूष समयमा लोकमा शास्ताले हेरिरहनुभएको बेलामा उसलाई देख्नुभई “ यसलाई सोकबाट दूरगरी झोतापत्ति मार्गमा राख्न सक्ने पुरुष म बाहेक अरु कोही छैन ” भन्ने बुझ्नुभई “ यसको सहायक

-
१. जा. पा. I. पृ. ९८: अननुसोचियजातकं, नं. ३२८, अ. क. III.
पृ. ६५.

हुनुपन्थो" भनी भिक्षाटनबाट फर्केर भोजन सिद्धिएपछि अनुगामी भ्रमण-
लाई लिई उसको घरको देलोमा जानुभयो । अनि कुटुम्बिकले सुगत
भाउनु भएको छ भन्ने सुनेर अगुवानी आदि सत्कार गरेपछि
भगवान् बिच्छुघाइराखेको आसनमा बस्नुभयो । अनि कुटुम्बिक भाई
एक छेउमा बस्यो । भगवान्ले उसँग " उपासक ! के चिन्ता गर्दछौ ?"
भनी सोधदा " हो, भन्ते ! भार्या मरेकी हुँदा त्यसको कारणमा शोक
गरी चिन्ता गर्दछु" भनी भनेपछि " उपासक ! विनाश हुने वस्तु विनाश
नै हुन्छ । विनाश हुने वस्तु विनाश भयो भनेर त्यसको चिन्तागर्नु उचित
छैन । पुराना पण्डितहरूले भार्या मरेर पनि विनाश हुने वस्तु विनाश
भयो भनी चिन्ता गरेनन्" भन्नु हुँदा उसले सो कुरा बताउनहुन प्रार्थना
गरेपछि पूर्वजन्मको कुरा बताउनु भयो ।

Dhamma.Digital

अतीत कथा

अतीतको कुरा चाहिं वशकनिपातको सुल्लबोधि जातकमा^३
आउनेछ । यहाँ चाहिं संक्षिप्तकथा यसप्रकार छ—

अतीत समयमा वाराणशीमा ब्रह्मदत्तले राज्य गरिरहेको
बेलामा बोधिसत्त्व ब्राह्मण कुलमा जन्मी बेश पुगेपछि तक्षशिला
सबै शास्त्र अध्ययन गरी आमाबाबुहरूलाई गए । यो जातकमा
बोधिसत्त्व कुमारब्रह्मचारी थिए । अनि उनका आमाबाबुहरूले "तिच्छो

लागि भार्या खोजवैछौं ” भनी बने । बोधिसत्त्वले भने — “नेरोनिमित्त घरगृहस्थाश्रमको काम छैन । तपाइहरू परलोक भएपछि प्रस्रजित हुनेछु ।” उनीहरूले बारम्बार भनेपछि उनले एक सुवर्णरूप बनाउन लमाई “यदि यस्ती रूपवती कुमारी पाएमा प्रहृण गर्नेछु” भनी बने ।

उनका आमाबाबुहरूले त्यो सुवर्णरूपलाई ढाकेको रथमा राखी “जाऊ, जम्बुद्वीप भर घुमी जहाँ यस्ती रूपवती ब्राह्मण कुमारी देखनेछी त्यहीं यो सुवर्णरूप दिई उसलाई ल्याऊ ” भनी विशाल परिवारका साथ मानिसहरूलाई पठाए ।

त्यसबखत एक पुण्यवान् सत्त्व ब्रह्मलोकबाट च्युतभई काशी-देशमै एक निगम गाउँमा असीकोटी बंभव हुने ब्राह्मणको घरमा कुमारी भई जन्मी । सम्मिल्लहासिनी' भन्ने उसको नामकरण भयो ।

उ सोह्र वर्षको उमेरमा पुग्दा अभिरूपा भएकी थिई । सर्वाङ्ग सम्पन्ना देवकन्या जस्तै प्रासादिका थिई । उसको पनि बलेशको रूपमा पहिले कहिल्यै पनि चित्त उत्पन्न भएको थिएन । परम ब्रह्मचारिणी थिई । सुवर्णरूप लिएर घुम्नेहरू त्यस गाउँमा पुगे । त्यहाँ त्यो रूप देखेर मानिसहरूले भन्नथाले — “अमुक ब्राह्मणकी छोरी सम्मिल्लहासिनी किन यहाँ उभिएकी रहिछे ।”

खोज्न गएका मानिसहरूले यो सुनेर ब्राह्मण कुलमा गई सम्मिल्लहासिनीलाई मागे । उसले “तपाइहरू परलोक भएपछि म

१. रोमनमा: 'सम्मिल्ल भासिनी' ।

प्रव्रजित हुनेछु, मलाई घरगृहस्थीको कुनै काम छैन” भनी आमाबाबुहरूलाई खबर पठाई । “कुमारी ! तिम्री के प्रव्रजित हुनेछौ ?” भनी सुवर्णरूप लिएर उसलाई विशाल परिवारका साथ पठाए । बोधिसत्त्व र अम्मिमल्लहासिनी दुवै जनाको इच्छा नहुँदा नहुँदै पनि मङ्गल कार्य गरे । एकै कोठामा बस्दा र एकै खाटमा सुत्दा पनि उनीहरूले परस्पर रागचित्तले हेरेनन् । बुइजना भिक्षुहरू र बुइजना ब्रह्मचारीहरू जस्तै गरी एउटै ठाउँमा बसे ।

पछि बोधिसत्त्वका आमाबाबुहरू परलोक भए । उनले उनीहरूको शरीर कृत्य गरिसकेपछि अम्मिमल्लहासिनीलाई बोलाउन सगाई “भद्र ! मेरो कुलको तरफबाट असीकोटी धन र तिम्नो कुलको तरफबाट असीकोटी धन—यो यति धन लिई यो कुटुम्बको हेरबिचार गर, म प्रव्रजित हुनेछु” भनी भने ।

“भार्यपुत्र ! तपाइ प्रव्रजित भएमा म पनि प्रव्रजित हुनेछु । तपाइलाई छाडेर बस्न सकिदैन ।”

सबै धनहरू दानकोनिमित्त परिश्रम गरेर युक्त जस्तै सबै सम्पत्ती छाडेर उनीहरू हिमालयमा गई तपस्वी भेष अनुसार प्रव्रजित भई बनको फलमूलद्वारा जीविका गरी चौरकालसम्म त्यही बसी पछि नून र अमिलो सेवन गर्नकोनिमित्त हिमालयबाट ओल्ही क्रमशः बाराणशी पुगी राज्योदधानमा बसे ।

रुखा सुखा मिल्एको भोजन गरी त्यहाँ बतिरहेका उनीहरूमध्ये निस्सार भोजनको कारणले गर्दा सुकुमारी भएकी परिव्राजिकालाई

रगत बच्चे रोग लाग्यो । अनुकूल औषधी नपाएर सारै कमजोर भई । भिक्षाटनको बेला भएपछि बोधिसत्त्वले उसलाई लिएर नगरद्वारको कुनै एक मालामा फलेकमा सुताई स्वयं भिक्षाटनार्थ गए । उनी नआइ-पुग्दंमा उ परलोक भई । परिव्राजिकाको रूपसम्पत्ति देखेर घेरा लगाई बसिरहेका महाजनहरू रुनचाले । भिक्षाटनपछि बोधिसत्त्व फर्केर आउँदा उ मरेको कुरा बाहापाई “ विनाश हुने वस्तु विनाश भयो । सबै संस्कार अनित्य हुन् । हामी सबै यसै गतिका हौं ” भनी सोची उ सुतिरहेको फलेकमै बसी मिसिएको भोजन गरी मुख कुत्सा गरे । घेरा लगाई बसिरहेका मानिसहरूले “ भन्ते ! यी परिव्राजिका तपाइको को पछिन् ? ” भनी सोधे ।

“ गृहस्थीमा छँदा मेरो पादपरिचारिका भई । ”

“ भन्ते ! हामीहरू त सहन नसकी रुदैछौं, बिरह गर्दैछौं भने तपाइ किन रुनु नभएको ? ”

“ जीवित छँदा चाहिँ मेरो कोही पर्यी । अहिले चाहिँ परलोक गइसकेकी हुँदा मेरो कोही पविन । अर्काको बसमा गइसकेकीकोनिबिस म किन रुनु ? ” भनी महाजनहरूलाई धर्मदेशना गर्दै बोधिसत्त्वले यी गाथाहरू भने—

१. “ बहूतं विज्जति भोति तेहि मे किं भविससति ।
तस्मा एतं न सोचामि पियं सम्मिल्लहासिनि ॥ ”
२. “ तं तञ्चे अनुसोचेय्य यं यं तस्स न विज्जति ।
अत्तानमनुसोचेय्य सदा मच्चुवसं पत्तं ॥ ”

३. “नहेव ठितं नासीनं न सयानं न पद्धुं ।
यावपाति निम्मिस्सति तत्रापि सरती बयो ॥
४. “तत्थत्तनि वत्तप्पद्धे विनाभावे असंसये ।
भूतं सेसं दयितब्बं वीतं अननुसोचियन्ति ॥”

अर्थ—

१—“ओ ! यी सख्खिहासिनी मेरी प्रिय भार्या हुन् । तर सख्खिले उनको मृत्यु भई सबै जाने ठाउँमा पुगिसकिन् । अब उनी मेरी कोही होइनन् । त्यसैले उनको कारणमा मैले शोक नगरेको हुँ ।

२—“यदि जुन् जुन् नपाइने हो त्य-त्यसको बारेमा शोक गर्ने हो भने आफ्नै बारेमा शोक किन नगर्नु ? जो कि सधैं मृत्युको वशमा अगाडि जाँदछ ।

३—“उभिनू, बस्नु, सुत्नु र हिड्नु भावि चार ईर्यापयको त के कुरा ! आँखा चिम्लिनू र उघार्ने बेलामा समेत हामी क्षयगामी हुँदैछौं ।

४—“जुन बेलासम्म आफू अर्धबेशमा पुगेको हुन्छ त्यस बेलासम्म निश्चय नै मृत्युको शंका हुन्न । अतः जीवित रहनेमाथि बया राख्नुपर्छ मरि सकेकाको बारेमा शोक गरेर के हुन्छ र ?”

यसरी महासत्त्वले चार गाथाद्वारा अनित्यता सम्बन्धी विषयमा प्रकाशपाई धर्मदेशना गरे । महाजनहरूले परिव्राजिकाको

अन्नेष्टिक्रया गरे । बोधिसत्त्व हिमालतिर गई ध्यानाभिज्ञ लाभ गरी
ऋष्यलोक परायण भए ।

शास्त्राले सो धर्मदेसना ब्याचनुभई सत्यकुरा प्रकाशकारी जातक
समाधान गर्नुभयो । सत्यकुराको भवशानमा कुटुम्बिक लोतापत्तिफलमा
प्रतिष्ठित भयो ।

“त्यसबलत सन्मिञ्जहासिनी हुने राहुलमाता (यशोधरा) र
तपस्वी हुने बार्हि म नै पिएँ” भनी भन्नुभयो ।

१०. पक्कगोध जातक (३३३)

“तद्देव मे त्व’न्ति...१” मन्ने यो नाथा जेतबनमा बसिरहनु-
भएका शास्ताळे एक कुटुम्बिकको कारणमा बताउनु भएको हो ।

वर्तमान कथा

वर्तमानको कुरा चाहिमाथि (पृ. ४१ सुचच्च जातक-८) मा
बताइसकिएको छ । यहाँ चाहि ऋण असुल गरी भाइरहेको बेसामा
बाटाका बीचमा उनीहरूलाई एक ब्याघ्रले “दुर्बजना मिलेर खाऊ ”
मनी एउटा पोलिको (थल) गोही दियो । अनि त्यो पुरुषले भार्यालाई
पानी लिन पठाई गोहीको मासु सबै आफूले खायो र उ आएपछि
“भद्रे ! गोही भागेर गयो” मनी मन्यो ।

“ठीकै छ, स्वामी ! पोलिको गोही पनि भाग्दोरहेछ भने कसको
के लाग्छ र !”

१. जा. पा. I. पृ. १०१: पक्कगोधजातकं, नं. ३३३, अ. क. III.
पृ. ७४.

अनि जेतवनमा पानी पिई शास्ताको अगाडि बसिरहेकी उसंग शास्ताले “उपासिके ! तिन्नो यो पति तिमोमाथि हितकामी, सस्नेही र उपकारी छु के ?” भनी सोध्नुहुँदा “ भन्ते ! म त यिनको हितकामी र सस्नेहीछु । तर यो भने ममाथि निस्नेही छन्” भनी भनी ।

शास्ताले भन्नुभयो—“ भैंहाह्यो, उपासिके ! यसले यस्तो गन्धो भनी चिन्ता नगर । जब यसले तिन्नो गुण संस्मरण गरेको थियो तब यसले तिमोलाई नै सबै ऐश्वर्य सुम्पिदिएको थियो ।” यस्तो भन्नुहुँदा उनीहरूले सो कुरा बताउनहुन प्रार्थना गरेपछि पूर्वजन्मको कुरा बताउनु भयो ।

अतीत कथा

अतीत कथा पनि माथि (पृ. ४३) मा उल्लेख भए बनोजिम नै हो । यहाँ चाहिँ उनीहरू फर्किरहेको बेलामा उनीहरू बकित भएको बेलेर एक व्याघ्रले बाटाको बीचमा “दुर्वजना मिलेर खाऊ” भनी एउटा पोलेको (थल) गोही दियो । राजकन्याले त्यसलाई लहराले बाँधिन् र लिएर दुबै बाटो लागे । अनि उनीहरूले एक तलाउ देखी बाटाबाट एकातिर लागी एक पीपलको रुखमनि बसे । राजपुत्रले “भद्रे ! जाऊ, तलाउमा गएर पद्मपत्रमा पानी लिएर आऊ मासु खानेछु” भनी भने । गोहीलाई रुखको शाखामा ङुण्डघाई उनी पानी लिन गइन् । राजपुत्रले गोहीको मासु सबै खाई पुच्छरको टुप्पो समाती फर्केर बसिरहे । उनले

पानी ल्याएपछि “ भद्रे ! गोही रुखबाट ओल्हौं घमिराको गोलोभिन्न पस्यो । वौडेर मैले उसको पुच्छर समातेँ । समातेको पुच्छर चुडाली हातैमा छाडी उ प्वालभिन्न पस्यो” भनी भने ।

“ देव ! हुनदिनुहोस्, पोलेको गोही पनि भागेर जान्छ भने के गर्ने र !” आउनुहोस् जाओँ । उनीहरू पानी पिई बाराणशीमा गए ।

राजपुत्र राज्यमा प्रतिष्ठित भएपछि राजकन्यालाई अन्नमहिषी स्थापन मात्र दिए । उनले अरु मानसत्कार भने केही पाइमन् ।

उनलाई सत्कार गराउने मनसुवाले राजाको अगाडि उभिइरहेकी महारानीलाई बोधिसूत्रबले भने — “ आर्या ! तपाइको तरफबाट केही पाउँदिन । हामीलाई किन हेर्नु नभएको ?”

“ तात ! मैले त राजाबाट केही पाउँदिन भने तिमिहरूलाई कहाँबाट दिने र ? अहिले राजाले के देलान् र ? जब कि जंगलबाट आइरहेको बेलामा पोलेको गोहीको मासु त आफू एक्लैले खाए भने ।”

“ आर्या ! राजाले त्यस्तो गरेनन् होलान् । यस्तो नभन्नु-होस् ।”

अनि देवीले—“ यो कुरा तिमिलाई थाहाछैन । राजा र मलाई मात्र यो कुरा थाहाछ” भन्दै प्रथम गाथा भनिन्—

“तदेव मेत्वं विदितो वनमज्जे रथेसभ ।
यस्स खग्गबन्धस्स सन्नद्धस्स तिरीटिनो ।
अस्सत्थ दुम साखाय पक्का गोधा पलायति ॥”

अर्थ—

“हे राजन् ! मैले तपाइलाई त्यही जंगलको बीचमा नै चिनें जब कि तरबार बाँधेर बत्कल वस्त्र लगाई तपाइले पोलि राखेको गोही पीपलको शाखाबाट भाग्यो भनी भन्नुभयो ।”

यो सुनेर “आर्या ! देवलाई अप्रिय लागेपछि बुवेलाई कष्ट हुने गरी किन यहाँ बस्नुहुन्छ ?” भन्दै बोधिसत्त्वले यी दुइ गाथाहरू भने—

१. “नमे नमन्तस्स भजे भजन्तं,
किञ्चानु कुब्बस्स करेय्य किञ्चं ।
मानत्थकामस्स करेय्य अत्थं,
असम्भजन्तम्पि न सम्भजेय्य ॥
२. “चजे चजन्तं वनथं न कयिरा,
अपेतचित्तेन न सम्भजेय्य ।
दिजो दुमं खीणफलं वत्वा,
अञ्जं समेक्खेय्य महाहि लोको’ति ॥”

अर्थ—

१—“नम्र हुनेसँग नम्र हुनु र साथमा बस्न चाहनेसँग साथमा बस्नु । आफ्नो काम गरिबिनेको काम पनि गरिबिनु, विभिन्न हित

चाहनेको हित पनि गर्नु र आफूसँग बस्न नचाहनेसँग बस्दा पनि नबस्नु ।

२-“ आफूलाई छाड्नेलाई छाडी उसमाथि भाशा नगर्नु र टाढा भएको चित्त हुनेसँग साधमा पनि नबस्नु । फल नभएको बखलाई चराहरूले छाड्ने कुरो बुझेर अरुको खोजि गर्नु । यो संसार विशाल छ ।”

बोधिसत्त्वले यति भन्दा भन्दै उनको गुणलाई संस्मरण गरी राजाले “ भद्र ! अहिलेसम्म मैले तिम्नो गुणलाई जान्न सकेको थिइन । पण्डितको कुरा सुनेर मात्र जान्नसकें । मेरो अपराधलाई क्षमा गर्ने तिम्रीलाई यो सबै राज्य दिनेछु” भन्दै चौबो गाथा भने—

“सो ते करिस्सामि यथानुभावं,
कतञ्जुतं खत्तिये पेक्खमानो ।
सन्बन्ध ते इस्सरियं ददामि,
यस्सिच्चसि तस्स तुवं ददामी’ति ॥”

अर्थ—

“ हे भद्रिणी ! तिम्नो कृतज्ञतालाई देखेर अब मैले आफ्नो शक्तिले भ्याएसम्मको कुरो तिम्नोनिमित्त गर्नेछु, सबै ऐश्वर्यहरू दिनेछु, तिम्री जे चाहन्छथी सोही दिनेछु ।”

यति भनी राजाले देवीलाई सबै ऐश्वर्यहरू दिए । “ यसले गर्दा

सैले यिनको गुणलाई जाससकें” भन्दै पण्डितलाई पनि महान ऐश्वर्य दिए ।

शास्ताले यो धर्मशेखना ल्याउनुभई सत्यकुरा प्रकाशपारी जातक समाधान गर्नुभयो । सत्यकुराको अन्त्यमा बुद्धे पतिपत्नी जोतापत्तिकल्पमा प्रतिष्ठित भए ।

“त्यसबखतका पतिपत्नी अहिलेका पतिपत्नी नै थिए र पण्डित अमात्य चाहिँ म नै थिएँ” भनी भन्नुभयो ।

११. सुजात जातक(३५२)

“किन्नुसन्तरमानोबा’ति...३” भन्ने यो गाथा जेतवनमा बसिरहुनुभएका शास्ताले बाबु मरेको एक कुटुम्बिकको कारणमा बताउनु भएको हो ।

उ बाबु मरेपछि परिदेव गरी बिचरण गर्न थाल्यो । शोकलाई दूर गर्न सकेन । अनि उसको स्त्रोतापत्तिफलको उपनिश्रय देखी श्रावस्तीमा भिक्षाटन् गरी एक भ्रमण साथमा लिई उसको घरमा गई बिच्छयाइराखेको आसनमा शास्ता बस्नुभयो । अनि वन्दना गरी बसेको उसंग “उपासक ! शोक गरिरहेकाछौ कि क्याहो ?” भनी सोध्नुहुँदा “हो, भन्ते !” भनी भनेपछि “आवुसो ! पुराना पण्डितहरूले पण्डितहरूको कुरा सुनी बाबु मरे भनेर शोक गरेनन्” भनी भन्नुहुँदा उसले

१. जा. पा. I. पृ. ११२: सुजातजातकं, नं. ३५२, अ. क. III.
पृ. १०७.

सो कुरा बताउनहुन प्रार्थना गरेपछि शास्ताले पूर्वजन्मको कुरा बताउनु भयो ।

अतीत कथा

अतीत समयमा बाराणशीमा ब्रह्मवृत्तले राज्य गरिरहेको बेलामा बोधिसत्व एक कुटुम्बिकको घरमा जन्मे । उनलाई सुजात कुमार भनी भन्दथे । बैँश पुगेपछि उनको बाजे मर्यो । अनि उनका पिता बाबु मरेपछि अन्तेष्टि क्रिया गरी शोकाकुलित भई चिहानमा गई त्यहाँबाट उसका हाडहरू ल्याई आफ्नो उदघानमा माटोको स्तूप बनाई ती हाडहरू त्यसमा राखी गए गएको बेलामा स्तूपलाई वन्दना गरी चैत्यलाई घुम्दै परिदेव गर्दथ्यो । न नुहाउँथ्यो, न लेप लगाउँथ्यो, न खाँन्थ्यो र न त कामकाजमा छानिदिन्थ्यो ।

यो देखेर “मेरा पिता, मेरा बाजे मरेदेखि शोकाकुलित भई विचरण गर्दछन् । म बाहेक अरु कसैले उनलाई सम्झाउन सक्ने छैन । एउटा उपायद्वारा उनलाई सम्झाउनेछु” भन्ने सोचेको बेलामा बोधिसत्वले गाउँबाहिर एउटा मरेको गोरु देखे । अनि घाँस र पानी ल्याई उसको अगाडि राखी “खा खा; पी पी” भनी भन्नथाले । आए आएकाहरूले उनलाई देखेर सौम्य ! सुजात ! बहुला त भएनौ ? मरेको गोरुलाई के पानी र घाँस खा भनी भनिरहेको ?” भनी भन्दथे । उनी केही जवाफ दिँदैनथे । अनि उनका बाबुकहाँ गई “तिम्रो छोरा बहुला भए । मरेको गोरुलाई घाँस र पानी खा भनी भन्दैछन्” भनी भने ।

यो सुनेर कुटुम्बिकको पितृशोक हराएर गयो र पुत्रशोक उत्पन्न हुन थाल्यो । उ बेगले त्यहाँ गई “ तात सुजात ! तिमी पण्डित होइनौ ? किन मरेको गोदलाई घाँस र पानी बिहारेको ? ” भन्दै बुझ्बटा गाथा भन्यो—

१. “किन्नु सन्तरमानोव लायित्वा हरितं तिणं ।
खादाच्चादाति विलपि गतसत्तं जरग्गवं ॥
२. “नहि अन्नेन पाणेन मतो गोणो समुट्ठहे ।
त्वञ्च तुच्छ विलपसि यथा तं दुम्मती तथा’ति ॥”

अर्थ—

१—“ हरियो घाँस काटेर हतारो हतारो जस्तो गरी मरिसकेको जीर्ण गोदलाई किन ‘खा खा’ मनी भनिरहेको ? ”

२—“ मरिसकेको गोद अन्नपानद्वारा जीवित भएर उठ्नसक्दैन । निबुद्धि मानिसले जस्तै तिमी बेथंमा विलाप गर्दछौ । ”

त्यसपछि बोधिसत्त्वले बुझ्बटा गाथा भने—

१. “तथेव तिट्ठति सीसं हत्थपादा च वालधि ।
सोता तथेव तिट्ठन्ति मञ्जे गोणो समुट्ठहे ॥
२. “नेवय्यकस्स सीसं वा हत्थपादा न दिस्सरे ।
रुदं मत्तिकथूपस्मि ननु त्वञ्जेव दुम्मती’ति ॥”

अर्थ—

१—“उसको टाउको उस्तै नै छ र हात खुट्टा तथा पुच्छर पनि ।
कान पनि त्यस्तै नै छ—लाग्छ कि गोश उठ्नेछ ।

२—“परन्तु मरिसकेका बाजेको शीर अथवा हात खुट्टा देखिबैन ।
अनि उसको कारणमा माटोको स्तूपमा गई रुने तिम्रो नै निबुद्धि हौ ।”

यो सुनेर बोधिसत्वको बाबुले सोचनथाल्यो—“मेरो छोरो
पण्डित छ । इहलोक र परलोकको कुरा जान्दछ । मलाई सम्झाउनको-
निमित्त यसले यो काम गरेको हो” भन्ने ठानी “तात सुजात ! सबै
संस्कारहरू अनित्य हुन् भन्ने कुरा मैले बुझेँ । अब उप्रान्त म शोक गर्ने
छैन” भनी भन्यो । बाबुको शोकलाई हरण गर्ने पुत्र यस्तै हुनुपर्छ भन्ने
पुत्रको स्तुति गर्दै भन्यो—

१. “आदित्तं वत मं सन्तं घतसित्तं पावकं ।
वारिना विद्य ओसिच्चं सब्बं निट्ठापये दरं ॥
२. “अब्बुल्लहंवत मे सल्लं सोकं हृदयनिस्सितं ।
यो मे सोकपरेतस्स पितुसोकं अपानुदि ॥
३. “सोहं अब्बुल्लहसल्लोस्मि वीतसोको अनाविलो ।
न सोचामि न रोदामि तव सुत्वान माणव ॥
४. “एवं करोन्ति सप्पञ्जा ये होन्ति अनुकम्पका ।
विमिवत्तयन्ति सोकम्हा सुजातो पितरं यथाति ॥”

अर्थ—

१—“ घिउ हालेर जलिरहेको आगो जस्तै जलिरहेको मेरो जलनलाई पानी छरेर आगो निभाइदिए जस्तै गरी मेरो सबै बुःखलाई निभाइदियो ।

२—“ मेरो हृदयमा गडिरहेको शोकरूपी काँढालाई तिमिले निकालिदियो; शोकले ग्रस्त भएको मलाई पितृशोकबाट दूर गराइदियो ।

३—“ माणव ! तिमी कुरा सुनेर अब ममा बिक्रेको शोकरूपी काँढो निस्कियो र शोकबाट दूरभई परिशुद्धछ; अब उप्रान्त म शोक गर्ने छैन र रुन पनि रहने छैन ।

४—“ जस्तै सुजातले आफ्नो बाबुको शोकलाई दूर गराइदिए त्यस्तै गरी अनुकम्पक प्रज्ञावान्हरूले गर्छन् ।”

शास्ताले यो धर्मदेशना ल्याउनुभई सत्यकुरा प्रकाशपारी जातक समाधान गर्नुभयो । सत्यकुराको अवशानमा कुटुम्बिक स्त्रोतापत्तिफलमा प्रतिष्ठित भयो ।

“ त्यसबखतको सुजात म नै थिएँ ” मनी भन्नुभयो ।

१२. उरग जातक (३५४)

“उरगोब तच्चं जिण्णा’ति...” भन्ने यो गाथा जेतवनमा बसिरहनुभएका शास्ताले छोरा मरेको फुट्टुम्बिकको कारणमा बताउनु भएको हो ।

वर्तमान कथा

मृतभार्या र मृतपिताको कथा जस्तै यो कथा पनि हो । (हेनू माथि पृ. ४९ अननुसोचिय जातक-९)

यहाँ पनि शास्ता त्यस्तै गरी उसको घरमा जानुहुँदा उ आएर बन्दना गरी बसेको बेलामा “आवुसो ! किन शोक गरिरहेको ?” भनी सोध्नुहुँदा “ भन्ते ! मेरो छोरा मरेदेखि शोक गरिरहेको हुँ ” भनी भन्दा “ आवुसो ! फुट्टुने वस्तु फुट्टुबछ, नाशवान् वस्तु नाश नै हुन्छ । त्यो पनि एकजना मात्र होइन, एक गाउँमा मात्र होइन परन्तु यो अनन्त

१. जा. पा. I. पृ. १७३: उरगजातकं, नं. ३५४, अ. क. III.
पृ. ११२.

संसारका तीनै लोकमा नमनेहरू कोही छैनन्” भनी भन्नुभयो । त्यो आफ्नो स्वरूपमा टिकी रहनसक्ने अनित्यवान् वस्तुको एउटा संस्कार पनि पाइँदैन । सबै प्राणीहरू मछिन् नै र सबै संस्कारिक वस्तुहरू विनाश नै हुन्छन् । “छोरा मर्दा पनि पुराना पण्डितहरूले ‘नाशवान् वस्तु नाश नै भयो’ भनी शोक गरेनन्” भनी भन्नुहुँदा उसले सो कुरा बताउनहुन प्रार्थना गरेपछि शास्ताले पूर्वजन्मको कुरा ल्याउनु भयो ।

अतीत कथा

अतीत समयमा बाराणशीमा ब्रह्मदत्तले राज्य गरिरहेको बेलामा बाराणशीको द्वारगाउँमा एक ब्राह्मणको कुलमा^१ जन्मेका बोधिसत्त्वले गृहस्थी घानी खेतीको कामद्वारा जीविका गर्दथे । उनका एक पुत्र र एक पुत्री थिए । अनि छोरा बैशमा पुगेपछि समानकुलकी कुमारिका ल्याइदिए ।

यसरी ल्याएपछि बोधिसत्त्व, भार्या, छोरा, छोरी, बुहारी र बासी सहित छजना भए । मिलनसार, प्रियभाषी तथा प्रेमपूर्वक बसोबास गरेर उनीहरू बसेका थिए । बोधिसत्त्वले बाँकी पाँचजनालाई यसरी अति उपदेश दिन्थे—

“यथा लाभानुसार तिमिहरूले दान देऊ, शील पालनगर,

१. पेत. व. अ. क. पृ. ४७: उरगपेतवत्थुमा ‘धनपाल’ भन्ने ब्राह्मणको कुलमा भनी उल्लेख भएको छ ।

उपौसथव्रत पालनगर, मरणानुस्मृति भाविता गर र आपनो मृत्युको कुरा ख्याल गर । यी सत्वहरूको मरण निश्चित छ तर जीवन चाहि अनिश्चित छ । सबै संस्कारहरू अनित्य हुन् र सबै वस्तुहरू क्षय-द्रव्य स्वभावका हुन् । रातदिन अप्रमावी होऊ ।”

“हृवत्” भनी उनको अति उपवेशलाई शिरोपर गरी अप्रमावी भई उनीहरूले मरणानुस्मृति भावना गरे ।

एकदिन छोरालाई लिएर खेतमा गई बोधिसत्वले खेत जोत्न थाले । छोरा चाहिले कारपातहरू जम्मागरी जलायो । त्यसको नजिकको एक घमिराको गोलोमा एक विषालु सर्प थियो । उसको आँखामा धुँवा लाग्यो । उ रिसाएर बाहिर निस्की ‘यसको कारणले मलाई भय उत्पन्न भएको हो’ भनी चारैबटा वाँतहरूले उसलाई डस्यो । अनि उ मन्थे र लड्यो । बोधिसत्वले उ रन्थिनी लडेको देखेर गोरुहरूलाई त्यसै छाडी त्यहाँ जाँदा छोरा मरेको कुरा थाहापाई उसलाई उठाएर एक रुखमनि सुताई कपडाले ढाकिविए अनि न रोए न त धिलाप नै गरे । ब्रह्म “नाशवान् स्वभावको नाश भयो, मरण स्वभावको मरण भयो । सबै संस्कारहरू अनित्य हुन्, मरण भनेको स्वभावे हो” भनी अनित्यतालाई मात्र विचार गरी फेरि गएर जोत्न थाले ।

खेतको नजिकबाट एक बिभ्यासी पुरुष गइरहेको देखेर उनले “घरतिर जाँदैछौ कि क्या हो ?” भनी सोध्दा “हो” भनी भनेरछ

१. पेत. व. अ. क. पृ. ४७: उरगपेतवत्थुमा उ मरेपछि शक्र भई उत्पन्न भयो भनी उल्लेख भएको छ ।

“त्यसोभए हाम्रो घरमा गई ब्राह्मणीलाई भनिदेउ कि— आज अघि अघि यै बुइजनालाई भात नल्याउनु एकजनाकोनिमित्त मात्र खाना ल्याउनु र अघि चाहि दासोले मात्र खाना ल्याउने ठाउँमा आज चाहि चारैजनाले शुद्धवस्त्र लगाई हातमा गन्धफूलहरू लिई आउनु ।”

“हुन्छ” भनी उ गई ब्राह्मणीलाई त्यसै भन्यो ।

“तात ! यो खबर तिमीलाई कसले दियो ?”

“आर्या ! ब्राह्मणले ।”

अनि उसले “मेरो छोरा मन्यो” भन्ने थाहापाई । उ कतिपनि विचलित भइन । यसरी मरणानुस्मृतिमा सुभावित चित्तहुने उसले शुद्धवस्त्र लगाई हातमा गन्धफूलहरू लिन लगाई बाँकी अरूसँगै उ खेतमा गई । उनीहरूमध्ये एउटोले पनि रोएको वा विलाप गरेको थिएन । बोधिसत्त्वले छोरालाई सुताइराखेको ठाउँमै बसी खाना खाए । खानाखाइसकेपछि सबैले दाउरात्याई चिता बनाई उसलाई चितामा राखी गन्धफूलहरूले पूजागरी जलाए । कसैको आँखामा एक थोपो पनि आँसु थिएन । सबैको चित्त मरणानुस्मृतिमा राम्रो अभ्यास थियो । उनीहरूको शीलको प्रभावद्वारा शक्रको भवन तान्न थाल्यो ।

अनि उनले “कसले मलाई मेरो ठाउँबाट खसार्न चाहेको रहेछ ?” भनी विचारगरी हेर्दा उनीहरूको गुणको प्रभावद्वारा तातो भएको हो भन्ने कुरा बुझी प्रसन्नचित्त लिई “म उनीहरूकहाँ गई सिंह गर्जने जस्तै गर्जन गराउन लगाई सिंह गर्जनको अन्त्यमा उनीहरूको

घरमा सप्तरत्नले भरिभराउ गराई आउनुपयो” भनी बेगले त्यहाँगई चिताको एकातिर उभिई “तात ! के गर्दछौ ?” भनी सोधे ।

“स्वामी ! एकजना मानिसलाई जलाउँदछौं ।”

“तिमीहरूले मानिसलाई जलाएको होइन होला बल्कि एक मृगलाई मारेर पोल्दै होलाउ” भन्ने ठान्बछु ।

“स्वामी ! मृगलाई पोलेको होइन मानिसलाई नै जलाइरहेका हौं ।”

“त्यसोभए तिमीहरूको कुनै शत्रुलाई जलाउँदछौ होला ।”

अनि बोधिसत्त्वले “स्वामी ! कुनै वंरीलाई होइन बल्कि आफ्नै औरसपुत्रलाई जलाउँदछौं” भनी भने ।

“त्यसोभए तिमी अप्रिय पुत्र होला ।”

“स्वामी ! मेरो अतिप्रिय पुत्र हो ।”

“त्यसोभए किन नरोएको त ?”

अनि बोधिसत्त्वले नरोएको कारण बताउँदै पहिलो गायक भने —

१. “उरगोव तच्चं जिण्णं हित्वा गच्छति संतनुं ।

एवं सरीरे निब्भोगे पेटे कालकते सति ॥

२. “डग्ग्हमानो नजानाति वातीनं परिदेवितं ।

तस्मा एतं नसोचामि गतो सो तस्स या गती’ति ॥”

अर्थ—

१—“जस्तं सर्पले कांचुलीलाई छाडेर जान्छ त्यस्तं जीवितेन्द्रियले यो शरीर छाडी मृत्युभएपछि परलोक जान्छ ।

२—“उसले न जातिहरूलाई डाह भइरहेको कुरा थाहा पाउँछ, न त रोदन गरिरहेको कुरा थाहा पाउँछ । त्यसैले यस बारेमा मैले शोक नगरेकोहुँ । उसको जुन गति हो सोही गतिमा उ गयो ।”

बोधिसत्त्वको कुरा सुनी शक्रले ब्राह्मणीसँग सोधे—“अम्मे ! उ तिम्रो को पछं त ?”

“स्वामी दशमहीना पेटमा बोकी दूध खाई हात-खुट्टा तन्वुस्त्र-पारी बढाएको मेरो छोरो हो ।”

“अम्मे ! बाबु हुने त शायद आफ्नो पुरुषभावको कारणले न रोएको होला तर आमाको हृदय त सारं कमलो हुन्छ अनि तिम्रो किन न रोएकी त ?”

नरोएको कारण बताउँदै बुइ गाथा भनी—

१. “अनब्भितो ततो आग अननुञ्जातो इतो गतो ।
यथागतो तथा गतो तत्थ का परिदेवना ॥
२. “ड्य्हमानो न जानाति ज्ञातीनं परिदेवितं ।
तस्मा एतं नसोचामि गतो सो तस्स या गती’ति ॥”

अर्थ—

१—“मैले न बोलाइकनै उ यहाँबाट यहाँ आयो फेरि मसँग
असोधिकनै छ यहाँबाट गयो । जसरी आयो उसरी नै गयो भने असमा
बनुपर्ने कारण नै के छ र ?

२—“उसले न ज्ञातिहरूलाई डाह मइरहेको कुरा थाहा पाउँछ
अ न रोदन गरिरहेको कुरा थाहा पाउँछ । त्यसैले यसबारेमा मैले शोक
नगरेकी हुँ । उसको जुन गति हो सोही गतिमा उ गयो ।”

अभि ब्राह्मणको कुरा सुनी शक्रले बहिनीसँग सोधे — “अम्मे !
तिम्रो त्यो को पछि नि ?”

“स्वामी ! बाइ पछि ।”

“अम्मे ! बहिनीहरूले बाजुलाई स्नेहगर्छन् । तिमी किन न
रोएकी त ?”

आफू न रोएको कारण बताउँदै बुद्ध गाथा भनी—

१. “सचे रोदे कित्ता अस्सं तस्सा मे किं फलं सिया ।
आतिमित्तासुहज्जानं भीयो नो अरति सिया ॥

२. “ड्य्हमानो न जानाति...।
तस्मा एतं नसोचामि...॥”

अथ—

१—“यदि म रोएँ भने मेरो शरीर दुब्लो हुनेछ यसबाट मलाई के लाभ हुन्छ र ? यसको अतिरिक्त ज्ञाति मित्र सुहृदहरूलाई अप्रिय लाग्नेछ ।

२—“उसले न ज्ञातिहरूलाई डाहा मइरहेको कुरा थाहा पाउँछ न त रोइन गरिरहेको कुरा थाहा पाउँछ । त्यसैले यसबारेमा मैले शोक नगरेकी हुँ ।”

अनि बहिनीको कुरा सुनी शक्रले उसकी भार्यासँग सोधे—
“अम्मे ! त्यो तिम्रो को पछि त ?”

“स्वामी ! त्यो मेरो पति हो ।”

“पति मरेपछि स्त्रीहरू बिधवी तथा अनाथिनी हुन्छन् । अनि किन तिमी न रोएकी त ?”

न रोएको कारण बताउँदै उसले बुइ गाथा भनी—

१. “यथापि दारको चन्दं गच्छन्तं अनुरोदति ।

एवं सम्पदमेवेतं यो पेतमनुसो चति ॥

२. “ड्यहमानो न जानाति...।

तस्मा एतं न सोचामि... ॥”

अर्थ —

१—“जस्तै बालकले गइरहेको चन्द्रमालाई देखेर चन्द्रमा झै
भनी रुन्छ त्यस्तै जो परलोक गइसक्यो त्यसको कारणमा रुनु पनि
त्यस्तै हो ।

२—“उसले न ज्ञातिहरूलाई डाह भइरहेको कुरा थाहा पाउँछ
न त रोदन गरिरहेको कुरा थाहा पाउँछ । त्यसैले यसबारेमा मैले शोक
नगरेकी हुँ ।”

भार्याको कुरा सुनी शक्रले दासीसँग सोधे—“अम्मे ! यो तिम्नी
को पछ ?”

“आर्य ! मेरा स्वामी हुन् ।”

“शायद तिमीलाई यसले दुःख कष्ट दिई पीटी काम गराउन्थ्यो
होला, होइन त ? त्यसैले ‘यो मरेको असल भयो’ भनी तिमी नरोएकी
होउली ।”

“स्वामी ! यस्तो नभन्नुहोस् । उनकोनिमित्त यस्तो भन्नु उचित
छैन । मेरा आर्यपुत्र क्षान्ती, मैत्री र दया सम्पन्न थिए । मेरा आर्यपुत्र
काखमा संवर्धन गरेको पुत्र समान थिए ।”

“त्यसोभए किन न रोएकी त ?”

उसले पनि नरोएको कारण बताउँदै बुझ गाथा भनी—

१. “यथापि उदककुम्भो भिन्नो अप्पटिसन्धियो ।
एवं सम्पदमेवेतं यो पेतमनुसोचति ॥
२. “डट्टहमानो नजानाति आतीनं परिदेवितं ।
तस्मा एतं नसोचामि गतो सो तस्स यागती’ति ॥”

अर्थ —

१—“ जस्तै फुटेको पानीको गाग्रोलाई पुन जोड्न सकिन्न त्यस्तै परलोक गएकाको कारणमा रुनु पनि हो । किन कि उसलाई फेरि जीवित गराउन सकिन्न ।

२—“ उसले न ज्ञातिहरूलाई डाह भइरहेको कुरा थाहा पाउँछ, न त रोदन गरिरहेको कुरा थाहा पाउँछ । त्यसैले यसबारेमा मैले शोक नगरेकी हुँ ।”

सबैको धर्मदेशना सुनी शक्र प्रसन्नभई “तिमीहरूले अप्रमादी भई राम्ररी मरणानुस्मृतिको भाबिता गरिरहेका रहेछौ । अब उप्रान्त तिमि-हरूले आफ्नो हातले काम नगर । म शक्र देवराजा हुँ । म तिमिहरूको घरमा अप्रमाण सप्तरत्नहरूले भरिदिनेछु । दानदिई, शील पालनगरी, उपोसथन्नत पालनगरी तिमिहरू अप्रमादी भएर बस” भनी उनीहरूलाई अतिबुद्धि दिई सप्तरत्नहरूले घर भरिदिई फर्कै गए ।

शास्ताले यो धर्मदेशना ल्याउनुभई सत्यकुरा प्रकाशपारी जातक

समाधान गर्नुभयो । सत्यकुराको अवशानमा कुटुम्बिक स्रोतापत्तिफलमा प्रतिष्ठित भयो ।

“त्यसबखत दासी हुने खुज्जुत्तरा थिइन्, छोरी चाहिँ उत्पल्लवर्षी थिइन्, पुत्र चाहिँ राहुल कुमार थिए, आमा हुने चाहिँ खेमा महारानी थिइन् र ब्राह्मण चाहिँ म नै थिएँ ” भनी भन्नुभयो ।

१३. मट्टकुण्डली जातक (४४९)

“अज्ञकृतो मट्टकुण्डली’ति...’” भन्ने यो गाथा जेतवनमा बसिरहुनुभएका शास्ताले छोरा मरेको एक कुटुम्बिकको कारणमा बताउनु भएको हो ।

वर्तमान कथा

श्रावस्तीमा बुढोपस्थाक एक कुटुम्बिकको प्यारो छोरो मन्यो^२ । उ छोराको शोकले अभिभूतभई न नुहाउँछ, न खान्छ, न कामघाम गर्छ र न बुढोपस्थानमा नै जान्छ । केवल प्यारो छोराले मलाई छाडिगयो । ममन्दा अगाडि गयो भन्ने आदि विलाप गर्दै रुन्छ ।

१. जा. पा. I. पृ. २०९: मट्टकुण्डलीजातकं, नं. ४४९, अ. क. IV. पृ. ८८.

२. यो वर्तमान कथा धम्म. प. अ. क. पृ. १२: मट्टकुण्डलीवत्थु, यमक-वग्गमा र विमा. व. अ. क. पृ. २५९: मट्टकुण्डली विमानकथामा पनि उल्लेख भएको छ । यहाँ र त्यहाँ केही फरक देखिन्छ । हेर्नु लेखकको बु. वि. पृ. २००: मट्टकुण्डली विमानकथा ।

शास्ताले प्रत्युष समयमा लोकमा हेरिरहनुभएको बेलामा उसमा झोतापत्तिकलको उपनिभय देखनुभई भोलिपल्ट भिक्षुसंघका साथ भावस्तीमा भिक्षाटन् गरी भोजनकृत्य सिद्धिएपछि भिक्षुहरूलाई आ-भापनो ठाउँमा पठाई धमण आनन्द स्थविरसँग उसको घरमा जानुभयो । शास्ता आउनु भएको कुरा कुटुम्बिकलाई सुनाए । अनि घरका मानिसहरूले आसन वछपाई शास्तालाई बस्नलगाई कुटुम्बिकलाई समातेर शास्ताकहाँ ल्याए । अनि वन्दना गरी एक छेउमा बसेका उसलाई करुणापूर्ण शीतल वचनले सम्बोधन गर्नुहुँदै शास्ताले “उपासक ! के एउटा छोराको कारणमा शोक गरिरहेका हौ कि क्या हो ?” भनी सोध्नुहुँदा “हो, भन्ते !” भनी भनेपछि “उपासक ! पुराना पण्डितहरूले छोराहरू मरेपछि शोकाकुलित भई बसिरहेको बेलामा पण्डितहरूको कुरा सुनी ‘न पाइने कारण रहेछ’ भन्ने कुरा तुरन्त बुझेर कत्तिपनि शोक गरेका थिएनन्” भनी भन्नुहुँदा उसले सो कुरा बताउनहुन प्रार्थना गरेपछि शास्ताले पूर्वजन्मको कुरा बताउनु भयो ।

अतीत कथा

अतीत समयमा बाराणशीमा ब्रह्मदत्तले राज्य गरिरहेको बेलामा एक वैभवशाली ब्राह्मणको छोरो पन्ध्र सोह्र वर्षको उमेरमा कुनै एक रोग लागेर मरी देवलोकमा उत्पन्न भयो । उसको मरणभएबेखि ब्राह्मण चिहानमा गई खरानी बटुली विरह गर्दथ्यो र सबै कामकाज

छाडी शोकले अभिभूतभई बस्दध्यो । देवपुत्र यताउता घुमिरहेको बेलामा उसलाई देखेर “एउटा उपाय निकाली यसको शोक दूर गरिदिनु पन्यो” भन्ने सोची उ चिहानमा गई विरह गरिरहेको बेलामा उसकै छोराको रूपलाई सबै अलंकारहरूले अलंकृत भई एक छेउमा उभिई बुबै हात शीरमाथि राखी महान आवाज निकाली रुनथाले । आवाज सुनेर ब्राह्मणले उनलाई देख्यो । अनि छोराको मायालागी उनको अगाडि उभिई “तात माणव ! यो चिहानको बीचमा किन तिम्रो रुँदैछौ ?” भनी सौध्वै पहिलो गाथा मन्यो—

“अलङ्कृतो मट्टकुण्डली,
मालभारी हरिचन्दनुस्सदो ।
बाहा पगगृह कन्दसि,
वनमज्जे किं दुक्खितो तुवन्ति ॥”

अर्थ—

“अलंकारले अलंकृत भई राम्ररी बनाइएको कुण्डल लगाई माला लगाई रातो चन्दनको लेप लगाई तिम्रो यस जङ्गलको बीचमा किन रुँदैछौ ?”

अनि उसलाई उत्तरदिदै माणवले दोश्रो गाथा भने—

“सोवण्णमयो पभस्सरो,
उप्पन्न रथपञ्जरो मम ।
तस्स चक्कयुगं न विन्दामि,
तेन दुक्खेन जहामि जीवितन्ति ॥”

अर्थ—

“सुवर्णमय चम्किलो एक रथपञ्जर मैले पाएको छु । तर उसको बुइवटा पाँघ्रा भने पाइएको छैन । त्यसै बुःखको कारणले गर्भा मेरो उषान जाँदछ ।”

सो कुरा मान्दै ब्राह्मणले तेश्रो गाथा भन्यो—

“सोवण्णमयं मणिमयं लोहमयं अथ रूपियमयं ।
पावद रथं कारयामि ते चक्कयुगं पटिपादयामित'न्ति ॥”

अर्थ—

“सुनको, मणिको, फलामको अथवा चाँदीको—केको पाँघ्रा चाहन्छौ मलाई भने । तिम्रीलाई रथको पाँघ्रा म बनाइदिनेछु ।”

यो सुनेर माणवले भनेको निम्न गाथाको पहिलो पद चाँहि अभिसम्बुद्ध भइसक्नु भएपछि शास्ताछे भन्नुभएको हो ।

“सो माणवो तस्स पावदीति,
चन्दसुरिया उभयेत्थ भातरो ।
सोवण्णमयो रथो मम,
तेन चक्कयुगेन सोभती'ति ॥”

अर्थ—

“सो माणवले उसलाई यस्तो भने—मेरो सुवर्णमय रथको लागि

चन्द्रसूर्यं बुद्धं दाजुभाइरूपी पांग्रा मए मात्र मेरो रथले सोभाः
पाउनेछ ।”

यसपछि ब्राह्मण भन्दछ—

“बालो खो त्वमसि माणव यो त्वं पत्थयसे अपत्थियं ।
मञ्जामि तुवं मरिस्ससी न त्वं लच्छसि चन्दसुरिये’ति ॥”

अर्थ—

“माणव ! तिमो मूर्खछौ जो कि तिमिले अप्रार्थनीय वस्तुको
प्रार्थना गर्दछौ, मलाई लाग्छ कि तिमो मरेर गए पनि तिमिले यो
चन्द्रसूर्यरूपी पांग्रा पाउन सक्नेछैनौ ।”

अनि माणव भन्दछन्—

“गमणागमनम्पि दिस्सति वण्णघातु उभयेत्थ वीथियो ।
पेतो पन नेव दिस्सति को नुखो कन्दतं बाल्यतरो’ति ॥”

अर्थ—

“भावत जावत पनि देखिन्छ जसको दुई बाटामा प्रकाश पनि
देखिन्छ । पितृलोकमा गइसकेकालाई धार्हि देख्न पनि सक्दिन अनि
रुनेहरूमध्येमा कुनचाहिं बाल्यतर हो त ?”

यसरी माणवले भनेको कुरा सुनी ब्राह्मणले विचार गरी
भयो—

“सच्चं खो वदेसि माणव अहमेव कन्दतं बाल्यतरो ।
चन्दं विय दारको रुदं पेतं कालकताभि पत्थियेति ॥”

अर्थ—

“माणव ! तिमिले साँघो कुरा भन्यो, रनेहरूमध्येमा म नै बाल्यतर रहेछु । चन्द्रमा मान्ने बालक रोए जस्तै मरेर पितृलोकमा पुगेकाकोनिमित्त म रुँदैछु ।”

यसरी माणवको कुराद्वारा निश्शोकी भई माणवको प्रशंसा गर्दै बाँकी गाथाहरू ब्राह्मणले भन्यो—

१. “आदित्तं वत मं सन्तं घतसित्तं पावकं ।
वारिना विय ओसिञ्चि सब्बं निब्बापये दरं ॥
२. “अब्बही वत मे सल्लं यमासि हृदयनिस्सितं ।
यो मे सोकपरेतस्स पुत्तसोकं अपानुदी ॥
३. “सोहं अब्बुहसल्लोस्मि वीतसोको अनाविलो ।
न सोचामि न रोदामि तव सुत्वान माणवाति ॥”

अर्थ—

१—“घिउ हालेर जलिरहेको भागो जस्तै जलिरहेको मेरो जलनलाई पानी छुस्केर भागो निभाइदिए जस्तै गरी मेरो सबै दुःखलाई निभाइदियो ।

२—“मेरो हृदयमा गडि रहेको शोकरूपी काँडोलाई तिमिले निकालिदियो र शोकले ग्रस्त भएको मलाई पुत्र-शोकबाट दूर गराइदियो ।

३—“माणव ! तिम्रो कुरा सुनेर अब ममा बिँडेको शोकरूपी काँडो निस्क्यो र शोकबाट दूरभई परिशुद्ध छु । अब उप्रान्त म शोक गर्ने छैन र रैन पनि रनेछैन ।”

अनि माणवले भने—“हे ब्राह्मण ! जसकोनिमित्त तिम्रो बँडेछो म तिम्रो छोराहुँ । अहिले म देबलोकमा उत्पन्न भएको छु । अब उप्रान्त मेरो कारणमा शोक नगर । दानदेऊ, शील पालन गर र उपोसयव्रत पालन गर” भनी अबवाह गरी भापने ठाउँमा फर्केर गए । उसको अववाहमा रही दानादि पुण्यकर्म गरी भरेपछि ब्राह्मण पनि देबलोकमा उत्पन्न भयो ।

शास्ताले यो धर्मदेशना ल्याउनुभई सत्यकुरा प्रकाशपारी जातक समाधान गर्नुभयो । सत्यकुराको अन्त्यमा कुटुम्बिक जोलापत्तिफलमा प्रतिष्ठित भयो ।

“त्यसबखत धर्मदेशना गर्ने देवपुत्र चाहिँ म नै थिएँ” भनी भन्नुभयो ।

१४. घत जातक (४५४)

“उट्टोहि कण्हे’ति...’” भन्ने यो गाथा जेतबनमा बसिरहनु-
भएका शास्ताले छोरा मरेको कुटुम्बिकको कारणमा बताउनु भएको
हो ।

वर्तमान कथा

वर्तमान कथा चाहि मट्टकुण्डलीमा^२ जस्तै हो । यहाँ चाहि
शास्ताले सो उपासकसँग “उपासक ! शोक गरिरहेको हो कि क्याहो ?”
भनी सोध्नुहुँदा “हो, भन्ते !” भनी भनेपछि “उपासक ! पुराना
पण्डितहरूले पण्डितहरूको कुरा सुनी मरिसकेको छोराको कारणमा
शोक गरेनन्” भनी भन्नुभएपछि उसले सो कुरा सुनाउनहुन प्रार्थना
गरेपछि पूर्वजन्मको कुरा बताउनु भयो ।

१. जा. पा. I. पृ. २१६: घतपण्डितजातकं, नं. ४५४, अ. क. IV.

पृ. १०३.

२. हेनूँ माधि पृ. ७८ मा ।

अतीत कथा

अतीत समयमा उत्तरापथमा कंसभोग (= कंसको राज्य) मा अक्षितञ्जन^१ नगरमा महाकंस नामक राजाले राज्य गर्दथे । उनका कंस र उपकंस भन्ने दुइ छोराहरू थिए र देवगढमा (= देवगर्भा) नामकी छोरी पनि थिइन् । उनी जन्मेको दिनमा ज्योतिष ब्राह्मणहरूले “यिनको कोखमा जन्मिने पुत्रले कंसगोत्र र कंस वंशको नाश गर्नेछ” भनी भविष्यवाणी गरे । गहिरो स्नेहको कारणले गर्दा राजाले उनलाई नाश गर्न सकेनन् । “यिनका दाजुभाइहरूले पाहापाउने छन्” भनी आयु छडञ्जेल रही परलोक भए । उनी परलोक गएपछि कंस राजा भए, उपकंस उपराजा भए । अनि उनीहरूले सोचे—“यदि हामीले बहिनीलाई मान्यो भने हामी निन्दित हुनेछौं । अतः यिनलाई कसैलाई पनि नबिई स्वामी रहित बनाई हेरविचार गर्नेछौं” भनी एक खम्बामा प्रासाद बनाउन लगाई उनलाई त्यहाँ राखे । नन्दगोपा भन्ने उनकी दासी थिई । दास अन्धकवेणु भन्ने उसको लोग्नेले पहरा बिन्यो ।

त्यसबखत उत्तर मथुरामा महासागर भन्ने राजाले राज्य गर्दथे । उनका सागर र उपसागर भन्ने दुइ छोराहरू थिए । पिता

-
१. असितञ्जन भन्ने नगर र कंसभोग भन्ने कहाँ पठन् भन्ने विषयमा भरतसिंह उपाध्यायले आफ्नो ‘बुद्धकालीन भारतीय भूगोल’ को पृष्ठ १४७ र १४८ मा तथा पृष्ठ ४४६ देखि ४९७ सम्म अनेक दृष्टिकोणका कुराहरू उल्लेख गरेका छन् । चाहनेले त्यहाँ हेर्न ।

अरेपछि उनीहरूमध्येमा सागर राजा र उपसागर उपराजा भए ।
उनी उपकंसको साथी थिए र एक आचार्यकहाँ उपकंसका साथ
विद्यया सीकेका थिए । उनले दाइमाथि धोकादिन खोज्दा समातिए ।
पछि भागेर कंस राज्यमा गई उपकंसकहाँ गए । उपकंसले कंसराजा-
लाई देखाएपछि राजाले उनलाई महान यश प्रदान गरे ।

राजाकहाँ उपस्थान गर्नको लागि जाँदा देवगन्धमा बस्ने
ठार्ने एक खम्बाको प्रासाव देखी “यो को बस्ने ठार्ने हो ?” भनी सोध्दा
त्यो कुरा सुनी देवगन्धामाथि आसक्त भए । एकदिन देवगन्धाले
पनि उपकंससँगै राजोपस्थानमा गइरहेको देखेर “यिनी को हुन् ?”
भनी सोध्दा नन्दगोपाबाट “महासागरका छोरा उपसागर हुन्”
भन्ने कुरा सुनी उनी पनि आसक्ता भइन् ।

उपसागरले नन्दगोपाललाई घुस दिई “बहिनी ! के तिमिले
मलाई देवगन्धामासँग भेट्टाइदिन सक्छथो ?” भनी सोधे ।

“यो त्यतिसारो मुस्कीलको कुरा होइन” भनी यो कुरा
देवगन्धालाई भनी ।

देवगन्धमा स्वभावतः उनमाथि आसक्ता भएकी थिइन् । त्यसैले
उनले सो कुरा सुनी “बेशछ” भनी स्वीकारिन ।

नन्दगोपाले उपसागरलाई यसको सूचनादिई राती उनलाई
प्रासावमाथि पठाई । उनले देवगन्धामासँग संवास गरे । त्यसपछि
उनीहरूको बरोबर संवास हुनथालेपछि देवगन्धमा गर्भिणी भइन् ।
पछि गएर उनीमा गर्भरहेको कुरा प्रकटभयो । दाजुभाइहरूले

नन्दगोपासँग सोधे । उसले अमय मानेर त्यो भेदको कुरा भनी । यो सुनेर “बहिनीलाई मान्न सकिन्न । यदि छोरी पाएदेखि बालिकालाई मान्न छैनौं । यदि छोरा जन्माइन् भने सो बालकलाई मान्नेछौं” भन्ने सोचेर देवगम्भा उपसागरलाई नै दिए ।

परिपूर्ण गर्भ भएपछि उनले छोरी जन्माइन् । दाजुभाइहरू खुशीमई उनको नाम अञ्जनदेवी भन्ने राखे । उनीहरूलाई गोबद्धमान भन्ने भोगगाउँ दिए । उपसागर देवगम्भालाई लिएर गोबद्धमान गाउँमा बसे । देवगम्भा फेरि पनि गर्भिणी भइन् । नन्दगोपा पनि सोही दिनमै गर्भवती भई । गर्भ पूरा भएपछि एकै दिनमा देवगम्भाले छोरा र नन्दगोपाले छोरी जन्माए । छोरोलाई मालान् भन्ने डरले देवगम्भाले गुप्तरूपले छोरोलाई उसकहाँ पठाई उसकी छोरीलाई ल्याउन लगाइन् । बालक जन्मेको खबर उनले दाजुभाइहरूकहाँ पठाइन् । उनीहरूले “छोरा जन्माइन् कि छोरी ?” भनी सोध्दा “छोरी” भन्ने कुरा सुनी “त्यसोभए पोषण गर” भनी भने । यस्तै प्रकारले देवगम्भाले दश छोराहरू जन्माइन् । नन्दगोपाले पनि दशवटी छोरीहरू जन्माई । छोराहरू नन्दगोपाकहाँ संबर्धन भए र छोरीहरू देवगम्भाकहाँ संबर्धन भए । यस बीचको भेद कसैले जानेको थिएन ।

देवगम्भाको जेठो छोराको नाम बामुदेव रह्यो । दोश्रोको बलदेव, तेस्रोको चन्द्रदेव, (=चन्द्रदेव), चौथोको सुरियदेव (=सूर्यदेव), पाँचौको अग्निदेव (=अग्निदेव), छैटौंको बरुणदेव,

सातोंको अञ्जुन (= अजुंन), आठोंको परञ्जुन (= प्रबुधम्म), नवोंको घतपण्डित र बशोंको अंकुर भन्ने नाम रह्यो । 'अन्धकवेण्हु दासपुत्र दश दाजुभाइहरू' भन्ने नामले उनीहरू प्रख्यात भए ।

पछि गएर उनीहरू ठूला भएपछि शक्ति र बल सम्पन्नभई कठोर र परुषभई लुट्ने काम गरी विचरण गर्नपाले । राजाकोनिमित्त लंजाने पाहुर पनि लुटेर नै लिन्ये । अनि मानिसहरू भेलाभई "अन्धकवेण्हु दासपुत्र दश दाजुभाइहरूले राष्ट्र लुट्दै छन्" भन्दै राजप्रांगणमा राजालाई गालिगरे । राजाले अन्धकवेण्हुलाई बोलाउन पठाई "छोराहरूलाई किन लुट्ने काम गराउँदैछौ?" भनी तर्जन दिए । यसरी बोभो तेभो पटक पनि मानिसहरूले गालिगरेपछि राजाले उसलाई कडा तर्जन दिए ।

अनि उ मरणभयले भयभीतभई अभय याचना गरी "देव ! यिनीहरू मेरा छोराहरू होइनन् । उपत्यागरका छोराहरू हुन्" भनी भेद बताइदियो ।

राजा डराएर "के उपायद्वारा यिनीहरूलाई समात्न सकिएला?" भनी अमात्यहरूसँग सोधे ।

"देव ! यिनीहरू पहलवान् र कुस्ती लडने स्वभावका छन् । अतः नगरमा कुस्ती लडाउनु पर्छ । अनि कुस्ती लड्न मण्डपमा आउँदा उनीहरूलाई समात्न लगाई मान्छौं" भनी भनेपछि चानुर र मुट्टिक (= मुष्टिक) भन्ने दुइजनालाई पठाई "आजको एक सातामा कुस्ती युद्ध हुनेछ" भन्ने खबरको भेरी बजाई घुम्न पठाए (माइक फुन

पटाप) । त्यसपछि युद्ध मण्डप सजाउन लगाई खेल्ने अखडामा घेरा बनाउन लगाई युद्ध मण्डप अलंकृत गराई भ्रजा पताका फहराउन लगाए । नगरभरी खलबल मच्चियो । चक्रमाथि चक्र र मञ्चमाथि मञ्चहरू बाँध्न थालियो ।

चानुर र मुट्टिकहरू पनि युद्धमण्डलमा आई वगुर्वे, गर्जिंदे, थपडीमावें हिड्नबाले । बश वाजुभाइहरू पनि आई घोबीटोलमा लुटेर रात्रा रात्रा कपडा लगाई, सुगन्धका पसलहरूबाट सुगन्धहरू र मालीको पसलबाट मालाहरू लुटी, शरीरमा चन्दनाबिको लेप लगाई, माला लगाई कानभरी फूलहरू राखी वगुर्वे, गर्जिंदे, थपडी मावें युद्धमण्डपभित्र पसे । त्यसबखत चानुर पनि थपडी मावें यताउता हिडिरहेको थियो । उसलाई देखेर बल्लदेबले—“ यसलाई त म हातले पनि छुने छैन ” भनी हात्तीसारबाट हात्ती बाँध्ने मोटो डोरी ल्याई वगुर्वे, गर्जिंदे डोरी फाली चानुरको पेटमा बाँधी डोरीको दुइ टुप्पो एक ठाउँमा बाँधी बेरेर उचाली टाउकोमाथि घुमाई भुइमा बजारी अखडाको घेराबाट बाहिर पयाकियो ।

चानुर मरेपछि राजाले मुट्टिक पहलवानलाई आज्ञा दिए । उ उठी वगुर्वे, गर्जिंदे थपरी बजायो । बल्लदेबले उसलाई पीटेर हाडहरू चकनाचूर पारिदियो । “ म पहलवान् होइन, म पहलवान् होइन ” भनी भन्दा “ तिमी पहलवान् त्ही वा होइनौ भन्ने कुरा मलाई थाहाछैन ” भन्दै हात समाती भुइमा पछारी ज्यानलिई अखडाको घेराबाट बाहिर फासिदियो ।

पहलवान्ने “म मरेर यक्षभई तिमीलाई खानसकू” भन्ने संकल्प गर्‍यो । उ कालमत्तिबध्दटवी भन्ने नामको यक्ष भएर जन्म्यो । “यो दश बाजुभाई दासहरूलाई समात” भनी राजा स्वयं उठे । त्यसबखत बामुद्देवले चक्र फाल्यो र दुवै बाजुभाइहरूका शीर छसालिदियो । महाजनहरू भयभीतभई “हामीहरूको रक्षा गर्नुहोस्” भन्दै उनीहरूको पाउमा परे ।

मामाहरूलाई मारी अस्तिस्त्रन्न नगरको राज्यस्त्रिई धामाभाबुहरूलाई त्यहाँ राखी “सारा जम्बुद्वीपमा राज्य गर्नेछौ” भनी वसैजना बाजुभाइहरू निस्के । अनि क्रमशः कालसेन राजा बल्ने अयोध्या नगरमा गई नगर बेरा लगाई घना जंगलका इच्छहरू किनासपारी पछालि सत्काई राजालाई समाती राज्य आपनो हातमा पारी द्वारवतीमा पुगे । त्यो नगरको एकातिर समुद्र र अर्कातिर पहाड छ । त्यहाँ अमनुष्यहरूले बास गर्छन् ।

त्यसको रक्षा गरी बस्ने यक्षले शत्रुहरू आएको देखी गधाहाको भेष लिई गधाहाकै आवाज निकाल्थ्यो । अनि त्यसै क्षणमा यक्षहरूको प्रभावले सबै नगर उफ्रेर समुद्रको बीचको एक द्वीपमा प्रतिष्ठित हुन्थ्यो । शत्रुहरू फर्केपछि फेरि आफ्नै ठाउँमा आई प्रतिष्ठित हुन्थ्यो । त्यसबखत पनि गधाहाले दशजना बाजुभाइहरू आइरहेका देखेर गधाहाको आवाज निकाल्यो । सबै नगर उफ्री द्वीपमा प्रतिष्ठित भयो । अनि

-
१. द्वारवती भनेको आजकल कहाँ पर्छ भन्ने बारेमा लेखकको बु. प्रे. १. २ को पादटिप्पणीमा हेनु ।

उनीहरू नगर नदेखी फर्केर गएपछि बुनः आई आफ्नै ठाउँमा प्रतिष्ठित भयो ।

उनीहरू फेरि फर्के । गधाहाले फेरि त्यसै गर्‍यो । अनि द्वारबती नगरको राज्य लिन नसकेपछि उनीहरू कण्हदीपायन^१ तपस्वीकहाँ गई बन्वना गरी “भन्ते ! हामीले द्वारबती राज्य लिन सकेौं । भतः एक उपाय बताइदिनु होस्” भनी भनेपछि “पछिल पछाडि अमुक स्थानमा गधाहा चर्छ । शत्रुहरू आएको बेलेर उ कराउँछ । त्यसै कणमा सबै नगर उफ्रेर जान्छ । तिम्रो उसको खुट्टामा पर । यही सफलताको उपाय हो” भनी भनेपछि तपस्वीलाई बन्वना गरी वशीजना गधाहाकहाँ गए । अनि उसको खुट्टामा परी “स्वामी ! तपाइ बाहेक हामीहरूको अरु कुनै आहार छैन । हामीले नगर लिने बेलामा नकराइदिनु होला” भनी विन्तिगरे ।

“न कराउन सकिवन । बरु तिम्रो चर्हि अगाडि नै आई चारजमाले ठूला ठूला चारवटा हलोहरू लिई, चारवटा नगरद्वारमा भूमि खनी ठूलो फलामको खम्बा गाड । अनि नगर उफ्रेर जाने बेलामा चारवटा हलोहरू जोरिदेऊ र फलामको सिक्रीले चारवटा खम्बाहरू बाँध । नगर उफ्रेर जानसक्ने छैन” भनी भन्यो ।

“हुन्छ” भनी उ नकराउँदै हलोहरू ल्याई चारवटा द्वारहरूमा भूमि खनी खम्बा गाडी उनीहरू उभिइरहे । त्यसबखत गधाहा कराउन

१. कण्हदीपायन भन्ने को हुन् भन्ने विषय सम्बन्धी कुरा जा.अ.क. IV.

प. ६४-७१: कण्हदीपायनजातक नं. ४४४ मा उल्लेख भएको छ ।

थात्यो । नगर उफ्रिन थात्यो । चारघटा द्वारमा बसेकाले चारवटा फलामका हुलाहकलाई हलोमा बाँधिएको फलामको सिक्रीले खम्बामा बाँधे । नगर उफरेर जान सकेन । अनि नगरभित्र पत्ती बश बाबुभाइहरूले राजालाई मारी राख्य लिए ।

यसरी उनीहरूले जम्बुद्वीपका त्रिसट्टीहजार नगरका सबै राजाहरूलाई चक्रद्वारा ज्यान लिई द्वारबतीमा बसे । पछि राज्यहरू बश भागमा बाँडे । बहिनी अख्यानदेवीलाई चाहि संकन सकेनन् । पछि संकेर राज्य एघार भाग गर्नुपयो भनी भन्दा अंकुरले “मेरो भाग उनलाई वेऊ । म ब्यापार गरेर जीविका गछुं । केवल मलाई तिमीहरूले जनपथको कर वेऊ” भनी भने ।

“हुन्छ” भनी स्वीकारी उनीहरूले उनको भाग बहिनीलाई बिई उनीसंगै नौजना राजाहरू द्वारबतीमा नै बसे । अंकुरले चाहि ब्यापार गर्न थाले ।

यसरी उत्तरोत्तर उनीहरूका पुत्र-पुत्रीहरूको वृद्धि हुँदै गयो र समय पनि बिल्दै गइरहेको बेलामा उनीहरूका आमाबाबुहरू खसे । त्यसबखत मानिसहरूको आयु बीसहजार वर्षको हुन्थ्यो । त्यसबखतमा बासुदेव महाराजाका एक प्रिय पुत्र मरे । राजा शोकाकुलित भई सबै कामकाज छोडी छाट्को खुट्टा समाती विलापगरी सुतिरहन्थे । त्यसबखत घतपण्डितले सोचे—“म बाहेक मेरा दाइलाई शोकबाट हटाउनसक्ने अरु कोही छैन । कुनै उपायद्वारा यिनको शोक हरण गरिदिनुपयो ।” यति सोची उनी बहुलाको भेष लिई “मलाई चन्द्रमा

वेऊ, मलाई घन्नमा वेऊ” भन्दै कराउँदै आकाशतिर हेर्दै सारा नगर घुमे । “घतपण्डित बहुला भयो” भनी सारा नगरमा खँसाबँसा मच्चिबो । त्यसबखत बामुदेव राजाकहाँ गई रोहिण्येय्य भन्ने अमात्यले उनीसँग कुरा गरी यो पहिलो गाथा भयो—

“उट्टेहि कप्ह किं सेसि को अत्थो सुपितेन ते ।
यो पि तुय्हं सको भाता हृदयं चखुच्च दक्खणं ।
तस्स वाता बलीबन्ति घत्तो जप्पति केसव ॥”

अर्थ—

“हे कृष्ण ! उठ, किन सुत्छौ, सुतेर तिमिलाई के लाभ हुन्छ र ! जो तिम्रा हृदय र देखने आँखा समान सद्देमाइ हुन् उनलाई बायुले पीडा गर्दछ । हे केशव ! घतपण्डित प्रलाप गर्दछन् र उनी बहुलाउँदै छन् ।”

अमात्यले यस्तो भनेको सुनी उनी उठेको कारण बुझ्नुभई अभिसम्बुद्ध भइसक्नु भएपछि शास्ताले यो बोधो गाथा भन्नुभएको हो—

“तस्स तं वचनं सुत्वा रोहिणेय्यस्स केसवो ।
तरमानरूपो वुट्ठासि भातुसोकेन अट्टितोति ॥”

अर्थ—

“रोहिणेय्यको यो कुरा सुनी राम्रो कस भएका केशव राजा आतृशोकको कारणले हडबडाउँदै कट्टरकट्ट आत्तिदै उठे ।”

उठेर छिटी छिटी प्रासादबाट ओल्हीं घतपण्डितकहाँ गई
बुइहात बलियो गरी समाती राजाले उनीसँग कुरा गरी यो तेषी गाथा
भने—

“किन्तु उम्मतरूपोव केवलं द्वारकं इमं ।
ससो ससोति लपसि को नु ते ससमाहरी’ति ॥”

अर्थ—

“किन तिमो बहुला जस्तै भई खरायो खरायो भन्दै प्रलाप गरी
सारा नगरमा कराउँदै हिडिरहेका हौं? कसले तिम्रो खरायो
लग्यो ?”

राजाले यस्तो भन्दा पनि उनी बारम्बार उही कुरा भन्थे ।
अनि राजाले पुनः बुइवटा गाथा भने —

१. “सोवणमयं मणिमयं अथवा रूपियमयं ।
सङ्घसिलापवालमयं कारयिस्सामि ते ससं ॥

२. “सन्ति अञ्जेपि ससका अरञ्जे वनगोचरा ।
तेपि ते आनयिस्सामि कीदिसं ससमिच्छती’ति ॥”

अर्थ—

१—“ तिम्रीलाई सुवर्णको, मणिको, चाँदीको, शंखको, ढुंगाको
अथवा प्रवालको खरायो बनाइदिनेछु ।

२—“अथवा बनजंगलमा घनें अरू पनि खरायोहरू छन् उनीहरू पनि ल्याइदिन सक्तछु; कस्तो खरायो तिम्रो चाहन्छौ भन ।”

राजाको कुरा सुनी पण्डितले छंटेँ गाथा भने—

“न चाहमेतं इच्छामि ये ससा पठविसिता ।
चन्दतो ससमिच्छामि तम्मे ओहार केसवा’ति ॥”

अर्थ—

“हे केशव ! म यो पृथ्वीमा बस्ने कुनै पनि खरायो चाहन्छु,
चन्द्रमामा बस्ने खरायो चाहन्छु, त्यसलाई ल्याइदेऊ ।”

उनको कुरा सुनेर “अवश्य पनि मेरो भाइ बहुला भएछ” भनी
बडो चिन्तित भई सातौँ गाथा भने—

“सो नून मधुरं वाति जीवितं विजहिस्ससि ।
अपत्थियं यो पत्थयसि चन्दतो ससमिच्छसी’ति ॥”

अर्थ—

“अप्रार्थनीय वस्तुको प्रार्थना गर्ने तिम्रो बड आफ्नो मधुर
ज्ञातिहरूलाई छाडेर जानेछौ तर तिम्रीले चन्द्रमाबाट त्यो खरायो पाउन
सक्नेछैनौ ।”

राजाको कुरा सुनी घतपण्डित निश्चलभई उभिई “बाइ !

चन्द्रमाबाट खरायो मान्नेले त्यो पाउन नसक्ने कुरा थाहाहुने तिमिले के कारणले मरिसकेको छोराको कारणमा शोक गरिरहेका हौ त ?” भन्दै उनले आठौँ गाथा भने—

“एवं चि कण्ह जानासि यदञ्च मनुसासि ।
कस्मा पुरे मतं पुत्तं अज्जापि मनुसोचसी’ति ॥”

अर्थ—

“हे कृष्ण ! मरे पनि चन्द्रमाको खरायो पाउन सकिने छैन भन्ने कुरा तिम्रो जान्नुको भने सो अनुसार तिमिले किन नगरेको नि ? अघि मरिसकेको पुत्रको कारणमा आजसम्म पनि तिमिले किन शोक गरिरहेको त ?”

यसरी बाटोको बीचमा उभिइएर नै “दाइ ! मैले त देखिने वस्तुको इच्छा गरिरहेकोछु तर तिमिले त नदेखिने वस्तुको निमित्त शोक गर्दैछौ” भन्दै उनलाई धर्मोपदेश गर्दै फेरि बुइवटा गाथा भने—

१. “यं न लब्धा मनुस्सेन अमनुस्सेन वा पुन ।
जातो मे मा मरि पुत्तो कुतोलब्धा अलब्धिभयं ॥

१. चार महीना अघि मरेको हुनाले यहाँ ‘अघि’ भनी उल्लेख भएको हो भनी जा. अ. क. IV. पृ. १०८: घतजातकले उल्लेख गरेको छ ।

२. “न मन्ता मूलभेसज्जा ओसघोहि धनेन वा ।
सक्का आनयितुं कण्हं यं पेतमनुसोचसी’ति ॥”

अर्थ—

१—“जन्मेको पुत्रलाई नमरोस् भनी भन्दा यो अल्प्य वस्तुलाई कसले पाउन सक्छ र ! मनुष्यले होस् वा अमनुष्यले होस्—कसैले पनि पाउन सक्ने छैन ।

२—“अतः हे कृष्ण ! न मन्त्रद्वारा, न जरिबुटी भावि औषधीद्वारा अथवा धनद्वारा मरिसकेकाकोनिमित्त शोक गरेर फेरि ल्याउन सकिन्छ ।”

यो सुनेर राजाले “तात ! तिमिले मेरोनिमित्त उपयुक्त कुरा सोच्यो । मेरो शोक दूर गराउनकोनिमित्त तिमिले यसो गरेका रहेछौ भनी घतपण्डितको वर्णना गर्दै चारवटा गाथा भने—

१. “यस्स एतादिसा अस्सु अमच्चा पुरिसपण्डिता ।
यथा निज्जापये अज्ज घतो पुरिसपण्डितो ॥
२. “आदित्तं वत मं सन्तं घतसित्तं व पावकं ।
वारिना विय ओसिञ्ची सब्बं निब्बापये दरं ॥
३. “अब्बहि वत मे सल्लं यमासि हृदयनिस्सित्तं ।
यो मे सोकपरेतस्स पुत्तसोकं अपानुदि ॥

४. “सोहं अब्बुत्तह सल्लोस्मि वीतसोको अनाविलो ।
न सोचामि न रोदामि तव सुत्वान माणवा’ति ॥”

अर्थ—

१—“जस्को अमात्य यी पण्डितपुरुष जस्ता पुरुष हुने छन् त्यस्ताले आज मलाई घतपण्डित पण्डितपुरुष जस्ताले मेरो दुःख निवारण गरे जस्तै निवारण गर्नेछन् ।

२—“घिउ हालेर जलिरहेको आगो जस्तै जलिरहेको मेरो जलनलाई पानी छम्की आगो निभाइदिए जस्तै मेरो सबै दुःखलाई निभाइदियो ।

३—“मेरो हृदयमा गडिरहेको शोकरूपी काँडालाई तिमिले निकालिदियो र शोकले ग्रस्त भएको मलाई पुत्र-शोकबाट दूर गराइदियो ।

४—“माणव ! तिम्रो कुरा सुनेर अब ममा शोकरूपी काँडो छैन र शोकबाट दूरभई परिशुद्ध छु; अब उप्रान्त शोक गर्नेछैन र हँन पनि हुनेछैन ।”

यो अवशान गाथा चाहि अभिसम्बुद्ध भइसक्नु भएपछि तथागतले भन्नुभएको हो—

“एवं करोन्ति सप्पञ्जा यो होति अनुकम्पका ।
निवत्तयन्ति सोकम्हा घतो जेट्ठं व भातर’न्ति ॥”

अर्थ—

“जेठो दाजुलाई घतपण्डितले शोकबाट निवारण गराइदिए जस्तै अनुकम्पा हुने प्रज्ञावान्ले यस्तै गछन् ।”

यसरी घतकुमारले बासुदेवलाई निशशोकी पारी राज्य प्रशासन चलाएको घेरं काल बितिसकेपछि उनी मृत्यु भए । वश दाजुभाइ पुत्र कुमारहरूले सोचन थाले—“यी कण्हदीपायन तपस्वी दिव्यचक्षुलामी हुन्” भनी भन्दछन् । अतः पहिले यिनको परीक्षा गर्नेछौं भनी एक युवकलाई अलङ्कृतपारी गर्भिणी जस्तै गराईं पेटमा एक तकिया बाँधी उनकहाँ लगी “भन्ते ! यो कुमारीले के जन्माउने छे ?” भनी सोधे ।

तापसले “वश दाजुभाइ राजाहरूको विनाशको समय आइपुग्दछ तर मेरो आयुसंस्कार कति बाँकी रहेछ ?” भनी विचार गरी हेर्दा “आजै मर्नेछु” भन्ने जानी “कुमारहरू ! यो जानेर तिम्रीहरूलाई के लाभ होला र ?” भनी भने ।

उनीहरूले “होइन भन्नुहोस्” भनी कर लगाएपछि “यसले आजको एक सातामा खयर काठको एउटा टुक्रा जन्माउनेछे र त्यसैद्वारा बासुदेवकुल विनाश हुनेछ । त्यसैले तिम्रीहरूले सो काठको टुक्रालाई जलाई खरानी पारी नदीमा बगाइदेऊ” भनी भने ।

अनि उनलाई “अरे दुष्ट जटिल ! कहाँबाट पुरुषले जन्माउनेछ ?” भन्दै धागो बाँटे जस्तै गरी उनलाई त्यहीं मारिदिए । राजाले

कुमारहरूलाई बोलाउन लगाई “तपस्वीलाई किन मारेको?” भनी सोध्दा उनीहरूले सबै कुराहरू सुनाएपछि राजा डराई उसलाई आरक्षार्थ गरी राखे । नभन्दै सातौं दिनमा उसको पेटबाट निस्केको एक टुक्रा खयर काठलाई जलाई खरानी पारी नदीमा पयाकिदिए । त्यो खरानी नदीमा बगी नदीको एक छेउमा अट्क्यो र त्यसबाट ‘एरक’ भन्ने बोट उम्यो ।

एकदिन यी राजाहरू समुद्रको खेल खेल्नेछौं भनी एक छेउमा गई त्यहाँ महामण्डप बनाउन लगाई अलंकृत मण्डपमा खाँदा खाँदै ह्याल ठट्टाको रूपमा हातखुट्टा समाती दुबै थरीले ठूलो ढगडा गरे । अनि यौटाले अरु केही ठोक्ने मुग्रो नपाई एरक वनबाट यौटा पात टिप्यो । टिप्नेबित्तिकै त्यो पात मुसल जस्तै भएर आयो । उसले महाजनहरूलाई पिट्यो । अनि अरु अरुले पनि त्यस्तै गर्न थाले र सबैले जति पात टिपेका थिए ती सबै पात मुसल जस्तै भएका थिए । उनीहरूमध्ये यौटाले अर्कोलाई कुट्दा कुट्दै सबैको विनाश भयो ।

यिनीहरू नाश भइरहेको देखेर बामुदेव, बलदेव, बहिनी अञ्जनदेवी र पुरोहित—यी चारजना रथमा बसी भागेर गए । शेष सबै विनाश भए । ती भागेर गएका चारजना मत्तिक जंगलमा पुगे । अघि संकल्पगरी मरेको मुट्टिक पहलवान् त्यहाँ यक्षभई उत्पन्न भएको थियो । बलदेव आइरहेको बुझी त्यहाँ गाउँ बनाई पहलवान्को भेषलिई “को लड्न चाहन्छ ?” भन्दै दगुदैं, गर्जिंदै थपडी मादैं हिडिरह्यो । बलदेवले उसलाई देखेर “वाह ! म योसँग लड्नेछु” भन्दा बामुदेवले

रोक्दा रोक्दै पनि रथबाट ओल्होँ उसको नजिकमा गई थपडी मानं थाले । अनि उनले हात पसानेबित्तिकै समातेर मूला खाने जस्तै गरी उनलाई खाइदियो ।

उनी मरेको बुझी बासुदेव, बहिनी र अमात्य सहित रातभरी हिंडी सूर्योदयको समयमा एक प्रत्यन्त गाउँमा पुगी “खाना पकाएर ल्याऊ” भनी बहिनी र पुरोहितलाई पठाई आफू स्वयं एक ढाङ्को बीचमा लुकेर सुते । अनि जरा भन्ने एक ब्याघाले ढाङ्क हल्लिएको देखेर “यहाँ सगुर हुनुपर्छ” भन्ने संज्ञाले तीर छोडी खुट्टामा हान्दा “मलाई हान्ने को हो ?” भनी भन्दा मानिसलाई लागेको कुरा बुझी डराएर उ भाग्नथाल्यो ।

होसराखी राजा उठी “मामा ! नडराऊ, यता आऊ” भनी उनले बोलाए । उ आएपछि “तिमी को ह्वी ?” भनी सोधदा “स्वामी ! म जरा भन्ने ब्याघा हुँ” भनी भन्यो ।

“जरा भन्नेले हानेपछि मनेछ भनी पुरानाहरू भन्दछन् । निश्चय नै आज म मनेछु” भन्ने जानी “मामा ! नडराऊ, आऊ, घाउ भएको ठाउँमा पट्टी बाँध” भनी घाउमा पट्टी बाँध्न लगाई उसलाई पठाए । ठूलो वेदना भयो । उनीहरूले ल्याएको खाना पनि खान सकेनन् ।

अनि उनीहरूलाई सम्बोधन गरी “आज म मनेछु तिमिहरू चाहिँ सुकुमार छौ, अरू कुनै कामगरी जीविका गर्न सक्नेछैनौ । यो

‘विदधा सिक’ मनी एउटा विदधा सिकाई उनीहरूलाई पठाइसकेपछि उनी उहाँ नै मरे । अनि अस्त्रनदेवी एकजना बाहेक सबै विनाश भए ।

शास्ताले यो घर्मदेशना त्याउनुभई “उपासक ! यसरी पुराना पण्डितहरूले पण्डितहरूको कुरा सुनी आफूमा भएको पुत्रशोकलाई हटाए । शोक नगर” मनी भन्नुभई सत्यकुरा प्रकाशपारी जातक समाधान गर्नुभयो । सत्यकुराको अवशानमा उपासक स्त्रोतापत्तिकलमा प्रतिष्ठित भयो ।

“त्यसबखत रोहिणेय्य आनन्द थिए, बामुदेब सारिपुत्र थिए र बाँकी बुद्धपरिषद् थियो । घतपण्डित चाहिँ म नै थिएँ” मनी भन्नुभयो ।

१५. दशरथ जातक(४६१)

“एथ लक्खणसीता चा’ति...३” भन्ने यो गाथा जेतवनमा बसिरहनुभएका शास्ताले बाबु मरेको एक कुटुम्बिकको कारणमा बताउनुभएको हो ।

वर्तमान कथा

उ बाबु मरेपछि शोकाकुलित हुँदै सबै काम छोडी शोकको वशीभूत भई बस्यो । शास्ताले प्रत्यूष समयमा लोकमा हेरिरहनुभएको बेलामा उसको स्त्रोतापत्तिफलको उपनिश्रय देखी भोलिपल्ट श्राबस्तीमा भिक्षाटन् गरी भोजनकृत्य सिद्धिएपछि भिक्षुहरूलाई (विहारमा) पठाई वहाँ एक अनुयायी श्रमणलाई लिई उसको घरमा जानुभयो । अनि वन्दना गरी बसिरहेको उसलाई मधुरस्वरले सम्बोधन गर्नुहुँदै “उपासक ! शोक गर्दै छौ कि क्या हो ?” भनी भग्नुहुँदा “ हो, भन्ते !

१. जा. पा. I. पृ. २२९: दशरथजातक, नं. ४६१, अ. क. IV
पृ. १३६.

पितृशोकले बाधा दिवँछ” भनी भनेपछि “ उपासक ! अष्टलोकधर्मलाई प्रत्यक्षरूपमा जान्ने पुराना पण्डितहरूले बाबु मर्दा अलिकता पनि शोक गरेनन्” भनी भन्नुहुँदा उसले सो कुरा बताउनहुन प्रार्थना गरेपछि पूर्वजन्मको कुरा बउताउनु भयो ।

अतीत कथा

अतीत समयमा दशरथ भन्ने राजाले अगतिमा नगई धर्मतत्त्वपूर्वक राज्य गरिरहेका थिए । उनका सोह्रहजार स्त्रीहरूमध्ये जेठी स्त्री अप्रमहिषी थिइन् । उनले बुइबटा छोराहरू र एउटी छोरी जन्माइन् । जेठो छोराको नाम राम थियो, दोश्रो छोराको नाम लक्ष्मणकुमार र छोरीको नाम चाँहि सीतादेवी थियो । पछिगएर अप्रमहिषी वैहान्त भइन् । उनी वैहान्त भएपछि धेरै दिनसम्म राजा शोकको वशमा बसे र पछि अमात्यहरूले सम्झाएपछि उनको क्रियाकर्म गरी अर्को स्त्रीलाई अप्रमहिषीस्वानमा राखे । राजाले उनलाई रुचाउँथे र प्यार पनि गर्दथे । पछिगएर उनले पनि गर्भधारण गरिन् । अनि गर्भिणीहरूले पाउनपर्ने सुसारकुसार पाई पछि पुत्र जन्माइन् । उनको नाम भरतकुमार भन्ने राखे ।

पुत्र स्नेहको कारणले गर्दा राजाले “ भद्रे ! तिम्रीलाई बर दिनेछु, लेऊ” भनी भने । उनले “ लिएँ” भनी राखेर कुमार सात आठ वर्षको भएपछि राजाकहाँ गई “ देव ! तपाइले मेरो छोरालाई बर दिनुभएको थियो । अब सो बर दिनुहोस्” भनी विन्ति गरिन् ।

“ भद्र ! लेऊ ।”

“ देव ! मेरो छोरालाई राज्य विनुहोस् ।”

अनि राजाले घुटकी बजाई “हे वसली ! तिम्नो नाशहोस् । अग्निस्कन्ध जस्ता तेजिला मेरा बुद्धछोराहरू छन् । उनीहरूलाई मान्न लगाई राज्य माग्दछघौ !” भनी तर्जन गरे ।

उनी मयभीतभई खोपीमा पसिन् । अनि अर्को दिनमा फेरी राजासँग राज्य नै मागिन् ।

उनलाई त्यो वर नदिई राजाले सोचनथाले—“आइमाईहरू भनेका अकृतज्ञ र मित्रद्रोही हुन्छन् । यसले कृत्रिम पत्र अथवा कृत्रिम छाप बनाई छोराहरूलाई मान्न लगाउन पनि बेर छैन ।”

यति सोचेर राजाले छोराहरूलाई बोलाउन लगाई “तात ! यहाँ बसिरहोदा तिमिहरूलाई बिघ्नबाधा पनि हुनसक्छ । अतः तिमिहरू छिमेकी राज्यमा अथवा जंगलमा गई म मरेपछि आएर वंशपरम्परागत राज्य लिनु” भने । त्यसपछि जोतिषलाई बोलाउन लगाई आफ्नो आयु परिच्छेद सोध्दा “अर्को बाह्रवर्षसम्म बाँच्नु हुनेछ” भनी भनेको सुनी “तात ! त्यसोभए आजको बाह्रवर्षपछि आएर छत्र धारण गर” भनी भने ।

“हवस्” भनी पितालाई वन्दना गरी रुदैं प्रासावबाट ओल्हें । सीतादेवी पनि “म पनि दाइहरूसँग जानेछु” भनी पितालाई वन्दना गरी रुदैं निस्किन् ।

तिनीहरू तीनैजना महाजनहरूको साथ नगरबाट बाहिर निस्की महाजनहरूलाई फर्काई क्रमशः हिमालयतिर गई पानी भएको र फलफूलहरू सुलभ भएको ठाउँमा आश्रम बनाई फलफूलहरूद्वारा जीवन यापन गरी बस्नथाले ।

अनि लक्ष्मणपण्डित र सीताले रामपण्डितसँग “तपाइ हात्ती पिताको स्थानमा रहनु भएको छ । त्यसैले तपाइ आश्रममै बस्नुहोस् । फलफूलहरू ल्याई हामी तपाइको पोषण गर्नेछौं” भनी प्रार्थना गरी उनको वचन लिए ।”

त्यहीवेखि रामपण्डित त्यहीं बसे र उनीहरूले फलफूलहरू ल्याई उनको सेवा गर्नथाले । यसरी उनीहरू फलफूलहरूद्वारा यापन गरिरहेको बेलामा पुत्रशोकको कारणले गर्दा दुःशरथमहाराजा मरे ।

उनको शरीरकृत्य गराइसकेपछि देवीले आफ्नो छोरा भरत-कुमारलाई छत्र धारण गराऊ भनी भनिन् । अमात्यहरूले छत्रको मालिक जंगलमा छन् भनी विएनन् । “मेरा दाइ रामपण्डितलाई जंगलबाट ल्याई छत्र धारण गराउने छु” भनी भरतकुमार पञ्चराजककुध वस्तुहरू^१ लिई चतुरंगिणीसेना^२ सहित उनी बस्ने ठाउँमा पुगी त्यसको

१. खड्ग, छत्र, मुकुट, खराऊ र चम्बी—यी पाँच वस्तुहरूलाई ‘पञ्चराज ककुध वस्तु’ भनिएको हो । अभि. धा. प. गा. नं. ३५८.

२. हात्ती, घोडा, रथ र पैदलसेनालाई ‘चतुरङ्गिणी सेना’ भनिएको हो । अभि. धा. प. गा. नं. ३५९.

मज्जिममा सेनाहरूलाई राखी केही अमात्यहरूसँग लक्ष्मणपण्डित र सीतादेवीहरू जंगलमा गइरहेको बेलामा आश्रममा गई आश्रमको दैलोमा राम्ररी राखेको कञ्चनको रूप जस्तै निराशंकी भई सुखपूर्वक बसिरहेका रामपण्डितकहाँ गई वन्दना गरी एक छेउमा उभिए । अनि राजाको खबर सुनाई अमात्यहरूका साथ पाउमा परी रुनथाले । रामपण्डितले न शोक गरे न रोए । अलिकता मात्र पनि उनको इन्द्रिय विचलित भएको थिएन ।

भरत रोएर बसिरहेको बेलामा संध्यासमयमा उनीहरू दुइजना फलफूलहरू लिएर आइपुगे । अनि रामपण्डितले सोचे—“ यिनीहरू तन्नेरी छन् । ममा जस्तो सम्झनसक्ने प्रज्ञा यिनीहरूमा छैन । तुरन्तै पिता मरेको खबर सुनाउँदा शोकलाई थाप्न नसकी सम्भवत उनीहरूको छाती पनि फुट्न सक्छ । अतः उपायद्वारा उनीहरूलाई पानीमा ओल्हैन लगाई यो खबर सुनाउनेछु ।”

यस्तो सोचेर उनीहरूको अगाडिको एक पानी भएको ठाउँ देखाई “ तिमीहरू घेरें अबेर गरी आयौ । अतः यो वण्डकर्म हुनेछ ” भन्दै “ यो पानी भएको ठाउँमा ओल्हौं उभिइरहु ” भनी पहिलो आघा गाथा भने—

“एथ लक्खणसीता च उभो ओतरथोदके ।”

अर्थ —

“ आउ, लक्ष्मण र सीता दुवैजना पानीमा ओल्हौं ।”

उनीहरू एक वचनमा पानीमा ओल्होँ उमिइरहे । त्यसपछि उनीहरूलाई त्यो खबर सुनाउँदै बाँकी आधा गाथा भने—

“एवायं भरतो आह राजा दसरथो मतो'ति ॥”

अर्थ—

“ यो भरत भन्नुछन् कि राजा दशरथ मरे ।”

पिता मरेको खबर सुन्नेबित्तिकै उनीहरू बेहोश भए । अर्को पटक पनि उनीहरूलाई खबर सुनाउँदा फेरि पनि बेहोश भए । यसरी तीन पटकसम्म बेहोश भएपछि ती अमात्यहरूले पानीबाट उनीहरूलाई उचालेर ल्याई जमिनमा बसाली आश्वासन पाएपछि सबै परस्पर रुँदै कराउँदै बसे । अनि भरतकुमारले सोचे—“मेरा बाइ लक्ष्मणपण्डित र विद्वी सीतादेवीले पिता मरेको खबर सुन्नेबित्तिकै शोकलाई थाम्न सकेनन् । किन्तु रामपण्डित चाहिँ न शोक गर्छन् न त विलाप नै । उनले शोक नगर्नाको कारण के रहेछ भनी सोध्नुपयो” भनी सो कारण सोध्दै दोश्रो गाथा भने—

“केन रामप्पभावेन सोचितब्बं न सोचसि ।

पितरं कालकतं सुत्वा न तं पसहते दुखन्ति ॥”

अर्थ—

“हे राम ! के प्रभावद्वारा तिम्रो शोचनीय कारणमा शोक

गर्दनी ? पिता मरेको खबर सुनेर पनि किन तिमोलाई दुःखले पीडा दियेन ?”

अनि रामपण्डितले आफूले शोक नगरेका कारणहरू बताउँदै—

१. “यं न सकका पालेतुं पोसेन लपतं बहुं ।
सकिस्स विञ्जु मेधावी अत्तान मनुतापये ॥
२. “दहरा च हि ये वुड्ढा ये बाला येच पण्डिता ।
अड्ढा चेव दलिद्दा व सब्बे मच्चुपरायणा ॥
३. “फलानमिव पक्कानं निच्चं पपतना भयं ।
एवं जातानं मच्चानं निच्चं मरणतो भयं ॥
४. “सयमेकेन दिस्सन्ति पातो दिट्ठा बहुज्जना ।
पातो एकेन दिस्सन्ति सायं दिट्ठा बहुज्जना ॥
५. “परिदेवयमानो चे कञ्चिदत्थं उदब्बहे ।
सम्मूल्हो हिंसमत्तानं कयिरा चेनं विचक्खणो ॥
६. “किसो विवण्णो भवति हिंसमत्तानमत्तना ।
न तेन पेता पालेन्ति निरत्था परिदेवना ॥
७. “यथासरणमादित्तं वादिना परिनिब्बये ।
एवम्पि धीरो सुतवा मेधावी पण्डितो नरो ॥

८. “एकोव मच्चो अच्छेति एकोव जायते कुले ।
संयोगपरमात्वेव सम्भोगा सब्बपाणिनं ॥

९. “तस्मा हि धीरस्स बहुस्सुतस्स,
सम्पस्सतो लोकमिमं परञ्च ।
अञ्जाय धम्मं हृदयं मनञ्च,
सोकामहन्ता पि न तापयन्ति ॥

१०. “सोहं दस्सञ्च भोक्खञ्च भरिस्सामि च जातके ।
सेसं सम्पालयिस्सामि किच्चमेतं विजानतो'ति ॥”

अर्थ—

१—“जति धेरै विलाप गरे पनि कसैले पनि जीवन रक्षा गर्न सक्दैन । अतः कुनै बुद्धिमानी मेधावीले किन आफूले आफंलाई कष्ट दिने ?

२—“जो तन्नेरी छ, जो वृद्ध छ, जो मूर्ख छ र जो पण्डित छ तथा जो धीर दरीद्री छन्—ती सबै मरणशील नै हुन् ।

३—“जस्तै पाकेको फल सधैं खस्ने डर हुन्छ उस्तै गरी जन्मेका मानिसहरूलाई सधैंभरी मरणको भय रहन्छ ।

४—“बिहान देखिएका धेरैजसो मानिसहरू संध्यासमयमा देखिन्छन्, संध्यासमयमा देखिएका धेरैजसो मानिसहरू बिहानपख देखिदैनन् ।

५—“ रोई करार्ई आफूलाई कष्ट दिदैमा मूढजनलाई केही लाभ हुने भएको भए पण्डितहरू पनि रुन्थे र विलाप गर्थे ।

६—“ आफूलाई आफैले कष्ट दिदा दुइलो पातलो र दुर्वर्ण हुनु सिवाय त्यसप्रकारको रुवाइबाट पितृलाई रक्षा गर्न सकिन्न । अतः रुनु भनेको व्यर्थ हो ।

७—“जस्तै आगो लागेको घरलाई अबिलम्ब पानीले निभाउनुपर्छ त्यस्तै गरी धैर्यवान् तथा मेघावी पण्डित पुरुषले बतासले कपासलाई उडाएर लैजाने जस्तै उत्पन्न भएको शोकलाई चाँडै नै हटाउनसक्नुपर्छ ।

८—“ मानिस एक्लै मरेर जान्छ र एक्लै नै कुनै कुलमा जन्मिन्छ । सम्भोग र संयोग मात्रले सबै प्राणीहरूको नातेदार भएका हुन् ।

९—“ त्यसैले जो धीर बहुश्रुत हो उसले इहलोक र परलोकलाई अनित्य भनी हेर्दछ र अष्टलोकधर्मलाई जान्न सक्थो भने जत्रै ठूलो शोकले पनि उसको हृदयलाई तापदिन सक्दैन ।

१०—“ दिनयोग्य यश दिनेछु, भवभोग दिन योग्यलाई भवभोग दिनेछु, भरण पोषण गर्न योग्य ज्ञातिहरूलाई भरण पोषण गर्नेछु र प्रजालाई पालन गर्नेछु भनी कर्तव्य जान्ने म जस्ता पण्डितले किन शोक गर्ने ?”

यी गाथाहरूमा अनित्यता सम्बन्धी कुरा प्रकाश पारिएको छ ।

रामपण्डितको यो अनित्यतायुक्त धर्मदेशना सुनी परिषद् निश्शोकी भयो । त्यसपछि रामपण्डितलाई वन्दना गरी भरतकुमारले “बाराणशी राज्य ग्रहण गर्नुहोस्” भनी प्रार्थना गरे ।

“तात ! लक्ष्मण र सीतादेवीलाई लिएर गई राज्य अनुशासन गर ।”

“देव ! तपाइ नि ?”

“तात ! मेरा पिताले मलाई बाह्रवर्षपछि आएर राज्य गर भनी भन्नु भएको थियो । यदि म अहिले गएँ भने म वहाँको वचन मान्ने हुनेछैन । अरू तीनवर्ष बितिसकेपछि आउनेछु ।”

“त्यतिञ्जेलसम्म कसले राज्य गर्छ त ?”

“तिकीले गर ।”

“म गर्ने छैन ।”

“त्यसोभए म नआएसम्म यो जुत्ताले राज्य गर्नेछ” भनी आफ्नो तृणको जुत्ता फुकालेर दिए ।

ती तीनैजना जुत्ता लिएर पण्डितलाई वन्दना गरी महाजनहरूले परिवृत्तभई बाराणशीमा गए । तीनवर्षसम्म जुत्ताले राज्य गर्‍यो । अमात्यहरूले तृणको जुत्ता राजगद्दीमा राखी मुद्दा छिन्दथे । यदि निसाय गरेको बेठिक भयो भने जुत्ता आपसमा जुद्धथ्यो । यो लक्षण देखेपछि मुद्दा फेरि हेर्दथे । राम्ररी निसाफ गर्दा जुत्ता यथावत रहन्थ्यो । तीनवर्ष बितेपछि रामपण्डित जंगलबाट निस्केर बाराणशी नगरमा पुगी उदघानमा गए । उनी आएको कुरा बुझी कुमारहरू अमात्यहरूका साथ उदघानमा गई सीतालाई अप्रमहिषी बनाई दुवैजनालाई अभिषेक दिए । यसरी अभिषेक प्राप्तगरी महासत्त्व अलंकृत रथमा बसी विशाल

परिवारका साथ नगरभिन्न गई नगर घुमी श्रेष्ठ सुनन्दन प्रासादमा गए ।
एतद्दिशि सोह्रहजार वर्षसम्म धर्मतापूर्वक राज्य गरी स्वर्गवास भए ।

“दसवस्ससहस्सानि सट्ठि वस्ससतानि च ।
कम्बुगीवो महाबाहु रामो रज्जमकारयी’ति ॥”

अर्थ—

“सुवर्णलिङ्ग जस्तो घांटी र महाबाहु भएका रामले १६ हजार
वर्षसम्म राज्य गरे ।”

यो गाथा अभिसम्बुद्ध भइसक्नु भएपछि शास्ताले बताउनु
भएको हो ।

शास्ताले यो धर्मदेशना ल्याउनुभई जातक समाधान गर्नुभयो ।
सत्यकुराको अवशानमा कुटुम्बिक स्रोतापत्तिफलमा प्रतिष्ठित भयो ।

“त्यसबखत दशरथमहाराजा शुद्धोदन महाराजा थिए,
आमा महामाया, स्त्रीता राहुलमाता, भरत आनन्द, लक्ष्मण
सारिपुत्र र परिषद् चार्हि बुद्धपरिषद् थियो । रामपरिषदत चार्हि म नै
थिएँ” भनी भन्नुभयो ।

१६. भिक्खापरम्परा जातक (४९६)

“सुसुभाकरूपं दिस्वाना’ति’...” मन्ते यो गाथा जेतवनमा बसिरहनुभएका शास्ताले एक कुटुम्बिकको कारणमा बताउनु भएको हो ।

वर्तमान कथा

उ बडो भट्टालु थियो । उ सधैं प्रसन्न चित्तले नित्यप्रति बुद्धलाई र संघलाई महान सत्कार गर्थ्यो । एकदिन उसले सोच्यो— “म चाहिँ बुद्धरत्न र सङ्घरत्नलाई प्रणीत भोजनाविहक तथा सूक्ष्म वस्त्रहरू दिई सधैं महान सत्कार गर्दछु । अब धर्मरत्नलाई पनि सत्कार गर्नेछु ।” धर्मरत्नको सत्कार गर्नेले के गर्नुपर्ने रहेछ ? अनि धेरै गन्धमालाविहक लिई जेतवनमा गई शास्तालाई वन्दना गरी सोध्यो— “मन्ते ! म धर्मरत्नको सत्कार गर्न चाहन्छु । उसको सत्कार गर्न चाहनेले के गर्नुपर्छ होला ?”

१. जा. पा. I. पृ. ३०२: भिक्खापरम्पराजातकं, नं. ४९६, अ. क. V.

पृ. ७१.

अनि शास्ताले “यदि तिमो धर्मरत्नको सत्कार गर्न चाहन्छौ भने धर्मभण्डागारिक आनन्दलाई सत्कार गर” भनी भन्नुभयो ।

“हवस्” भनी भगवान्लाई प्रत्युत्तरविई स्थविरलाई निम्त्याई अर्को दिनमा स्थविरलाई महान सत्कारपूर्वक आफ्नो घरमा लगी अमूल्य आसनमा बसाली गन्धमालाविहरूले पूजा गरी अनेकप्रकारका रसयुक्त भोजन विई त्रिचिवरलाई पुग्ने बहुमूल्य कपडा पनि प्रदान गर्‍यो ।

स्थविरले “यो सत्कार धर्मरत्नकोनिमित्त गरेको हो । मेरो-निमित्त गरेको होइन । त्यसैले मैले स्वीकार्नु योग्य छैन । अग्र हुनु भएका धर्मसेनापतिलाई योग्य छ” भनी सोचेर भिक्षाभोजन र कपडाहरू बिहारमा लगी सारिपुत्र स्थविरलाई विनुभयो । वहाँले पनि “यो सत्कार धर्मरत्नकोनिमित्त गरिएको हो । निश्चय नै धर्मस्वामी सम्यक्सम्बुद्ध हुनु भएका वहाँलाई नै योग्य छ” भन्ने सोचेर दशबलकाई नै विनुभयो ।

शास्ताले आफूभन्दा श्रेष्ठतर पुरुष अरू कुनैलाई नदेखी भिक्षाभोजन गर्नुभयो र चोवरकोनिमित्त कपडा पनि ग्रहण गर्नुभयो ।

धर्मसभामा भिक्षुहरूले कुरा निकाले—“आवुसो ! अमुक कुटुम्बिकले धर्मरत्नलाई सत्कार गर्छु भनी धर्मभण्डागारिक आनन्द स्थविरलाई निम्त्याई दान दियो । स्थविरले—“मेरोनिमित्त योग्य

१ दशबल भनेको के हो भन्ने कुरा जान्न चाहनेले लेखकको बु. रा. भा-१, पृ. ४१ को पादटिप्पणीमा हेर्नु ।

छैन भनी धर्मसेनापतिलाई विनुभयो । वहाँले पनि 'यो मलाई योग्य छैन' भनी तथागतलाई नै विनुभयो । तथागतले आफूभन्दा अरु कुनै भेट्ठतर पुरुष नदेखी आफू धर्मस्वामी हुनु भएका 'मलाई नै योग्य छ' भनी शिक्षामोजन गर्नुभयो र चीवरकोनिमित्त कपडा पनि स्वोकार्मु-भयो । यसरी त्यो शिक्षा यथायोग्य अनुसार स्वामीको चरणमा नै पुग्यो ।”

शास्ता आउनुभई—“ भिक्षुहो ! अहिले यहाँ तिमोहरू के कुरा गरी बसिरहेका थियो ?” भनी सोधनी हुँदा “यो यो” भनी भन्नेपछि “ भिक्षुहो ! अहिले मात्र यथाक्रम अनुसार यथायोग्य पुरुषकहाँ पुगेको होइन अघि पनि बुद्ध उत्पन्न नभएको बेलामा पुगेकै थियो” भनी भन्नुभई पूर्वजन्मको कुरा बताउनु भयो ।

अतीत कथा

अतीत समयमा वाराणशीमा ब्रह्मदत्तले 'अगति' (=अनुचित मार्ग) मा नलागी दश-राजधर्म^१लाई नबिगारी धर्मतापूर्वक राज्ज गरेका थिए । यस्तो हुँदा न्यायालय शून्य जस्तै भयो । अनि राजा अवगुणगवेधी भई आफ्नो अवगुण बताउने कुनै भेटिन्छ के भनी आफू

-
१. 'अगति' भनेको के हो भन्ने बारेमा लेखकको बु. प्रे. पृ. ९३: उब्बरिपेतवत्थुको पादटिप्पणीमा हेर्नु ।
 २. हेर्नु लेखककी बु. प्रे. पृ. ९३ को पादटिप्पणीमा ।

बस्ने ठाउँ आदि अन्तःपुरमा खोज्दै नगरको बीचमा र द्वारगाउँ भित्र आफ्नो अवगुण बताउने कुनै मानिस नभेटिएपछि जनपदहरूमा खोज्नेछु भनी अमात्यहरूलाई राज्य सुम्पी पुरोहितको साथ भेष बबली काशीदेश विचरण गरे । त्यहाँ पनि बताउने कोही मानिस नभेटिएपछि प्रत्यन्तको एक निगममा पुगी ढोका बाहिरको एक शालामा बसे ।

त्यस समय निगमवासी असीकोटी वैभवहुने एक कुटुम्बिक महान परिवारका साथ नुहाउने तीर्थस्थानमा गइरहेको बेलामा शालामा बसिरहेका सुवर्णवर्णी सुकुमार शरीर भएका राजालाई देखी स्नेह उत्पन्न भई शालामित्र गई “ यहीं नै बसिरहनु होस्” भनी घरमा गई नाना-प्रकारका रसयुक्त भोजनहरू तयारपार्न लगाई महान परिवारका साथ भोजनका भाँडाहरू लिनलगाई आयो ।

त्यसपछि हिमालयवासी पञ्चाभिज्ञलाभी तपस्वी आई सोही ठाउँमा बसे । नन्दमूढक पर्वतबाट प्रत्येकबुद्ध पनि आई सोही ठाउँमा बसे । कुटुम्बिकले राजालाई हातधुने पानी विई नानाप्रकारका रसयुक्त सूपव्यञ्जन सहित सजाइएको खानाको थाली दियो । राजाले सो लिई पुरोहित ब्राह्मणलाई दिए । ब्राह्मणले लिई तपस्वीलाई दियो । तपस्वीले प्रत्येकबुद्धलाई देब्रेहातले भोजनको थाली र बाहिने हातले कमण्डलु समाती हातधुने पानी विई पात्रमा भोजन राखिदिए ।

उनले कसैलाई निमन्त्रण नगरी कसैसँग नसोधी भोजन गरे । उनले भोजन गरिसकेपछि कुटुम्बिकले सोचनथात्थो—“ मैले राजालाई भोजन दिएँ सो भोजन राजाले ब्राह्मणलाई दिए, ब्राह्मणले तपस्वीलाई

विद्यो र तपस्वीले प्रत्येकबुद्धलाई दिए । अनि प्रत्येकबुद्धले कसैसँग नसोधी भोजन गरे । यिनोहरूले यत्तरी दानदिनाको कारण के रहेछ ? र यिनले सो भोजन कसैसँग नसोधी भोजन गर्नाको कारण के रहेछ ? —यो कुरा सोध्नुप=यो” भनी क्रमैसँग सबैकहाँ गई सोधयो र उनीहरूले पनि क्रमैसँग जवाफ दिए ।

राजासँग सोध्यो —

१. “सुखुमालरूपं दिस्वान रट्टा विवनमागतं ।
कूटागारवरूपेतं महाशयनमुपासितं ॥
२. “तस्स ते पेमकेनाहं अदासि बद्धमोदनं ।
सालीनं विचित्तं भत्तं सुचिं मंसूपसेचनं ॥
३. “तं त्वं भत्तं पटिग्ग्यहं ब्राह्मणस्स अदापयी ।
अत्तानं अनसित्वान कोयं धम्मो नमत्थुते ॥”

अर्थ—

१—“वेशबाट निस्की बनजंगल जस्तै ठाउँमा आएका सुकुमार स्वरूप भएका तथा गजुर भएको शालामा बसी महाशयनमा आरुढ भएका तिमोलाई देखें ।

२—“अनि तिम्रोप्रति उत्पन्न भएको प्रेमको कारणले गर्दा शुद्धमांस र रसयुक्त कणिका रहित मासोको अति उत्तम भोजन मैले दिएँ ।

३—“तिमीले त्यो भोजन ग्रहण गरी ब्राह्मणलाई दियो । तिमीलाई नमस्कार छ । तर आफूले नखाई अर्कालाई दिनु यो कस्तो धर्म हो ?”

राजाले भने—

“आचरियो ब्राह्मण मय्हं किच्चाकिच्चेसु ब्यावटो ।
गह च आमन्तणीयो च दातुमरहामि भोजनं ॥”

अर्थ—

“ब्राह्मण मेरा आचार्य हुन्, मेरो कामकाजमा व्यस्त रहन्छन् । त्यसैले गौरवणीय उनलाई आमन्त्रणा गर्नु योग्य छ र भोजनदिनु पनि योग्य छ ।”

ब्राह्मणसँग सोध्यो—

१. “ब्राह्मणन्दानि पुच्छामि गीतमं राजपूजितं ।
राजा ते भत्तं पादासि सुचि मंसूपसेचनं ॥
२. “तं त्वं भत्तं पटिगय्ह इसिस्स भोजनं अदा ।
अखेत्तञ्जुसि दानस्स कोयं धम्मो नमत्थुते ॥”

अर्थ—

१—“राजपूजित हे गीतम ब्राह्मण ! अब म तिमीसँग सोध्न चाहन्छु कि शुद्धमांस र रसयुक्त भोजन राजाले तिमीलाई दिए ।

२-“तिमीले त्यो लिएर ऋषिलाई दियी । के तिमी योग्य दानपात्र छनौ ? तिमीलाई नमस्कार छ तर यो कस्तो धर्म हो ?”

ब्राह्मण भन्वछ—

१. “भरामि पुत्ते दारे च घरेसु गथितो अहं ।
भुञ्ज मानुसके कामे अनुसासामि राजिनो ॥
२. “आरञ्जकस्स इसिनो चिररत्तं तपस्सिनो ।
वद्धस्स भावित्तस्स दातुमरहामि भोजनं ॥”

अर्थ—

- १-“पुत्रदारहरूको पालनपोषण गर्छु, गृहस्थीमा बाँधिएर बस्छु अनि मानिसहरूको कामविषय सेवन गरी राजालाई अनुशासन गर्छु ।
- २-“घरे समथदेखि तपस्वी भई जंगलमा बसेका, गुणद्वारा बृद्ध भई भावितेन्द्रिय भएका ऋषिलाई दानदिन योग्य छ ।”

ऋषिसँग सोध्दै—

१. “इसिञ्चदानि पुच्छामि किसं धमनिसन्धवं ।
परुल्लहं कच्छ नखलोमं पङ्कदन्तं रजस्सिरं ॥
२. “एको अरञ्जे विहरसि नावकह्वसि जीवितं ।
भिव्खु केन तथा सेय्यो यस्स त्वं भोजनं अदा ॥”

अर्थ—

१—“थर थर कांपी दुबलो पातलोभई कृष शरीर भएका,
केश दाह्री र नङ्ग बढेका, दांतमा मैलो परेका र शीरमा धूलो भएका
हे ऋषि ! अब म तिमीसँग सोध्दछु ।

२—“एक्लै जंगलमा बस्ने तिमीले जीवनको आशा राखेका छैनौ
कि क्याहो ? त्यो भिक्षु तिमीभन्दा किन श्रेष्ठ छ ? जो कि तिमीले
आपनो भोजन उनलाई दियो ।”

ऋषि भन्नुछन्—

१. “खणन्तालकलम्बानि बिलाली तक्कलानिच ।
धुनं सामाकनीवारं सङ्घारियं पसारियं ॥
२. “साकं भिसं मधुं मंसं बदरामलकानिच ।
तानि आहत्वा भञ्जामि अत्थि मे सो परिग्गहो ॥
३. “पचन्तो अपचन्तस्स अममस्स अकिञ्चनो ।
अनादानस्स सादानो दातुमरहामि भोजनं ॥”

अर्थ—

१—“आलू, कमलको डाँठ, बिलाली-कन्द, तक्कल-कन्द आदि
खनेर जंगली धानहरू काटेर त्याई त्यसलाई सुकाउँछु ।

२—“सागपातहरू, कमलका कन्दहरू, मह, मांस, बएर, अमला आदि ल्याई खान्छु । यो जन्मै मेरोनिमित्त परिग्रह अर्थात् क्लेश नै हो ।

३—“अतः पकाउने काम गर्नेको अगाडि नपकाउनेलाई, ममता हुनेमध्येमा ममता नहुनेलाई, प्रपञ्च हुनेहरूमध्येमा प्रपञ्च नहुनेलाई र कुनै वस्तुमा आशा राख्नेहरूमध्येमा आशा नराख्नेलाई भोजनविन योग्य सम्झ्छु ।”

भिक्षुसँग सोध्यो—

१. “भिक्षुञ्चदानि पुच्छामि तुण्हीमासीन सुब्बतं ।
इसि ते भत्तं पादासि सुचि मंसूपसेचनं ॥
२. “तं त्वं भत्तं पटिग्गय्ह तुण्ही भुञ्जसि एकको ।
नाञ्जं कञ्चि निमन्तेसि कोयं धम्मो नमत्थु ते ॥”

अर्थ—

१—“अब भिक्षुसँग सोध्नेछु जो कि केही नबोली चुपलागेर बसेका छन्—शुद्ध मांस र रसयुक्त भोजन तिमीलाई ऋषिले दिए ।

२—“त्यो भोजन ग्रहण गरी चुपलागेर तिमी एकलैले खायो, अरु कसैलाई निम्तो पनि गरेनौ, तिमीलाई नमस्कार छ तर यो कस्तो धर्म हो ?”

प्रत्येकबुद्ध भग्नुहन्ध—

१. “न पचामि न पाचेमि न छिन्दामि न छेदये ।
तं मं अकिञ्चनं जत्वा सब्बपापेहि आरतं ॥
२. “वामेन भिक्षामादाय दक्खिणेन - कमण्डलुं ।
इति मे भत्तं पादासि सुचिं मंसूपसेचनं ॥
३. “एतेहि दातुमरहति सममा सपरिग्गहा ।
पच्चणीकमहं मञ्जे यो दातारं निमन्तये'ति ॥”

अर्थ—

१—“ न पकाउंछु, न पकाउन लगाउंछु; न काट्छु, न काट्न लगाउंछु; सो मलाई अकिञ्चन र सबै पापहरूबाट दूर भएका हुन् भनी बुझेर—

२—“ देब्रे हातले भिक्षालिई दाहिने हातले कमण्डलु लिई ऋषिले मलाई भोजन दिए जुन् शुद्ध मांस र रसयुक्त थियो ।

३—“जो ममता सहित सपरिग्राही छन् तिनीहरूले नै म जस्तालाई भोजन दिन योग्य छ । दाताहरूलाई निम्त्याउनु चाहि मिथ्या जीवन अर्थात् मिथ्याप्रतिपत्ति हो भन्ने म ठान्दछु ।”

उनको बचन सुनी सन्तुष्ट भई कुटुम्बिकले बुझवटा अवज्ञान
गाथा भयो—

१. “अत्थाय वत मे अज्ज इधागच्छि रथेसभो ।
इतो पुब्बे न जानामि यत्थ दिन्नं महप्फलं ॥
२. “रट्टेसु गिद्धा राजानो किच्चाकिच्चेसु ब्राह्मणा ।
इसी मूलफले गिद्धा विप्पमुत्ता च भिक्खवो’ति ॥”

अर्थ—

१—“हे राजन् ! मेरो हितकोनिमित्त आज तपाइ यहाँ आउनु भयो । यसभन्दा अघि कहीं बान्निदिदा महत्फलवायो हुन्छ भन्ने कुरा मलाई थाहा थिएन ।

२—“राजाहरू राष्ट्रलोभी हुन्छन्, कामकाजमा ब्राह्मणहरू लोभी हुन्छन् अनि ऋषिहरू फलमूलहरूमा लोभी हुन्छन् तर भिक्षुहरू संसारबाट नै विमुक्त हुन्छन् ।”

उसलाई धर्मोपदेश गरी प्रत्येकबुद्ध आफ्नो ठाउँमा फर्कनु भनी । त्यस्तै गरी तपस्वी पनि । राजा चाहिँ केही दिन उसको आश्रयमा बसी चारारणशीमै फर्कै गए ।

शास्ताले यो धर्मदेशना ल्याउनुभई “ भिक्षुहो ! अहिले मात्र

[१२६]

भक्खापरम्परा जातक

भिक्षा भोजन यथायोग्य स्थानमा पुगेको होइन अघि पनि पुगेकै थियो”
भनी भन्नुभई जातक समाधान गर्नुभयो ।

“त्यसबखतको कुटुम्बिक धर्मरत्नलाई सत्कार गर्न चाहने
कुटुम्बिक थियो । राजा चाहिँ जानन्द, पुरोहित सारिपुत्र र
हिमालयमा बस्ने तपस्वी चाहिँ म नै थिएँ” भनी भन्नुभयो ।

१७. कूटवाणिज जातक(१८)

“साधु लो पण्डितो नामा'ति!...” मन्ने यो गाथा जेतबनमा बसिरहनुभएका शास्ताले एक केलाहा ब्यापारीको कारणमा बताउनु भएको हो ।

वर्तमान कथा

श्रावस्तीबासी बुइजना ब्यापारीहरू एकसाथ ब्यापार गरी गाशद्वारा वस्तुहरू लगी जनपदमा गए । फाइदा भएपछि फर्केर आए । ती बुइमध्ये केलाहा ब्यापारीले सोच्यो—“ घेरें विनवेखि दुर्भोजन गरी, दुःखपूर्वक सुती यो थाकेको छ । अब यसले आफ्नो घरमा नानाप्रकारका रसयुक्त असल भोजन पेटभरी खानेछ । अनि पचाउन नसकी मर्नेछ । अनि मैले यो वस्तुहरू तीनभाग लगाई एकभाग उसका बालकहरूलाई दिनेछु र दुइभाग आफूले लिनेछु ।” यसं विचारले गर्दा उसले “ आज

१. जा. पा. I. पृ. २३: कूटवाणिजजातकं, नं. १८, अ. क. I-II.
पृ. २१८.

भाग लगाउनेछु, भोलि भाग लगाउनेछु” भनी वस्तुहरू भाग लगाउन चाहन्थ्यो । अनि बुद्धिमानो व्यापारीले उसमाथि बचावदिई उसको इच्छा बिना नै वस्तुहरू भाग लगाउन लगायो । पछि विहारमा गई शास्तालाई बन्वना गरी कुशलक्षेम कुराकानी गरिसकेपछि शास्ताले “ यहाँ आइपुगेको यतिका दिन भएर पनि बुद्धको उपस्थानमा आउन तिमिले निक्कै बिलम्ब गर्नु नि ! ” भनी भन्नुहुँदा उक्त कुरा भगवान्लाई सुनायो ।

अनि शास्ताले “ उपासक ! उ अहिले मात्र फेलाहा व्यापारी होइन अघि पनि फेलाहा व्यापारी नै थियो । अहिले चाहि तिमिलाई ठग्न खोज्यो । अघि चाहि पण्डितहरूलाई पनि ठग्ने प्रयत्न गरेकोथियो” भनी भन्नुहुँदा उसले सो कुरा बताउनहुन प्रार्थना गरेपछि पूर्वजन्मको कुरा बताउनु भयो ।

अतीत कथा

अतीत समयमा बाराणशीमा ब्रह्मदत्तले राज्य गरिरहेको बेलामा बोधिसत्त्व बाराणशीको एक व्यापारी कुलमा जन्मे । नाम राख्ने दिनमा उनलाई ‘पण्डित’ भन्ने नाम राखे । बंश पुगेपछि अर्को व्यापारीसँग मिली उनले व्यापार गर्नथाले । उसको नाम ‘अतिपण्डित’ थियो । उनीहरू बाराणशीबाट पांचशय गाडाहरूद्वारा वस्तुहरू लिई जनपदमा गए । त्यहाँ व्यापारबाट धेरै लाभ भएपछि उनीहरू

चाराणशीमा फर्कराए । अनि उनीहरूका वस्तुहरू भाग लगाउने बेलामा अतिपण्डितले यस्तो भन्यो—

“मैले बुद्धभाग पाउनुपर्छ ।”

“के कारणले ?”

“तिमी पण्डित हौ म अतिपण्डित हुं । पण्डितले एक भाग पाउनुपर्छ र अतिपण्डितले बुद्ध भाग ।”

“हामी बुद्धका वस्तुका मूल्यहरू र गोरुहरू पनि बराबर नै छन् । अनि किन तिमिले मात्र बुद्ध भाग पाउने ?”

“अतिपण्डित भएकोले ।”

यसरी कुरा बढ्दा बढ्दै उनीहरूले ढगडा गरे । अनि अतिपण्डितले ‘एउटा उपाय गर्नुपर्ने’ भनी सोची आफ्नो बाबुलाई एक रुखको टोड्को मित्र पस्नलगाई “तिमिले हामीहरू आउँदा ‘अतिपण्डितले बुद्ध भाग पाउनुपर्छ’ भनी भन” भनी कुरा सिकाई बोधिसत्वकहाँ गई “सौम्य ! मैले बुद्ध भाग पाउन योग्य छ वा छैन भन्ने कुरा यो वृक्षदेवताले जान्नेछन् । भाऊ उनीसँग सोधौं” भनी त्यहाँ लगी “आर्य वृक्षदेवता ! हामीहरूको ढगडा छिनिदिनुहोस्” भनी भन्यो । अनि उसको पिताले स्वर बदली “त्यसोभए ढगडाको कुरा भन” भनी भन्यो ।

“आर्य ! यो पण्डित हो म चाहिँ अतिपण्डित हुं । हामी दुवै मिली व्यापार गर्थौं । त्यसमध्ये कसले कति पाउनुपर्छ ?”

“पण्डितले एक भाग र अतिपण्डितले बुद्ध भाग पाउनुपर्छ ।”

यसप्रकार ऋगडाको कुरा सुनी “ अब यो देवता हो कि होइन्क भन्ने कुरा जान्नेछु” भनी बोधिसत्त्वले पराल ल्याई टोड्का चित्र पराल राखी आगो लगाइदिए । अतिपण्डितको बाबुलाई भागोको ज्वालाले छोएपछि आघा जलेको शरीर लिई रखमाथि चढी शाखा समाती ऋण्डएर भुइमा छसेपछि उसले यो गाथा भन्यो—

“साधुं खो पण्डितो नाम नत्वेव अतिपण्डितो ।
अतिपण्डितेन पुत्तेन मनमिह उपकूलितो ॥”

अर्थ—

“ संसारमा कारणाकारण जान्ने पण्डित नै असल हुन्छ । नामले मात्र अतिपण्डित हुने ठीक हुँदैन । अतिपण्डितपुत्रको कारणले आघा शरीर जलाएर मनमा आकुलब्याकुल भयो ।”

अनि उनीहरू बुढेले आघा आघा भाग गरी बराबर भागलिई कर्मानुसार गए ।

शास्ताले “ पहिले पनि यो पुरुष केलाहा ब्यापारी नै थियो” भनी भन्नुभई यो अतीतको कुरा ल्याउनुभई जातक समाधान गर्नुभयो ।

“ त्यसबखतको केलाहा ब्यापारी अहिलेको केलाहा ब्यापारी नै थियो । पण्डित ब्यापारी चाहिँ म नै थिएँ” भनी भन्नुभयो ।

१८. कूटवाणिज जातक (२१८)

“सठस्स साठेय्यमिदं’ति...’” मन्ने यो गाथा जेतवनमा बसिरहनुमएका शास्ताले एक केलाहा ब्यापारीको कारणमा बताउनु भएको हो ।

वर्तमान कथा

ब्राह्मिणीवासी एक केलाहा ब्यापारी र पण्डित ब्यापारी बुबेजना मिली पाँचशय गाडाहरूमा सामानहरू भरी पूर्वदेखि पश्चिमसम्म घुम्दै ब्यापार गरी धेरै लाभ भएपछि ब्राह्मिणीमा फर्केर आए । अनि पण्डित ब्यापारीले केलाहा ब्यापारीलाई भन्यो—

“सोम्य ! वस्तुहरू बाँडो ।”

केलाहा ब्यापारीले—“ धेरैदिनसम्म रात्रिरी सुत्न नपाई तथा बुभोजन गरी यो थाकेको छ । अब आफ्नो घरमा नानाप्रकारका रसयुक्त

१. जा. पा. I. पृ. ५५: कूटवाणिजजातकं, नं. २१८, अ. क. I-II.
पृ. ५००.

भोजन खाएपछि अजीर्ण भएर यो मनैछ र सबै वस्तुहरू मेरै हुने छन्” भन्ने सोचेर “नक्षत्र राम्रो छैन, दिन ठीक छैन, भोलि हेर्नेछु, अर्को दिनमा गर्नेछु” भनी आलटाल गर्दै समय बिताउन थाल्यो ।

अनि पण्डित व्यापारीले उसमाथि बढाबढिई वस्तुहरू छुट्याउन लगायो । अनि गन्धमालादि लिई शास्ताकहाँ गई पूजा तथा बन्वना गरी एक छेउमा बस्यो ।

शास्ताले “ कहिले आयी ?” भनी सोध्नुहुँदा “ भन्ते ! आधा महीना जति अघि आएको थिएँ ” भनी भन्यो ।

“ त्यसोभए किन यतिका दिनसम्म बिलम्बगरी बुझोपस्थानमा आएका हौ ? ” भनी भन्नुभएपछि उसले उक्त कुरा बतायो ।

शास्ताले “ उपासक ! अहिले मात्र यो फेलाहा व्यापारी होइन अघि पनि फेलाहा नै थियो ” भनी भन्नुभएपछि उसले सो कुरा बताउन-हुन प्रार्थना गर्दा पूर्वजन्मको कुरा बताउनु भयो ।

अतीत कथा

अतीत समयमा बाराणशीमा ब्रह्मदत्तले राज्य गरिरहेको बेलासा बोधिदत्त अमात्य कुलमा जन्मी बैश पुगेपछि राजाको विनिश्रय अमात्य भए ।

त्यसबखत गाउँले र शहरिया बुद्ध व्यापारीहरू साथी थिए । अनि गाउँले व्यापारीले शहरिया व्यापारीकहाँ ५०० फालीहरू राखन

दियो । उसले ती फालीहरू बिक्री गरी पैसालिई फाली राखेको ठाउँमा मुसाको लीठ राखिदियो । पछि गाउँले साथी आएर “कान्नी बेऊ” भनी भन्यो । फेलाहा शहरिया ब्यापारीले “तिम्ना फालीहरू मुसाले खायो” भनी मुसाको लीठ देखाइदियो । अनि गाउँलेले “खाए खाओस्, मुसाले नै खायो भने के गर्ने सक्छु र !” भनी नुहाउनकोनिमित्त जाँवा उसको छोरा पनि लिएर गई एक साथीको घरमा राखी “यसलाई कहीं पनि नपठाउनु” भनी कोठामित्र राख्न लगाई स्वयं नुहाई फेलाहा शहरिया ब्यापारीको घरमा गयो ।

अनि उसले “मेरो छोरा खोई ?” भनी सोध्यो ।

“सौम्य ! तिम्ना छोरोलाई तीरमा राखी म पानीमा डुक्की लगाउँदा एउटा बाज आई तिम्ना छोरोलाई नङ्गराले च्यापी टिपेर आकाशमा उडेर जाँवा मेले ताली बजाई चिच्याई छोडाउने कोशिस गर्दा पनि छोडाउन सकिन” भनी भन्यो ।

“तिमी ऊठो भन्दछौ । बाजले बालकलाई टिपेर लैजान सक्दैन ।”

“सौम्य ! नसक्ने भएपनि म के गर्ह ? जे होस् तिम्ना छोरोलाई त बाजले नै लगिसक्यो ।”

उसले उसलाई तर्साएर “अरे दुष्ट ! मानिस मानेँ चोर ! अहिले म अवास्तमा गई निकाल्न लगाउनेछु” भनी बाहिर निस्क्यो ।

“जे चाहन्छौ त्यही गर” भन्दै उ पनि अवास्तमा गयो ।

केलाहा शहरिया ब्यापारीले बोधिसत्त्वलाई “स्वामी ! मेरो छोरा लिएर यो नुहाउन गयो । अनि मैले मेरो छोरा छोई ? भनी सोच्दा बाजले लग्यो भनी भन्दछ । यस कुराको निसाफ गरिबिनु होस्” भनी भन्यो ।

“साँच्चै हो के यो कुरा ?” भनी बोधिसत्त्वले गाउँले ब्यापारीसँग सोधे ।

“स्वामी ! हो, मैले यसको छोरा लिएर गएको हो । बाजले लगेको पनि सत्य नै हो, स्वामी !”

“के यो लोकमा बाजले पनि बालकलाई लँजान सक्छ र ?”

“स्वामी ! त्यसोभए म पनि तपाइसँग सोध्छु कि यदि बाजले बालकलाई लिएर आकाशमा उडेर जान सक्दैन भने फलामका फालीहरू मुसाहरूले खान सक्छन् त ?”

“यो के भनेको ?”

“स्वामी ! मैले यसको घरमा पाँचशय फालीहरू राखेको थिएँ । अनि यसले ‘तिम्ना फालीहरू मुसाहरूले खाइदिए’ भनी ‘यो तिम्ना फालीहरू खाएका मुसाहरूको लिङ हो’ भनी मुसाको लिङ देखाउँछ । स्वामी ! यदि मुसाहरूले फालीहरू खानसक्छन् भने बाजहरूले पनि बालकहरूलाई टिपेर लँजान सक्छन् । यदि खान सक्दैनन् भने बाजहरूले पनि त्यसलाई लँजान सक्दैनन् । यसले फालीहरू मुसाहरूले खाए भनी भन्दछ । फालीहरू मुसाले खाएको हो वा होइन

अग्नि कुरा पनि विचार गर्नुहोस् । मेरो ऋगडाको निसाफ गरिविनु होस् ।”

बोधिसत्त्वले सोचे—“ यसले सठलाई प्रतिसठगरी जितने कुरा सोचेको होला ।”

यो बुद्धेर “ तिमीले रात्रं सोच्यौ ” भनी भन्द बोधिसत्त्वले यो गाथा भने—

१. “सठस्स साठेय्यमिदं सुचिन्तितं,
पच्चोड्डितं पतिकूटस्स कूटं ।
फालञ्चे अदेय्युं मूसिका,
कस्मा कुमारं कुलला नो हरेय्युं ॥”
२. “कूटस्स हि सन्ति कूटकूटा,
भवति चापि निकतिनो निकत्या ।
देहि पुत्तनट्ठ फालनट्ठस्स फालं,
मा ते पुत्तमहासि फालनट्ठो’ति ॥”

अर्थ—

१—“ सठलाई सठताले नै र टेढोलाई टेढोपनले नै व्यवहार गर्ने जुन कुरा तिमीले सोच्यौ त्यो सोचाइ रात्रं हो । यदि मुसाले फाली खानसक्छ भने बाजले बालकलाई किन हरण गर्न सक्दैन ?

२—“ यस लोकमा केली काम गर्नेसँग केल्लाहा गरी काम गर्ने मानिसहरू पनि छन् । त्यस्तै ठगलाई ठगने मानिसहरू पनि यो लोकमा

छन् । हे पुत्रनष्ट ! फाली विनाश हुनेको फालीहरू बेऊ; फालीको कारणमा पुत्र नष्ट नपार ।”

“स्वामी ! यदि मेरो छोरा विन्धु भने म पनि यसका फालीहरू दिनेछु ।”

“स्वामी ! यदि मेरा फालीहरू विन्धु भने यसको छोरा पनि दिनेछु ।”

यसरी पुत्र नष्ट हुनेले पुत्र र फालीहरू नष्ट हुनेले फालीहरू पाई दुर्वेजना यथाकर्मानुसार गए ।

शास्ताले यो घर्मदेशना ल्याउनुभई जातक समाधान गर्नुभयो ।

“त्यसबखतको जेलाहा ब्यापारी अहिलेको जेलाहा ब्यापारी नै थियो र पण्डित ब्यापारी पनि पण्डित ब्यापारी नै थियो । विनिश्रय अमात्य भने म नै थिएँ” भनी भन्नुभयो ।

१६. मच्छुद्दान जातक(२८८)

“अग्घन्ति मच्छा’ति...१” मन्ने यो गाथा जेतवनमा
बसिरहनुभएका शास्ताले एक जेलाहा व्यापारीको कारणमा बताउनु
भएको हो ।

वर्तमान कथा माथि उल्लेख भए अस्तं हो ।

अतीत कथा

अतीत समयमा वाराणशीमा ब्रह्मदत्तले राज्य गरिरहेको
बेलामा एक कुटुम्बकको कुलमा जन्मेका बोधिसत्त्वले उमेर पुगेपछि
कुटुम्बको स्थापना गरे । उनको एक कान्छो भाइ पनि थियो । पछि
उनीहरूको बाबु मर्न्यो । एकदिन उनोहरू बाबुको व्यवहार सिध्याउन
अर्थात् आसामी उठाउन मनी एउटा गाउँमा गई एकहजार कार्षापण
लिई आइरहेको बेलामा गंगाको तीरमा उँगाको प्रतीक्षा गरेर बस्दा

१. जा. पा. I. पृ. ८०: मच्छुद्दानजातकं, नं. २८८, अ. क. I-II.
पृ. ६५८.

पोकोको भात छापे । बढता भएको भात बोधिसत्त्वले गंगाका माछा-हल्लाई दिई त्यो पुण्य नदीदेवतालाई दिए । देवताले पनि पुण्य अनुमोदन गरी दिव्यसम्पत्तिद्वारा अभिवृद्धि भएपछि आफ्नो अभिवृद्धिको कारण विचारगरी हेर्दा उक्त कारण देखे । बालुवामाषि पछघौरा फिजाई लेटिरहेको बेलामा बोधिसत्त्व भुसुक्क निदाए ।

उनको कान्छो भाइको चाहिँ चोर्ने बानी थियो । उसले त्यो कार्षापण बोधिसत्त्वलाई नदिई आफैले मात्र लिने विचार गरी त्यो कार्षापणको पोको जस्तै गरी केही गोर्खाको पोको बनाई बुबै पोको एकै ठाउँमा राख्यो । उनीहरू डुंगामा बसी गंगाको बीचमा गइरहेको बेलामा कान्छोले डुंगामा अल्झेको जस्तो गरी “गोर्खाको पोको पानीमा खसाल्नेछु” भन्ने विचार गरी खसाल्दा हजारको पोको खसाली “बाइ ! हजारको पोको पानीमा खस्यो अब के गर्ने ?” भनी भन्यो ।

“पानीमा खसेपछि के गर्ने त ? भइहाल्यो चिन्ता नगर” भनी भने ।

नदी-देवताले सोचनथाले—“यिनले दिएको पुण्य अनुमोदन गरी मेरो दिव्यसम्पत्ति अभिवृद्धि भयो । यिनको धन रक्षा गर्नेछु” भनी आफ्नो प्रभावद्वारा एउटा ठूलो मुख भएको माछालाई सो पोको निल्ल लगाई स्वयंले उसको रक्षा गरे ।

त्यो खोर घरमा पुगेर “दाइलाई मैले छुकाएँ” भन्दै पोको फुकाली हेर्दा गोर्खाहरू बेहवा छाती मुकी खाटको छुट्टा समाती सुत्थे ।

त्यसबखत माफीहरूले माछा मानकोनिमित्त जाल फ्याके । त्यो माछा देवताको प्रभावद्वारा जालमा पन्यो । माफीहरू त्यो माछा बेचनकोनिमित्त नगरमा गए । ठूलो माछा देखेर मानिसहरूले मोल सोधे । माफीहरूले “ एकहजार र सातमासा दिएर लेऊ ” भनी भने ।

“ हजार जाने माछा पनि देखियो ” भन्दै मानिसहरूले हस्सी उडाउन थाले ।

माछा लिएर गएका माफीहरूले बोधिसत्त्वको घरको दंलोमा पुगेर “ यो माछा लेऊ ” भनी भने ।

“ यसको मोल कति हो त ? ”

“ सातमासा दिएर लेऊ । ”

“ अरुलाई दिदा कतिले दिएका थियो त ? ”

“ अरुलाई दिदा एकहजार र सातमासाले दिएका थियो । तिमिले चाहिँ सातमासा मात्र दिएर लेऊ ” भनी भने ।

उनीहरूलाई सातमासा दिई माछा भार्याकहाँ पठाए । उसले माछाको पेट चीर्दा एकहजारको पोको देखेर बोधिसत्त्वलाई भनी । सो पोको हेरी आफ्नो छाप देखेर आफ्नो भनी बुझी “ अहिले यो माफीहरूले यो माछा अरुलाई दिदा एकहजार र सातमासा भनेका थिए । हामीलाई दिदा चाहिँ एकहजार आफ्नै भएको हुनाले सात मासा लिएर दिए । यो भेद नजान्ने कसैलाई पनि यो कुरा विश्वास गराउन सकिने छैन ” भन्ने सोचेर यो पहिलो गाथा भने—

“अग्घन्ति मच्छा अधिकं सहस्सं,
 न सो अत्थि यो इमं सह्हेय्य ।
 मय्हच्च अस्सु इध सत्तमासा,
 अहम्पि तं मच्छुदानं किण्येय्य'न्ति ॥”

अर्थ—

“एकहजार जाने माछा भन्ने कुरा विश्वास गर्ने मानिसहरू यहाँ
 बिरलै होलान् । तर मेरो लागि चाहिँ सातमासा मात्र भयो । माछा-
 हरूलाई दिएको दानको प्रभावले नै मैले सातमासामा किन्नसकेकोहुँ ।”

यति भनी फेरि यस्तो सोचे—“के कारणले मैले यी कार्षापणहरू
 पाएको रहेछु ।” त्यतिखेरै नदी-देवता अदृश्यरूपले आकाशमा उभिई
 “म गंगा-देवता हुँ । तिमिले बढता भएको भात माछाहरूलाई दिई
 मलाई पुण्य दिएका थियो । त्यसैले मैले तिम्रो धन रक्षागर्दै आएको हुँ”
 भन्दै सो कुरा बर्शाउँदै यो गाथा भने—

“मच्छानं भोजनं दत्त्वा मम दक्खिणमादिसी ।
 तं दक्खिणं सरन्तिया कतं अपचितं तया'ति ॥”

अर्थ—

“माछाहरूलाई भोजन दिई तिमिले मलाई पुण्य दियो । सोही
 पुण्यको संस्मरण गरी तिमिलाई सत्कार गरेको हुँ ।”

यति भनी सो देवताले उनको भाइले छलकपट गरेको कुरा जन्मै बताई “ भब उ छाती सुकाउँदै सुत्दैछ र त्यस्ता बुष्टचित्त हुनेको कहीत्यै अभिवृद्धि हुन सक्दैन । मैले चाहिँ तिन्नो हकको घन त्याइदिएँ । यो तिन्नो चोर कान्छोलाई नदिई सबै तिमीले नै लेऊ ” भनी भग्दै तेथो गाथा भने—

“पदुष्टचित्तस्स न फाति होति,
न चापि नं देवता पूजयन्ति ।
यो भातरं पेतिकं सापतेय्यं,
अवंचयी दुक्कतकम्मकारी’ति ॥”

अर्थ—

“ जो बुष्ट कामगर्ने भाइले दाइलाई पंतुक सम्पत्तिमाथि छलकपट गर्‍यो । त्यस्ता प्रबुष्टचित्त हुनेको अभिवृद्धि इहलोक र परलोकमा हुन सक्दैन । ”

मित्रब्रोही भाइलाई कार्षापण नदिलाउने विचारले देवताले उक्त गाथा प्रकट गरेका हुन् ।

“ यसो गर्न सकिन्न ” भनी बोधिसत्त्वले उसलाई पनि पाँचशय कार्षापण पठाइ नै दिए ।

शास्ताले धो देशना त्याउनुभई सत्यकुरा प्रकाशपारी जातक

[१४२]

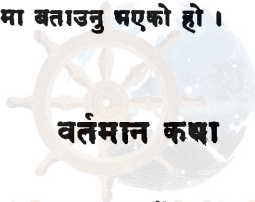
मच्छुद्धान् जातक

समाधान गर्नुभयो । सत्यकुराको अवशानमा व्यापारी स्त्रीतापत्तिफलमा प्रतिष्ठित भयो ।

“त्यसबखतको कान्छो भाइ अहिलेको जेलाहा व्यापारी बियो र जेठो दाइ चाहिँ म नै थिएँ” भनी भग्नुभयो ।”

२०. सुनख जातक (२४२)

“बाह्योवतायं सुनखो’ति...’” मन्ने यो गाथा जेतवनमा बसिरहनुमएका शास्ताले अम्बलकोट्टक-आसनशास्त्रामा मसत खन्ने एक कुक्कुरको कारणमा बताउनु भएको हो ।

वर्तमान कथा

उ जन्मेपछि एक पानी बसाने मानिसले सिई उसलाई पाल्यो । पछि उ त्यहाँ मात खाँदा खाँदा मोटो भयो । अनि एकदिन एक गाउँले मानिस त्यस ठाउँमा आइपुग्यो र कुक्कुरलाई देखेर पानी बसाने मानिसलाई पछघोरा तथा कार्षापण दिई सिक्रीले बाँधी उसले कुक्कुर लग्यो । लिएर जाँदा कुक्कुरले भुक्न थाल्यो । दिए दिएको खाई पछि पछि लागी गयो । अनि सो पुरुषले “अब यसले मलाई प्यार गर्नेछ” भनी सिक्री फुकालिदियो । छान्दिने बित्तिकै उ एक बेगले आसनशास्त्रामै आइपुग्यो ।

१. जा. पा. I. पृ. ६२: सुनखजातकं, नं. २४२, अ. क. I-II.

पृ. ५४४.

उसलाई देखेर तथा उसले गरेको कुरा जानेर भिक्षुहरूले संध्यासमयमा धर्मसभामा कुरा उठाए—“आवुसो ! आसनशालाको कुक्कुर बन्धनबाट मुक्त हुनमा चलाक रहेछ । छाडिदिने बित्तिकै फेरि फर्केर आयो ।”

शास्ता आउनुभई “भिक्षुहो ! अहिले यहाँ तिमोहरू के कुरा गरी बसिरहेका थियो ?” भनी सोध्नुहुँदा “यो यो” भनी भनेपछि “भिक्षुहो ! अहिले मात्र यो कुक्कुर बन्धनबाट मुक्त हुन चलाक होइन अघि पनि चलाक नै थियो” भन्नुहुँदै पूर्वजन्मको कुरा बताउनु भयो ।

अतीत कथा

अतीत समयमा बाराणशीमा ब्रह्मदत्तले राज्य गरिरहेको बेलामा काशीदेशमा भोगसम्पत्ति भएको एक कुलमा जन्मेका बोधिसत्त्वले उमेर पुगेपछि घरगृहस्थी बसाले । त्यसबखत बाराणशीमा एक मानिसको एक कुक्कुर थियो । उ गाँस गाँस भात खाई मोटाएको थियो । अनि एक गाउँले मानिस बाराणशीमा आयो । कुक्कुरलाई देखेर उसले त्यो मानिसलाई पछ्यौरा तथा कार्षापण विई कुक्कुर लिई छालाको डोरीले बाँधी डोरीको टुप्पो समाती जाँदा जाँदै एक जंगलको छेउको एक शालाभिन्न पसी कुक्कुरलाई बाँधी फल्याकमा सुत्‍यो र निदायो । त्यसबखत कुनै कामले जंगलमा गएको बेलामा त्यो कुक्कुरलाई डोरीले बाँधेको देखेर बोधिसत्त्वले पहिलो गाथा भने—

“बालो वतायं सुनखो यो वरत्तं न खादति ।
बन्धना च मुञ्चेय्य असितो च घरं वजे'ति ॥”

अर्थ—

“यो कुक्कुर मूर्ख रहेछ जसले छालाको डोरी खाएन । यदि
खाएको भए बन्धनबाट मुक्तभई सन्तोषपूर्वक घरमा पनि पुग्ने थियो ।”

यो सुनेर कुक्कुरले बोधो गाथा मन्यो—

“अद्वितं मे मनस्मि मे अथोमे हृदयेकतं ।
कालं च पतिकंखामि याव पस्सुपतु जनो'ति ॥”

अर्थ—

“तिमीले भने जस्तै मैले पनि अधिष्ठान गरेको छु, मनमा पनि
राखेको छु तथा तिम्रो कुरालाई पनि हृदयंगम गर्नेछु । तर मानिसहरू
नसुतुञ्जेलसम्म समय पर्खिरहेको छु ।”

यति भनेर मानिसहरू निवाएपछि डोरी चवाएर चूडाली भागी
सन्तोषपूर्वक उ आफ्नै मालिकको घरमा गयो ।

शास्ताले यो देशना ल्याउनुभई जातक समाधान गर्नुभयो ।

“त्यसबखतको कुक्कुर अहिलेकै कुक्कुर थियो र पण्डितपुरख
चाहिँ म नै थिएँ” भन्नुभयो ।

२१. पुटदूसक जातक(२८०)

“अद्वाहि नून भिगराजा’ति...’” भन्ने यो गाथा जैतबनमा बसिरहनुभएका शास्ताले एक पुटदूषक (= दूना बिगार्ने) को कारणमा बताउनु भएको हो ।

वर्तमान कथा

श्रावस्तीका एक अमात्यले बुद्धसहित संघलाई निम्त्याई उदघानमा बसाली दानदिन थाले । भोजन समयको बीचमा “उदघानमा घुम्न चाहनेहरू उदघानमा घुम्नुहोस्” भनी भने । भिक्षुहरू उदघानमा घुम्न गए । त्यसबखत पातहरूले सुसम्पन्न एक रुखमा चढी ठूला ठूला पातहरू टिप्दै उदघानपालले “ यो फूल राखनलाई हुनेछ, यो फल राखनलाई हुनेछ” भन्दै दूना बनाई रुखमनि खसाल्थ्यो । जति दूना खसाल्थ्यो त्यति नै दूना उसको सानो छोराले बिगार्दथ्यो । भिक्षुहरूले यो देखेर

१. जा. पा. I. पृ. ७७: पुटदूसकजातकं, नं. २८०, अ. क. I-II.

पृ. ६३८.

भगवान्लाई सुनाए । अनि शास्ताले “ भिक्षुहो ! अहिले मात्र यसले दूना बिगारेको होइन अघि पनि यसले दूना बिगारेकै थियो” भन्नुहुँदै पूर्वजन्मको कुरा बताउनु भयो ।

अतीत कथा

अतीत समयमा बाराणशीमा ब्रह्मदत्तले राज्य गरिरहेको बेलामा बाराणशीको एक कुलमा जन्मेका बोधिसत्त्व उमेर पुगेपछि घरगृहस्थीमा बसी एकदिन कुनै कामले उदघानमा गए । त्यहाँ बाँदरहरू बस्दथे । उदघानपालले उपरोक्ताकारले नै दूना रखमनि खसाल्दथ्यो । जेठो बाँदरले खसाले खसालेका दूनाहरू बिगारिदिन्थ्यो । उसलाई सम्बोधन गर्दै बोधिसत्त्वले “ उदघानपालले खसाले खसालेका दूनाहरू बिगारी त्योभन्दा राम्रो दूना बनाउन चाहन्छौ भन्ने ठान्दछु” भन्दै पहिलो गाथा भने—

“अद्वा हि नून मिगराज पुटकम्मस्स कोविदो ।
तमाहि पुटं दूसेति अञ्जं नून करिस्सती”ति ॥”

अर्थ—

“ हे मृगराज ! अवश्य पनि तिम्रो दूना बनाउनमा सिपाजु होउला । अर्को दूना बनाउनेछु भनी दूना बिगारेका होलाउ, होइन ?”

यो सुनेर बाँदरले दोश्रो गाथा भन्यो—

“न मे पिता वा माता वा पुटकम्मस्स कोविदो ।
कतं कतं खो दूसेम एवं धम्ममिदं कुल’न्ति ॥”

अर्थ—

“मेरा आमा वा बाबु दूना बनाउनमा सिपालु छैनन् । बनाए
बनाएकोलाई बिगार्नु नै यो कुलको धर्म हो ।”

यो सुनेर बोधिसत्थले तेस्रो गाथा भने—

“थेसं वो एदिसो धम्मो अधम्मो पन कीदिसो ।
मा वो धम्मं अधम्मं वा अद्दसाम कुदाचन’न्ति ॥”

अर्थ—

“जसको धर्म नै यस्तो छ भने त्यस्ताको अधर्म फन् कस्तो
होला ? तिम्रो बो धर्म र अधर्मलाई कहीं देख्न नपरोस् ।”

यति भनी बाँदरलाई निन्दा गरी बोधिसत्थ फर्केर गए ।

शास्ताळे यो धर्मदेशना ल्याउनुभई जातक समाधान गर्नुभयो ।

“त्यसबखतको बाँदर दूना बिगार्ने केटो थियो र पण्डित पुरुष
चाहिँ म नै थिएँ” भनी भन्नुभयो ।

२२. कल्याणधम्म जातक (१७१)

“कल्याणधम्मो’ति ... ३” मन्ने यो गाथा जेतवनमा बसिरहनुभएका शास्ताले एक बहिरीसासूको कारणमा बताउनु भएको हो ।

वर्तमान कथा

श्रावस्तीमा भट्टासम्पन्न, त्रिशरणागत तथा पञ्चशील सम्पन्न एक कुटुम्बिक थियो । एकदिन उ घेरै घिउ आवि औषधीहरू र पुष्पगन्ध वस्त्रादि लिई “ जेतवनमा शास्ताकहाँ घर्मभवन गर्नेछु” मनी गयो ।

त्यो त्यहाँ गइरहेको बेलामा सासू खादघभोज्य वस्तुहरू लिई छोरी हेर्नकोनिमित्त उसको घरमा गई । उ चाहिं केही बहिरी स्वभावकी थिई । छोरीसँग खाइपिइ गरी भातलागेको हटाउनकोनिमित्त छोरीसँग कुराकानी गर्दै उसले सोधी—

-
१. जा. पा. I. पृ. ४०: कल्याणधम्मजातकं, नं. १७१, अ. क. I-II.
पृ. ४२२.

“अम्मे ! तिम्हो पति तिमोसंग मिलीजुली प्रसन्नभई जगडा नगरी प्रेमपूर्वक बस्छ के ?”

“आमा ! के भन्नुभएको ? जस्तै तपाइका जवाईं शीलद्वारा र आचारद्वारा सुसम्पन्न छन् त्यस्तै सुसम्पन्न प्रव्रजित पनि पाउन बुल्न छ ।”

उसले छोरीको वचनलाई रात्ररी ध्यान नबिई केवल “प्रव्रजित” भन्ने शब्द एउटा मात्र सुनी “अम्मे ! किन तिम्हा पति प्रव्रजित भए ?” भनी चिच्याउन थाली । यो सुनेर घरका सबै मानिसहरूले “हाम्हा कुटुम्बिक प्रव्रजित भए” भन्दै चिच्याउन थाले । अनि दैलोनिरबाट गइरहेका मानिसहरूले “यो के कुरा हो ?” भनी सोधे ।

“यो घरका कुटुम्बिक प्रव्रजित भए” भनी भने ।

त्यो कुटुम्बिक पनि दशबलकहाँ धर्म सुनी विहारबाट निस्की नगरभित्र गयो । अनि उसलाई बाटाको बीचमा एक मानिसले देखेर “सौम्य ! तिमि त प्रव्रजित भयो भन्दै तिम्हा घरका पुत्रदार आदि सबै परिजनहरू रुँदै छन्” भनी भन्यो । अनि उसलाई यस्तो लाग्यो—

“यसले अप्रव्रजित भएकोलाई पनि प्रव्रजित भयो भनी भन्दछ । मेरो कल्याणशब्द उत्पन्न भयो । यसलाई बिलाएर जानविन हुन्न । आजै म प्रव्रजित हुनेछु ।”

यति सोची उ उहाँबाटै फर्केर शास्ताकहाँ पुग्दा “उपासक ! भरखरै मात्र बुढोपस्थानबाट फर्केर फेरि आयौ नि, के भयो ?” भनी

सोधनुहुँदा उसले उक्त कुरा बताउँदै “ भन्ते ! उत्पन्न भएको कल्याणकीर्ति शब्दलाई बिलाएर जानबिनु हुन्न । त्यसैले प्रव्रज्या हुने इच्छागरी आएको हुँ ” भनी भन्यो ।

अनि प्रव्रज्या र उपसम्पदा पाई रात्ररी प्रतिपन्न भई चिरकाल नबित्दै उसले अरहत्त्व प्राप्तगन्यो ।

यो कुरा भिक्षुसंघको बीचमा पनि प्रकट भयो । अनि एकदिन घर्मसभामा कुरा चल्यो—“ आवुसो ! फलाना कुटुम्बिक ‘उत्पन्न भएको कल्याणशब्दलाई बिलाएर जानदिन हुन्न’ भनी प्रव्रजित भई अहिले उसले अरहत्त्व पनि प्राप्तगन्यो ।”

शास्ता आउनुभई “ भिक्षुहो ! अहिले यहाँ तिम्रोहरू के कुरा गरी बसिरहेका थियो ? ” भनी सोधनुहुँदा “यो यो” भनी भनेपछि “ भिक्षुहो ! पुराना पण्डितहरूले पनि ‘उत्पन्न भएको कल्याणशब्दलाई लोप गर्नदिन हुन्न’ भनी प्रव्रजित नै भएका थिए ” भनी भन्नुहुँदै पूर्वजन्मको कुरा बताउनु भयो ।

अतीत कथा

अतीत समयमा बाराणशीमा ब्रह्मदत्तले राज्य गरिरहेको बेलामा एक श्रेष्ठीकुलमा जन्मेका बोधिसत्त्वको बँश पुग्दा बाबु खसेपछि उनले श्रेष्ठीस्थान प्राप्त गरे । एकदिन उनी घरबाट निस्की राजाको उपस्थानमा गए । अनि उनकी सासू ‘छोरीलाई हेनेछु’ भनी

घरमा गई । उ चाहि केही बहिरी स्वभावकी थिई । सबं कुरा वतमान कुरामा बस्ते हो ।

राजाको उपस्थान गरी आफनो घर फर्किरहेको बेलामा एक मानिसले “तपाइ प्रव्रजित हुनुभयो भनी तपाइको घरमा महाविलाप भइरहेछ” भनी भन्यो ।

बोधिसत्त्वले “कल्याणशब्द उत्पन्न भयो । यसलाई बिलाएर जानदिन हुन्न” भनी सोची उहाँबाटै फर्केर राजाकहाँ जाँदा राजाले “महाश्रेष्ठी ! किन भरखरै गई फेरि फर्केर आएका ह्यौ ?” भनी सोधदा “देव ! घरका मानिसहरू अप्रव्रजित भएकोलाई नै प्रव्रजित भबो भन्दै महाविलाप गर्दछन् रे । मेरो कल्याणशब्द उदय भयो । यसलाई बिलाएर जानदिन हुन्न । म प्रव्रजित हुन चाहन्छु । मलाई प्रव्रज्याको अनुमति दिनुहोस्” भनी भन्दै सो कुरा प्रकट गर्नको लागि यी गाथाहरू भने—

१. “कल्याण धम्मो’ति यदा जनिन्द,
लोके समञ्जा अनुपापुणाति ।
तस्मा न हीयेथ नरो सपञ्जो,
हिरियापि सन्तो धुरमादियन्ति ॥
२. “सायं समञ्जा इध मज्ज पत्ता,
कल्याण धम्मो’ति जनिन्द लोके ।
ताहं समेक्खं इध पब्बजिस्सं,
नहि मत्थि छन्दो इध कामभोगे’ति ॥”

अर्थ—

१—“हे राजन् ! जब लोकमा कल्याणधर्म भन्ने सम्मत पाउँछ तब प्रज्ञावान् पुरुषले त्यसलाई बिलाएर जानदिन हुन्न । लज्जाको कारणले भए पनि त्यसलाई पूरा गर्नुपर्छ ।

२—“हे राजन् ! जो कल्याणधर्म भन्ने लोकसम्मत हो सो आज मलाई उत्पन्न भयो । यही कारणलाई विचार गरी म प्रव्रजित हुन चाहन्छु, यस लोकको कामविषयहरूमा मेरो इच्छा छैन ।”

यति भनी राजाबाट प्रव्रज्याको अनुमति प्राप्तगरी हिमालप्रवेश-
तिर गई ऋषिभेष अनुसार प्रव्रजितभई अभिज्ञा र समापत्तिहरू लाभ
गरी बोधिसत्त्व ब्रह्मलोकपरायण भए ।

शास्ताले यो धर्मवेशना ल्याउनुभई जातक समाधान गर्नुभयो ।

“त्यसबखतका राजा आनन्द थिए र बाराणशीधेठी चाहिँ म
ने थिएँ” भनी भन्नुभयो ।

२३. कायविच्छिन्द जातक (२९३)

“फुट्टस्स मे’ति...३” भन्ने यो गाथा जेतवनमा बसिरहनु-
आएका शास्ताले एक पुरुषको कारणमा बताउनु भएको हो ।

वर्तमान कथा

पण्डुरोगले पीडित श्रावस्तीमा एक पुरुष थियो । वंदचहरूले
औषधी गर्न नसक्ने कुरा बताइसकेका थिए र उसका पुत्रदारहरूले पनि
“ यसको को सेवा गर्न सक्छ ? ” भनी सोचेका थिए ।

अनि उसलाई यस्तो लाग्यो “ यदि म यो रोगबाट बचनसके
प्रव्रजित हुने थिएँ ” अनि केही दिन पछि केही अनुकूल पथ्य पाएर
निरोगी भई जेतवनमा गई उसले प्रव्रज्या माग्यो । शास्ताकहाँबाट
प्रव्रज्या र उपसम्पदा पाई चिरकाल नबित्दै उसले अरहत्त्व प्राप्तगन्थो ।

१. जा. पा. I. पृ. ८२: कायनिब्बिन्दनजातकं, नं. २९३, अ. क. I-II.
पृ. ६६६.

अनि एकदिन धर्मसमामा भिक्षुहरूले कुरा उठाए “आवुसो ! फलाना पण्डुरोगी पुरुष रोगबाट बच्नसके प्रव्रजित हुनेछु भनी प्रव्रजित पनि भयो र अरहत्व पनि प्राप्तगयो ।”

शास्ता आउनुभई “भिक्षुहो ! अहिले यहाँ तिमिहरू के कुरा गरी बसिरहेका थियौ ?” भनी सोध्नुहुँदा “यो यो” भनी भनेपछि “भिक्षुहो ! यसले मात्र होइन अधिका पण्डितहरूले पनि यस्तै भनी रोग निको भएपछि प्रव्रजित भई आफ्नो अभिवृद्धि नै गरेका थिए” भन्नुहुँदै पूर्वजन्मको कुरा बताउनु भयो ।

अतीत कथा

अतीत समयमा वाराणशीमा ब्रह्मदत्तले राज्य गरिरहेको बेलामा बोधिसत्त्व ब्राह्मणकुलमा जन्मी बंश पुगेपछि कुटुम्ब संस्थापना गरी बसिरहेको बेलामा उनलाई पाण्डुरोग लाग्यो । वैद्यहरूले पनि जिम्मा लिन सकेनन् र पुत्रदारहरू दुःखी हुन थाले ।

अनि उनले सोचे—“यदि रोगबाट बच्नसकेमा प्रव्रजित हुने थिएँ ।” यति सोचेर पछि केही पध्यपाई निरोगी भई हिमालयमा गई ऋषि प्रव्रज्यानुसार प्रव्रजित भए । अनि समापत्तिहरू र अभिज्ञा लाभ गरी ध्यानसुखमा बसी “यत्तिका दिनसम्म मैले यस्तो सुख पाएको थिइन” भन्दै उनले उदान प्रकट गरे—

१. “फुट्टस्स मे अञ्जतरेन व्याघिना,
रोगेन बाल्हं दुखितस्स रूपतो ।
परिसुस्सति खिप्पमिदं कलेबरं,
पुप्फं यथा पंसुनि आतपे कतं ॥
२. “अजञ्जं जञ्जसङ्घातं असुचिं सुचिसम्मत्तं ।
नानाकुणप परिपूरं जञ्जरूपं अपस्सतो ॥
३. “धीरत्थु तं आतुरं पूतिकायं,
जेगुच्छियं असुचिं व्याधि धम्मं ।
यत्थप्पमत्ता अधिमुच्छिता पजा,
हापेति मग्गं सुगतूपपत्तिया’ति ॥”

Dhamma.Digital

अर्थ—

१—“अन्ठानब्बे (९८) प्रकारका रोगहरूमध्ये पाण्डुरोगले पीडित भएको म व्याधीले दुःखित थिएँ । तातो बालुवामा राखेको फूल चाँडे सुक्ने जै यो शरीर पनि चाँडे सुक्ने छ ।

२—“घृणायुक्त शरीर नै बालमूर्खलाई प्रियरूप जस्तो लाग्छ अनि उसले असुचि युक्तलाई सुचियुक्त मनो ठान्दछ । अनेक प्रकारका घृणायुक्त वस्तुहरूले भरिएको रूप भएता पनि बालमूर्खले यसलाई सुन्दर ठान्दछ ।

३-“घृणित वस्तुले भरिएको, जुगुप्सित, अपवित्र तथा ब्याधिले परिपूर्ण भएको त्यो शरीरलाई धिक्कार छ । त्यसमा मोहित हुने र आसक्त हुने प्रजाहरूले सुगति जाने बाटोलाई गुमाउँछन् ।”

यसरी बोधिसत्त्वले नानाप्रकारका असुचि र घृणायुक्त वस्तुलाई नित्य हेरी शरीरबाट विरक्त भई जीवनभर चार ब्रह्मविहारलाई भाषिता गरी बोधिसत्त्व ब्रह्मलोकपरायण भए ।

शास्त्राले यो धर्मदेशना त्याउनुभई सत्यकुरा प्रकाशपारी जातक समाधान गर्नुभयो । त्यसबखत धेरै मानिसहरूले स्रोतापत्तिफल प्राप्त गरे ।

“त्यसबखतको तपस्वी म नै थिएँ” भनी भन्नुभयो ।

२४. बाहिय जातक(१०८)

“सिक्खेय्य सिक्खितब्बानी’ति...!” भन्ने यो गाथा वंशालीको आशय भएको महावनको कूटागारशालामा बसिरहुनुभएका शास्ताले एक लिच्छवीको कारणमा बताउनु भएको हो ।

वर्तमान कथा

सो लिच्छवी राजा श्रद्धावान् थिए र बुद्धसहित भिक्षुसंघलाई निम्त्याई आफ्नो घरमा यिनले महादान दिए । उनकी भार्याको अंगप्रत्यंग ठूलठूला थिए । मरेर फुलेको शरीर जस्तो देखिने र बेढेंगकी थिइन् । भोजनकृत्य सिद्धिएपछि अनुमोदन गरी विहारमा गई भिक्षुहरूलाई अववाद दिई शास्ता गन्धकुटीमा पस्नुभयो । धर्मसभामा भिक्षुहरूले कुरा निकाले—“ आवुसो ! त्यस्तो सुन्दर लिच्छवी राजाकी भार्या भने त्यस्ती बेढेंगकी छिन् । कसरी उनले उनीसँग अभिरमण गर्छन् होला ?”

१. जा. पा. I. पृ. २५: बाहियजातकं, नं. १०८, अ. क. I-II.

पृ. ३१०.

शास्ता आजनुभई “ भिक्षुहो ! अहिले यहाँ तिमीहरू के कुरा गरी बसिरहेका थियो ? ” मनी सोध्नुहुँदा “ यो यो ” मनी भनेपछि “ भिक्षुहो ! यिनले अहिले मात्र होइन अघि पनि मोटी शरीर भएकी स्त्रीसँग अभिरमण गरेका थिए ” मनी भन्नुहुँदा उनीहरूले सो कुरा बताउनहुन प्रार्थना गरेपछि पूर्वजन्मको कुरा बताउनु भयो ।

अतीत कथा

अतीत समयमा बाराणशीमा ब्रह्मदत्तले राज्य गरिरहेको बेलामा बोधिसत्त्व उनको अमात्य भएका थिए । अनि एक जानपदिक मोटी शरीर र बेठेगकी स्त्री ज्यामो कामगर्दै राजांगणको नजिक गइरहेकी बेलामा दिसा लागेर भोठेको कपडाले शरीर ढाकी बिसा बसी र चाँडे नै उठी । त्यसबखत बाराणशीका राजाले ज्यालमा बसी राजांगणतिर हेरिरहेको बेलामा उसलाई देखेर सोचन थाले— “ यस्तो आंगनमा लज्जा भय नछाडी पछघोराले शरीर ढाकी दिसा बसी यो चाँडे नै उठी । यसो हुनाको कारण यसको निरोगीत नै हुनुपर्छ । यसको गर्भ परिशुद्ध हुनुपर्छ । परिशुद्ध गर्भबाट एक बालक जन्माउनसके परिशुद्ध पुण्यवान् हुनसक्छ । यसलाई मैले अग्रमहिषी बनाउनु पर्‍यो । ”

यति सोची उ कसैको भएकी छे वा छैन भन्ने कुरा बुझी आज्ञाविई अग्रमहिषी स्थानदिए । उसलाई उनले प्यार गर्थे र मन पनि पराउँदथे । अनि चिरकाल नबित्दै उसले एक पुत्र जन्माई । उसको त्यो पुत्र चक्रवर्ती राजा भयो ।

यो पुत्रसम्पत्ति बेखेर बोधिसत्त्वले राजालाई केही भन्ने मौका पाएपछि यसो भने—

“बेव ! सिक्नुपर्ने शिल्प भनेको किन नसिक्नु ? जहाँ कि यो महापुण्यवतीले लज्जा र भय नछाडी शरीर ढाकी विसा बस्दाबस्दै तपाइको मन प्रसन्न पारिन् र यस्तो सम्पत्ति प्राप्तभयो” यसरी सिक्नुपर्ने कुराको वर्णना गर्दै बोधिसत्त्वले यो गाथा भने—

“सिक्खेय्य सिक्खितब्बानि सन्ति सच्छन्दिनो जना ।

बाहिया हि सुहन्नेन राजानमभिराधयी’ति ॥”

अर्थ—

“सिक्नुपर्ने शिल्प सिक्नेपछि, मनुष्यहरूमा सिक्न चाहने मानिसहरू पनि छन् । लज्जा र भयलाई नत्यागी कपडाले शरीर ढाकेर विसा बस्ने गाउँलेले राजालाई प्रसन्न पारी ।”

यसरी महासत्त्वले सिक्नुपर्ने शिल्पको गुण बताए ।

शास्ताले यो धर्मदेशना त्याउनुभई जातक समाधान गर्नुभयो ।

“त्यसबखतका पतिपत्नी अहिलेका पतिपत्नी नै थिए र पण्डित अमात्य चाहिँ म नै थिएँ” भनी भन्नुभयो ।

२५. नखत्त जातक(४९)

“नखत्तं पतिमानेन्त’न्ति...!” भन्ते यो गाथा जेतवनमा बसिरहनुभएका शास्ताले एक आजीवकको कारणमा बताउनु भएको हो ।

वर्तमान कथा

श्रावस्तीकी एक कुलकुमारीलाई जनपदवासी एक कुलपुत्रले आफ्नो पुत्रको लागि माग्यो । “अमुक दिनमा लिन आउनेछु” भनी दिन पक्का गरी त्यो दिन आइपुगेपछि आफ्नो कुलघरमा आउने एक आजीवकसँग सोध्यो “भन्ते ! आज हामी एक मंगलकार्य गर्दछौं । नक्षत्र राम्रो छ के ?”

उसले “यसले अघि नसोधी दिन पक्का गरी अहिले आएर मसँग सोध्यो । हुनबिऊ, उसलाई मैले गर्न जानेको छु” भनी रिसाई

१. जा. पा. I. पृ. १३: नखत्तजातकं, नं. ४९, अ. क. I-II.
पृ. १९९.

“ आज नक्षत्र रात्रो छैन, आज मंगल नगर । यदि गन्थी भने महाविनाश हुनेछ ” भनी भन्थो । उसको कुरामा विश्वास गरी त्यो घरका मानिसहरू त्यसदिन गएनन् ।

उता नगरवासी मानिसहरूले सबै मंगलकार्य तयार गरी उनीहरू नआएको देखेर “ उनीहरूले आजको दिन पक्का गरेका थिए । तर आएनन् । हामीहरूको धेरै खर्च भइसक्यो । उनीहरूले के गर्न सक्लान् र ? हाम्रो छोरी अरुलाई दिनेछौं ” भनी तयार गरिएको मंगलकार्यबाटै छोरी अरुलाई बिएर पठाए ।

अर्को दिनमा आएर “ हामीलाई छोरी देऊ ” भनी उनीहरूले भने । अनि श्रावस्तीवासीहरूले “ जनपदवासी तिम्रो गृहस्थीहरू चाहिँ अधर्मा हूँ । दिन पक्का गरी हामीलाई अपमान गरी तिम्रोहरू आएनो । अब जुन बाटोबाट आएको हो त्यही बाटैबाट फर्केर जाओ । हामीले केटी अरुलाई विइसक्यौं ” भन्दै निन्दा गरे । नगरवासीहरूसँग ढगडागरी जुन बाटो आएको हो त्यही बाटैबाट उनीहरू फर्केर गए ।

त्यो आजीवकले उनीहरूको मंगल कार्यमा बिचन पुऱ्याइदियो भन्ने कुरा भिक्षुहरूको बीचमा प्रकट भयो । धर्मसभामा बसिरहेका ती भिक्षुहरू “ आवुसो ! आजीवकले कुलको मंगलकार्यमा बिचन पुऱ्याइदियो ” भन्ने कुरा गरी बसिरहेका थिए । ”

शास्ता आउनुभई “ भिक्षुहो ! अहिले यहाँ तिम्रोहरू के कुरा गरी बसेका थियो ? ” भनी सोध्नु भएपछि उनीहरूले “ यो यो ” भनी

मन्वा “ भिक्षुहो ! अहिले मात्र यो आजीवकले त्यो कुलको मंगलकार्यमा बिघ्नपारेको होइन अघि पनि रिसाएर यसले त्यो कुलको मंगलकार्यमा बाधा दिएकै थियो” भनी मन्नुभई पूर्वजन्मको कुरा बताउनु भयो ।

अतीत कथा

अतीत समयमा बाराणशीमा ब्रह्मदत्तले राज्य गरिरहेको बेलामा नगरवासीले जनपदवासीको छोरी मागी दिन पक्का गरी आफ्नो घरमा आउने आजीवकसँग “ भन्ते ! आज हामीहरूको एक मंगलकार्य छ, नक्षत्र रात्रो छ के ?” भनी सोध्यो ।

“ यिनीहरूले आफ्नो इच्छानुसार दिन निश्चय गरी अहिले आएर मल्लंग लोच्छन्” भनी रिसाई “ आज यिनीहरूको मंगलकार्य बिगारि बिनुपन्थो” भन्ने सोचेर “ आज नक्षत्र रात्रो छैन, यदि गन्थी भने महाविनाश हुनेछ” भनी भन्यो ।

उसको कुरामा विश्वास गरी उनीहरू गएनन् । उनीहरू नआएको बुझी जनपदवासीहरूले “ उनीहरू आज दिनभर पनि आएनन् । नआएपछि के गरौं ? उनीहरूले के गर्लान् र ?” भन्दै अरुलाई छोरीं दिएर पठाए । अर्को दिनमा आई नगरवासीले केटी माग्यो । जनपदवासीहरूले “ तिम्रो नगरवासीहरू निर्लज्जी गृहस्थी ह्वी । दिनभरी पख्खा पनि केटी लिन आएनो । तिम्रोहरू नआएकाले हामीले अरुलाई केटी दिइसक्यौं” भनी भने ।

“हामीले आजीवकसँग सोढवा नक्षत्र राम्रो छैन भनेको हुनाले नआएका हौं; हामीलाई केटी देऊ” भनी भने ।

“तिमीहरू नआएकाले हामीले अरुलाई बिइसक्यौं । अब बिइसकेकालाई कसरी फेरि फर्काउने ?”

यसरी उनीहरू परस्पर कलह गरिरहेको बेलामा एक नगरवासी पण्डितपुरुष एउटा कामले जनपदमा गएको थियो । उनीहरूमध्ये नगरवासीले हामीले आजीवकसँग सोढवा नक्षत्र राम्रो छैन भनी भनेको हुनाले नआएका हौं” भनी कराइरहेको सुनेर “नक्षत्रको के मतलब छ ? केटी पाउनु नै नक्षत्र होइन र ?” भनी अर्ध यो गाथा भन्यो—

“नवखत्तं पतिमानेन्तं अत्थो बालं उपञ्चगा ।
अत्थो अत्यस्स नवखत्तं किं करिस्सन्ति तारका’ति ॥”

अर्थ—

“नक्षत्र मानिरहने मूर्खको काम बिग्यो । अर्धसिद्धि हुनु नै नक्षत्र हो भने अरु यो आकाशका ताराहरूले के गर्नेछन् र ?”

नगरवासीहरू कलह गरी केटी नपाइकनै फर्केर गए ।

“भिक्षुहो ! यो आजीवकले अहिले मात्र कुलको मंगलकार्यलाई बिघ्न पुऱ्याएको होइन अधि पनि पुऱ्याएकै थियो” भनी भन्नुभई ।

शास्ताले यो घमंवेशना श्याउनुभई प्रसंगमिलाई जातक समाधान
गर्नुभयो ।

“ त्यसबखतको आजीवक अहिलेकै आजीवक थियो । ती कुलहरू
बनि अहिलेका कुलहरू नै थिए । गाथा भनेर उमिइरहेको पण्डितपुरुष
छार्हि म नै थिएँ ” भनी भन्नुभयो ।

२६. नङ्गुठ जातक(१४४)

“बहुम्पेतं असन्धि जातवेदा’ति...!” भन्ने यो गाथा जेतबनमा बसिरहुनुभएका शास्ताले आजीवकहरूको मिथ्या तपको कारणमा बताउनु भएको हो ।

वर्तमान कथा

त्यसबखत आजीवकहरू जेतबनको पछाडिपट्टि नानाप्रकारका मिथ्या तप गर्दथे । टुक्रुक्क बस्ने-व्रत, चमेरा-व्रत, काँठामा सुत्ने-व्रत तथा पञ्चाग्निले तप्तपाने-व्रत आदि जस्ता मिथ्या तप उनीहरूले गरिरहेको देखेर केही भिक्षुहरूले भगवान्‌सँग सोधे—“ भन्ते ! यो मिथ्या तपद्वारा कुनै अभिवृद्धि हुनसक्छ के ?”

शास्ताले भन्नुभयो—“ भिक्षुहो ! यसप्रकारको मिथ्या तपद्वारा कुनै कुशल अभिवृद्धि हुन सक्दैन । अधिका पण्डितहरूले ‘यसप्रकारको

१. जा. पा. I. पृ. ३२: नङ्गुठजातकं, नं. १४४, अ. क. I-II.
पृ. ३६६.

‘तपद्वारा कुशल ज्ञा अभिवृद्धि हुनेछ’ भन्ने ठानी आगो लिएर जंगलमा गई अग्निहोत्र खादि गर्दा केही अभिवृद्धि नदेखेपछि पानीले आगो विझाई कसिण-परिक्रमं गरी अभिज्ञा र समापत्तिहरू साम गरी उनीहरू ब्रह्मलोक परायण भए ।”

यति भन्नुभई पूर्वजन्मको कुरा बताउनुभयो ।

अतीत कथा

अतीत समयमा वाराणशीमा ब्रह्मदत्तले राज्य गरिरहेको बेलासा बोधिस्तम्भ उद्विचच ब्राह्मण कुलमा जन्मे । उनी जन्मेको दिनमा आमाबाबुहरूले आगो लिएर राखे । अनि उनी सोह्रवर्ष पुगेपछि यस्तो भने — “पुत्र ! तिम्रो जन्मेको दिनमा हामीले आगो लिएका थियौं । यदि घरमा बस्न चाहन्छौ भने तीन वेदहरू अध्ययन गर । यदि ब्रह्मलोकमा जान चाहन्छौ भने आगो लिएर जंगलमा गई अग्निहोत्र गरी महाब्रह्मालाई आराधना गरी ब्रह्मलोक परायण होऊ ।”

“मलाई घरबासको काम छैन” भनी अग्नि लिएर उनी जंगल पसी आश्रम बनाई अग्निहोत्र गरी जंगलमा बसे । एकदिन उनले एक प्रत्यक्ष गाउँबाट दान पाएको गाई आश्रममा ल्याई सोचनथाले— “अग्निभगवान्लाई गाईको मासु खुवाउनपःयो ।” अनि उनलाई यस्तो सागयो “ यहाँ नुन छैन, अग्निभगवान्ले अलिनो खान सक्दैनन् होला ।

अतः गाउँबाट नुन ल्याई अग्निभगवान्लाई नुनसहित मासु खुवाउनेछु ।”
अनि गाईलाई त्यहीं बाँधी उनी नुनको लागि गाउँमा गए । उनी
गइसकेपछि केही ब्याघाहरू त्यहाँ आइपुग्दा उनीहरूले गाई देखेर मारी
मासु पोलेर खाई पुच्छर, जाँघ र छालालाई त्यहीं छाडी बाँकी मासु
लिएर गए ।

ब्राह्मण फर्केर आउँदा पुच्छर आदि मात्र देखेर सोचनथाले—
“ यो अग्निभगवान्ले आफूकहाँ भएको वस्तु त रक्षा गर्न सक्दैनन् भने
मलाई कसरी रक्षा गर्न सक्लान् ! यो अग्निपूजा निरर्थक रहेछ ।
यसबाट कुनै कुशल अभिवृद्धि हुने छैन” भनी अग्निपूजाबाट विरक्तभई
“ भो अग्निभगवान् ! आफूकहाँ भएको वस्तु त रक्षा गर्न सक्नुभएन भने
मेरो रक्षा कसरी गर्नुहोला ? अब मासु त छैन, यत्तिकैले भएपनि सन्तोष
हुनुहोस्” भनी पुच्छर आदि अग्निमा राखी यो गाथा भने—

“बहुम्पेतं असम्भि जातवेदं,
यं तं वालघिनाभिपूजयाम ।
मंसारहस्स नत्यज्ज मंसं,
नङ्गुट्टुम्पि भवं पटिगण्हातू’ति ॥”

अर्थ—

“ हे असभ्य अग्निदेव ! जो पुच्छरले म पूजागर्छु त्यो नै घेरें हो
भनी ठान्नुहोस्, मासु दिन योग्य त थियो तर अब मासु छैन । अतः
तपाइले पुच्छर भएपनि स्वीकार गर्नुहोस् ।”

यति मनी महासत्त्वले पानीले आगो निभाई ऋषिभेष अनुसार
प्रव्रजित भई अभिज्ञा र समापत्तिहरू लाभ गरी ब्रह्मलोक परायण भए ।

“ आगो नीभाउने तपस्वी चाहि म नै थिएँ ” मनी भन्नुभयो ।

२७. ददभ जातक (३२२)

“ददभायति भदन्ते”ति...’” मन्ते यो गाथा जेतवनमा बसिरहनुमएका शास्ताळे एक तैथियको कारणमा बताउनु भएको हो ।

वर्तमान कथा

जेतवनको नजिकको यताउति काँडा भएको ठाउँमा तैथियहरू सुरदथे । पञ्चाग्नि तापले तप्तपादथे । नानाप्रकारका मिथ्या तप गर्दथे ।

अनि श्रावस्तीमा भिक्षाटन् गरी जेतवनमा केही भिक्षुहरू फर्किरहेको बेलामा बाटाको बीचमा उनीहरूलाई देखेर शास्ताकहाँ गई “ मन्ते ! अन्य तैथिय भ्रमण ब्राह्मणहरूको व्रतमा कुनै सार छ के ?” भनी सोधे ।

शास्ताळे “ भिक्षुहो ! उनीहरूको व्रतमा कुनै सार वा कुनै विशेषता छैन । त्यसलाई कसोमा घोटो परीक्षा गर्दा फोहोर बाटो जस्तै र खरायोहरूको चिच्छ्याहट जस्तै देखिन्छ ।

१. जा. पा. I. पृ. ९६: दुद्दुभजासकं, नं. ३२२, अ. क. III. पृ. ५३.

“ मन्ते ! हामीले यो छिचियाइरहेको आवाज जस्तै हो मन्तु-
भएको कुरा बुझ्न सकेनौं । अतः सो कुरा बताउनुहोस्” भनी उनीहरूले
प्रार्थना गरेपछि पूर्वजन्मको कुरा बताउनु भयो ।

अतीत कथा

अतीत समयमा बाराणशीमा ब्रह्मदत्तले राज्य गरिरहेको
बेलामा सिंहयोनिमा जन्मेका बोधिसत्त्व उमेर पुगेपछि जंगलमा बसे ।
त्यसबखत पश्चिमी समुद्रको नजिकमा बेलको रुखहरू सहित तालको
बन थियो । त्यहाँ एक खरायो बेलको रुखसँगको एक तालवृक्षको
हाँगामनि बस्दथ्यो ।

एकदिन उ चर्दै चर्दै आई तालवृक्षको पातमनि पल्टेर सोच्न-
थाल्थो—“ यदि यो महापृथ्वी पल्टिएमा कहाँ जाने होला !” त्यसै
बेलामा एक पाकेको बेल तालवृक्षको पातमाथि खस्यो । अनि उ त्यो
आवाज सुनेर “ अवश्य पनि पृथ्वी पल्टिदैं छु” भन्दै उफेर पछाडि पनि
नहेरी भागेर गयो । मरणभयले बेगले भागिरहेको उसलाई अर्को
खरायोले देखेर सोध्यो—“भो ! किन अति भयभितभई भागिरहेको ?”

“ भो ! केही नसोध ।”

“ भो ! किन डराएको ?” भन्दै उ उसको पछि पछि लागेर
बोडि नै रह्यो । उसले पछि फर्केर नहेरिकन “ यहाँ पृथ्वी पल्टिदैं छु”

मनी मन्यो । उ पनि उसको पछि पछि भागेर नै गयो । यसरी उनीहरूलाई अर्कोले देख्यो, अर्कोले देख्यो यसरी एकहजार जति खरायोहरू मिली भागेर गए ।

उनीहरूलाई एक मृगले देखी उ पनि उनीहरूसँग लागि भागेर गयो । योटा सुगुर, योटा नीलगाई, योटा भैंसी, योटा गाई, योटा गोरु, योटा बाघ, एक सिंह र एक हात्तीले देखेर “यो के हो ?” मनी सोध्दा “यहाँ पृथ्वी पल्टिदै छ” भनेको सुनेर उ पनि उनीहरूको पछि लागि भागेर गयो । यसरी क्रमैसित भागेर जाने पशुहरूको बधान एक योजन जति थियो ।

त्यसबखत यो बधान भागेर गइरहेको देखेर “यो के हो !” मनी सोध्नेपछि “यहाँ पृथ्वी पल्टिदै छ” मनी भनेको सुनेर बोधिसत्वले सोच्नथाले—“पृथ्वी पल्टिने भनेको कहिल्यै पनि हुँदैन । अवश्यमेव यिनीहरूले केही देखे होलान् । यदि मैले उत्साह गरिन भने यिनीहरू सबै विनाश हुनेछन् । ‘यिनीहरूको जीवन विनेछु’ मनी सिंहबेगले अगाडि पर्वतको फेदीमा गई त्यहाँ तीनपटकसम्म सिंहनाच गरे । उनीहरू सिंहको भयले डराई अडेर एक ठाउँमा जम्मा भएर उभिइरहे ।

उनीहरूको बीचमा पत्ती सिंहले “किन भागिरहेका हौ ?” मनी सोध्यो ।

“पृथ्वी पल्टिदै छ ।”

“कसले पृथ्वी पल्टेको देख्यो ?”

“हात्तीहरू जान्दछन् ।”

हात्तीहरूसँग सोध्दा उनीहरूले “हामी जान्दैनौं सिंहहरू जान्दछन्” भनी भने । सिंहहरूले “हामी जान्दैनौं बाघहरू जान्दछन्” भनी भने । बाघहरूले “हामी जान्दैनौं, गोरुहरू जान्दछन्” भनी भने । गोरुहरूले पनि बाईहरू जान्दछन्; गाईहरूले भैंसीहरू जान्दछन्, भैंसीहरूले नीलगाईहरू जान्दछन्; नीलगाईहरूले सूगुरहरू जान्दछन्; सूगुरहरूले मृगहरू जान्दछन्; मृगहरूले “हामी जान्दैनौं खरायोहरू जान्दछन्” भनी भनेपछि खरायोहरूसँग सोध्दा “यसले भन्दछ” भन्दै त्यो खरायोलाई देखाए ।

अनि उसँग “हो, तिमिले यसरी पृथ्वी पल्टेको देख्यो ?” भनी सोध्दा उसले “हो, स्वामी ! मैले देखें” भनी भन्यो ।

“कहाँ बसेर देख्यो त ?”

“पश्चिम समुद्र नजिक बेलको रुखहरू भएको तालवृक्षको जंगलमा म बसेको थिएँ । अनि बेलको रुखमनि तालको हाँगाको पातमनि लेटिरहेको बेलामा मैले यस्तो सोचनपालें ‘यदि पृथ्वी पल्टियो भने कहाँ जाने होला ?’ अनि त्यसै बेलामा पृथ्वी पल्टिएको आवाज सुनी भागेको हुँ ।”

सिंहले (सिंहरूपी बोधिसत्त्व) सोचनपाल्यो “अवश्य पनि तालवृक्षको पातमाथि पाकेको बेल खसेर महानशब्द आयो होला । अनि यो त्यो आवाज सुनी ‘पृथ्वी पल्टिदै छ’ भन्ने ठानेर भागेको होला । प्रत्यक्षरूपले जान्नेछु” भनी उसले खरायोलाई लिएर महाजनहरूलाई

आश्वासन दिई “ म यसले देखेको ठाउँमा गई पृथ्वी फल्टेको हो वा होइन भन्ने कुरा प्रत्यक्ष बुझी फर्केर नभाउञ्जेलसम्म तिमीहरू यहीं बसिरहनू” भनी खरायोलाई पिठ्युँमा बसाली सिंहवेगले दीडी तालबनमा खरायोलाई ओह्लाली “ भाऊ, तिमिले देखेको ठाउँ देखाऊ” भनी भन्यो ।

“ स्वामी ! साहस हुनु ।”

“ भाऊ, नडराऊ ।”

उ बेलको रखनिर जान नसकी नजिकमा उभिई “ वही महान आवाज निस्केको ठाउँ हो” भन्दै पहिलो गाथा भन्यो—

“दद्वभायति भदन्ते यस्मिं देसे वसामहं ।

अहम्पेतं न जानामि किमेतं दद्वभायतीति ॥”

Dhamma.Digital

अर्थ—

“ भदन्त ! जुन ठाउँमा म बसेको बिएँ सोही ठाउँमा महान आवाज निस्केको थियो । तर मलाई पनि थाहाछैन कि यो केको आवाज हो ।”

यस्तोभन्दा बेलको रखमनि गई तालवृक्षको पातमनि खरायो सुतेको ठाउँ र तालवृक्षको पातमनि खसेको पाकेको बेल पनि देखेर सिंहले पृथ्वी नपल्टिने कुरा प्रत्यक्षरूपले जानी खरायोलाई पिठ्युँमा बसाली सिंहवेगले चाँडे पशुहरूको समूहमा गई सबै कुरा बताई “ तिमीहरू नडराओ” भनी पशुहरूलाई आश्वासन दिई पठाइदिए ।

यदि त्यसबखत बोधिसत्व नभएको भए सबै समुद्रमा खसी-
नाशहुने थिए । बोधिसत्वको कारणले सबैले जीवन पाए ।

यी गाथाहरू अभिसम्बुद्ध भइसक्नु भएपछि शास्ताले भन्नु-
भएको हो ।

१. “बेलुवं पतितं सुत्वा ददभन्ति ससो जवि ।
ससस्स वचनं सुत्वा सन्तत्ता भिगवाहिनी ॥
२. “अप्पत्वा पदविञ्ज्जाणं परघोसानुसारिनो ।
पनादपरमा बाला ते होन्ति परपत्तिया ॥
३. “येच सीलेन सम्पन्ना पञ्जायुपसमेरता ।
आरका विरता धीरा नहोन्ति परपत्तिया’ति ॥”

अर्थ—

१—“बेल खसेको ‘दहम’ भन्ने आवाज सुनी खरायो भाग्यो ।
खरायोको वचन सुनेर डराएका अनेकौं मृगसेनाहरू पनि भागे ।

२—“भनेको कुराको अर्थ नबुझनाले र अर्काको घोष अनुसार
हाहामा लागनाले बालमूर्खहरू प्रमाथी हुन्छन् ।

३—“जो शीलवान् हुन्छ र प्रज्ञाद्वारा उपशान्त भई बस्छ त्यस्ता
बुद्धिमानो प्रमादबाट दूर रहन्छ र अर्काको कुरा सुनेर अन्धानुकरण
गर्दैन ।”

[१७६]

बहुम जातक

एयसैले भनिएको हो—

“अस्सद्धो अकञ्जूच सन्धिच्छेदो च यो नरो ।
हतावकासो वन्तासो सवे उत्तम पोरिसो'ति ॥”

अर्थ—

“जो मानिस अन्ध श्रद्धाबाट दूर छ, जो नगरेको कामलाई जान्दछ, जसको जन्म-मरणको जोडनी नष्ट छ र जसको सबैप्रकारका आत्मबहरू दूर छन्—उही उत्तम पुरुष हो ।”

शास्ताले यो घमंवेशना ल्याउनुभई जातक समाधान गर्नुभयो ।

“त्यसबखतको सिंह म नै थिएँ” भनी भन्नुभयो ।

२८. बावेरु जातक (३३९)

‘अदस्सनेन मोरस्सा’ति...’” भन्ने यो गाथा जेतवनमा बसिरहनुभएका शास्ताले लाभसत्कार विनाश भएका तैथियहरूको कारणमा बताउनु भएको हो ।

वर्तमान कथा

बुद्ध उत्पन्न नभएको बेलामा तैथियहरू धेरै लागी थिए । तर बुद्ध उत्पन्न भएपछि उनीहरूको लाभसत्कार सूर्योदयको अगाडि जुनकिरी कैं हराएर गयो । उनीहरूको सो विषय-सम्बन्धमा धर्मसभामा कुरा चल्यो ।

शास्ता आउनुभई “ भिक्षुहो ! अहिले यहाँ तिमीहरू के कुरा गरी बसिरहेका थियो ?” भनी सोधनी हुँदा “यो यो” भनी भनेपछि “ भिक्षुहो ! अहिले मात्र होइन अधि पनि गुणवान् उत्पन्न नहुञ्जेलसम्म

१. जा. पा. I. पृ. १०४: बावेरुजातकं, नं. ३३९, अ. क. III.

पृ. ८७.

निर्गुणीहरूको लाभसत्कार र यश ठूलो थियो । गुणवान्हरू उत्पन्न भएपछि निर्गुणीहरूको लाभसत्कार नष्ट भएर गयो” भनी भन्नुभई पूर्वजन्मको कुरा बताउनु भयो ।

अतीत कथा

अतीत समयमा बाराणशीमा ब्रह्मदत्तले राज्य गरिरहेको बेलामा मयूर योनिमा जन्मेका बोधिसत्त्व ठूलो भएपछि सोभायमान भई जंगलमा विचरण गर्दथे । त्यसबखत केही व्यापारीहरू दिशाकौवा^१ लिएर जहाजमा बसी बावेरु देशमा गए । त्यसबखत बावेरु देशमा चरानाति थिएनन् । आए आएका त्यस देशवासीहरूले पिञ्जरामा बसेको सो कौवालाई देखेर “हेर यसको छत्रिवर्ण, घाँटीसम्मको चुच्चो ! मणिका गोली जस्ता आँखाहरू !” भन्दै कौवाको मात्र प्रशंसा गरी ती व्यापारीहरूसँग भने—“आर्य ! यो चरा हामीलाई दिनुहोस् । हामीलाई पनि यसको कामपर्दछ । तपाइहरूले आफ्नी देशमा अरु पाउन सक्नु हुन्छ ।”

“त्यसोभए मूल्य दिएर लिनुहोस् ।”

“पाँच कार्वापण लिई दिनुहोस् ।”

“दिन्नौं ।”

१. दिशा-कौवा भनेको दिशाहरू जान्नसक्ने कौवा हो ।

यसरी बढाउँदै “ शयले विनुहोस्” भनेपछि “ यो हाम्रोनिमित्त धेरै उपकारी छ । तपाइहरूसँग मित्रता रहोस् भन्ने विचारले विदंछी” भनी शय कार्षापण लिएर दिए ।

उनीहरूले उसलाई लगी सुवर्णको पिञ्जरामा राखी अनेक-प्रकारका माछा मासु र फलफूलहरू खुवाएर हेरचाह गरे । अरु कुनै चरा नभएको ठाउँमा दश अवगुणयुक्त कौवालाई अग्र लाभसत्कार प्राप्तभयो ।

अर्को पटकमा ती व्यापारीहरूले एक मयूर राजालाई चुट्कीको आवाजमा कराउने र हातको तालीको आवाजमा नाचन सिकाएर बाबेर देशमा लिएर गए । त्यहाँ महाजनहरू झेला भएपछि जहाजको मुख्य ठाउँमा उभिई पखेटा फेलाई मधुर स्वर निकाली उ नाच्यो । उसलाई देखेर मानिसहरू अति प्रसन्न भई—“ आर्य ! यो सोभायमान र सुशिक्षित चराको राजा हामीलाई विनुहोस्” भनी भने ।

हामीले पहिले एक कौवा ल्याएका थियौं र उसलाई तपाइहरूले लिनुभयो । अहिले एक मयूर राजालाई ल्यायौं । यो पनि माग्नुहुन्छ । तपाइहरूको देशमा चरा लिएर आउन हुँवो रहेनछ ।”

“ आर्य ! हुन विनुहोस्, तपाइहरूले देशमा अर्को पाउनु हुनेछ । यो हामीलाई विनुहोस्” भन्दै मोल बढाउँदै एकहजारमा लिए ।

अनि उसलाई सात रत्नहरूको बुट्टा बनाइराखेको एउटा पिञ्जरामा राखी माछा मासु, फलफूलहरू तथा मीठो लावा र सक्कल भएको सर्वतद्वारा हेरचाह गरे । मयूर राजालाई अग्र लाभसत्कार उत्पन्न

भयो । अनि उ आएदेखि कौवाको लाभसत्कार हराएर गयो । उसलाई कसैले पनि हेर्न चाहेनन् । खानेकुरा नपाएर कौवा “क्वा क्वा” गर्दै कराई फोहर फाल्ने ठाउँमा गयो । शास्ताछे यी दुइघटा कुरालाई मिलीलाई अभिसम्बुद्ध भइसक्नु भएपछि यी गाथाहरू मन्नुभएको हो—

१. “अदस्सनेन मोरस्स सिखिनो मञ्जु भाणिनो ।
काकं तत्थ अपूजेसुं मंसेनेव फलेन च ॥
२. “यदा च सरसम्पन्नो मोरो बावेरुमागता ।
अथ लाभो च सक्कारो वायसस्स अहायथ ॥
३. “याव नुप्पज्जति बुद्धो धम्मराजा पभङ्करो ।
ताव अञ्जे अपूजेसुं मुथु समणन्नाहणणे ॥
४. “यदा च सरसम्पन्नो बुद्धो धम्मं अदेसयि ।
अथ लाभो च सक्कारो तित्थियानं अहायथा’ति ॥”

अर्थ—

१—“ शिखा सम्पन्न मञ्जुस्वर भएको मयूरलाई नदेखेसम्म त्यहाँ माछा मासु र फलफूलद्वारा कौवाको सत्कार भयो ।

२—“ जब स्वरसम्पन्न मयूर बावेरु देशमा आयो तब कौवाको लाभसत्कार हराएर गयो ।

३-“त्यस्तं गरी जबसम्म धर्मराज प्रभङ्कर बुद्धको लोकमा उत्पन्न भएको थिएन तबसम्म अनेक अरु श्रमण ब्राह्मणहरूको पूजा भयो ।

४-“जब स्वरसम्पन्न बुद्धले धर्मोपदेश गरे तब तैथियहरूको लाभसत्कार हराएर गयो ।”

यो चार गाथा भन्नुभई जातक समाधान गर्नुभयो ।

“त्यसबखत कौवा निगण्ठनाटपुत्र थिए । मयूर राजा चाहिँ म नै थिएँ” भनी भन्नुभयो ।

Dhamma.Digital

आचार्य भिक्षु अमृतानन्दद्वारा संकलित

“जातक संग्रह”

भाग-२, संग्रह-१७

नामावली

अ	आनन्व १०३, ११४, १२६, १५३, लाई ११६, स्थविरलाई ११६, स्थविरसंग ७९
अंकुर ८९, ले ९३	
अग्निदेव ८८	आसनशालामे आइपुग्यो १४३
अञ्जनदेवी १०१, १०३, मन्ने राखे ८८, लाई ९३	आसनशालाको कुक्कुर १४४ उत्तरापथमा ८६
अर्जुन ८९	उपकंस ८६, ले ८७, सँग ८७, का
अञ्जुन ८९	साथ ८७, को साथी ८७,
अन्धकवेणु ८६, दासपुत्र ८९, लाई बोलाउन पठाई ८९	कहाँ गए ८७ उत्पलवर्ण ७७
अननुसोचिय जातक ६७	उपसागर ८६, ८७, ८८, हुन् ८७,
अननुसोचिय जातकं ४९	ले ८७, लाई ८७, का
अग्निदेव ८८	छोराहरू हुन् ८९
अम्बलकोट्टक-आसनशालामा १४३	उरगजातकं ६७
अयोध्या नगरमा गई ९१	एकपद जातकं २७
असितञ्जन ८६, ९१	एरक १०१
आजीवकको कारणमा १६१	
आजीवकले १६२, १६३, १६४	क
आजीवकहरूको मिथ्यातपको कारणमा १६६	कल्याणधम्म जातकं १४९

कण्ठवीपायन ९२, १००, तपस्वी- गोवड्डमान ८८, गाउँमा बसे ८८
 कहीं गई ९२, जातक ९२

कायनिम्बिबन्धन जातकं १५४ घ
 कालसेन राजा ९१

कालमत्तिय अटवी ९१ घतकुमारले १००

काशी गाउँको ४, २३ घतजातकले ९७

काशीवेश ११८, मै ५१, मा १४४ घतपण्डित ८९, ९६, ९९, १०३,

कुण्डली ३२, ले ३५ कहीं गई ९५, को वर्णना

कृष्ण ९७, ९८ गर्दे ९८, प्रलाप गर्दे खन्

कूटागारशालामा १५८ ९४, बहुला भयो ९४, ले

कूटवाणिज जातकं १२७, १३१ १००, ले सोचे ९३,

केशव राजा ९४ जातकं ८५

कंस वंशको नाश गर्नेछु ८६ च

कंस ८६, भोग, ८६, राजालाई

देखाएपछि ८७

ख

चन्द्रदेव ८८

चानुर ८९, ९०, को पेटमा बाँधी

९०

खुज्जुतरा ७७

चुल्लबोधि जातकमा ५०

खेमा महारानी ७७

ज

ग

जरा १०२

गन्धकुटीको आँगनमा ४२ जेतवनमा १४, २१, २७, ३०,

गन्धकुटीको छायामा २२ ३१, ३६, ४१, ५६, ५७,

गन्धकुटीमा पस्नुभयो १५८ ६२, ६७, ७८, ८५, १०४,

११५, १२७, १३१, १३७,	वसरथ जातकं १०४
१४३, १४६, १४९, १५४,	द्वारगाउँमा ६८
१६१, १६६, १७०, १७६,	द्वारगाउँ भित्र ११८
गई १५, २७, १५४,	द्वारवती ९१, ९२, मा पुगे ९१,
बसिरहनु भएका १, १८	मा बसे ९३, मा नै बसे
जेतघनको पछाडितिरको २२	९३
जेतघन नजिकबाट ४२	दुदुबुभ जातकं १७०
जेतघनभित्र गए २२	देवगर्भा ८६
	देवगर्भा ८६, ८७, ८८, को ८८,
त	उपसागरलाई नै दिए ८८,
	कहाँ संबर्धन भए ८८,
तत्काल जातकं १	गर्भिणी भइन् ८७, माथि
तथागतले ९९, ११७	भासक्त भए ८७, लाई
तथागतलाई नै दिनुभयो ११७	भनी ८७, लाई लिएर
तक्षशिलामा ५०	८८, ले ८७, ८८, ले छोरा
तैथियको कारणमा १७०	जन्माए ८८, ले गुप्तरूपले
तैथियहरू धेरै लाभी थिए १७७	८८, संग भेट्टाइदिन ८७,
तैथियहरू १७०, को कारणमा	संग संवास गरे ८७
१७७, को लाभसत्कार	
१८१	ध, न
द	घनपाल ६८
	नखत्त जातकं १६१
दशबललाई ११६	नङ्गुट्ट जातकं १६६
दशरथ १०५, मरे १०९, महाराजा	नन्दगोपा ८६, ८८, कहीं संबर्धन
११४, महाराजा मरे १०७	भए ८८, बाट ८७, लाई

८७, ले ८७, ८८, ले	ब्रह्मवत्तले ४, १६, १९, २२, २८,
छोरी जन्माए ८८, संग	३२, ३७, ५०, ६३, ६८,
सोधे ८८	७९, ११७, १२८, १३२,
नन्दसुलक पर्वसबाट ११८	१४४, १४७, १५१, १५५,
नक्षत्रको के मतलब छ १६४	१५९, १६३, १६७, १७१,
निगठनाट पुत्र १८१	१७८
	बाराणशीका राजाले १५९
	बाराणशीको राज्य लिई २३
	बाराणशीबाट १२८
प	बाराणशीमा ४, १६, १९, २२,
पक्कगोध जातकं ५६	२८, ३२, ३७, ४३, ५०,
पञ्जुन ८९	६३, ६८, ७९, ११७,
पणिक उपासक १६, २०, को	१२८, १२९, १३२, १३७,
कारणमा १४, १८, ले	१४४, १४७, १५१, १५५,
१९	१५९, १६३, १६७, १७१,
पणिक जातकं १४	१७८, गए ५८, ११३,
पणिकले २०	फकर आइरहेको बेलामा
प्रत्येकबुद्ध ११८, १२५, लाई	२३
११८, लाई दिए ११९ ले	बाराणशीमै फकर गए १२५
११९	बाराणशी पुगी ५२, ११३
प्रदुघम्न ८९	बाराणशी राजा ४८, ले २६
पुटवूसक जातकं १४६	बाराणशी श्रेष्ठी २९, १५३
पुटभक्त जातकं २१	बावेह जातकं १७७
	बावेह देशमा १८०, गए १७८
ब	
बलदेव ८८, १०१, ले ९०, १०१	

बाहिय जातकं १५८

भ

बुद्ध उत्पन्न नमएको बेलामा १७७

बुद्धलाई ११५

भगवान्लाई ११६

बुद्धकालीन भारतीय भूगोल ८६

भगवान्ले ५०

बोधिसत्त्व १६, १९, २२, २४,

भरत १०८, १०९, ११४, कुमार

३२, ३७, ४३, ४४, ५०,

१०५, १०७, कुमारले

५२, ५५, ६३, ६८,

११२, कुमारले सोचे

१२८, १३२, १३८, १४७,

१०९, कुमारलाई १०७

१५३, १५५, १५७, १५९,

भरतसिंह उपाध्यायले ८६

१६७, १७१, १७५, १७८,

भिक्षा परम्परा जातकं ११५

कहाँ १२९, का दाइले

म

३७, का आमाबाबुहरू

५२, को २८, ६५, १७५,

मच्छुद्दान जातकं १३७

को कुरा सुनी ७२, को

मत्तरोदन जातकं ३६, ७८

घरको दैलोमा १३९,

मट्टकुण्डलीवत्थु ७८

फर्केर आउँदा ५३, लाई

मट्टकुण्डली विमानकथा ७८

३८, ४७, ले २३, २४,

मट्टकुण्डलीमा ८५

२९, ३८, ४०, ४४, ४५,

मत्तिक जंगलमा पुगे १०१

४७, ५१, ५३, ५८, ५९,

मथुरामा ८६

६०, ६४, ६८, ६९, ७०,

महाकंस ८६

७१ १३०, १३४, १३५,

महामाया ११४

१३७, १३८, १४१, १४४,

महासत्त्वले ५४

१४७, १५२, १५७, १६०,

महासागर ८६, का छोरा ८७

१७२, लाई १३४, लाई

मनी १३९, लाई नदिई

१३८

य, र

व

यशोधरा ५५

राम १०५, पण्डित १०७, १०९,
११३, ११४, पण्डितले
१०८, ११०, पण्डितकहाँ
१०८, पण्डितको ११२,
पण्डितसँग १०७, पण्डित-
लाई १०७, पण्डितलाई
वन्दना करी ११२

राहुल कुमार ७७

राहुलमाता ५५, ११४

रोहिण्येय ९४, १०३, को यो कुरा

मुनी ९४

ल

लक्ष्मण १०८, ११३, ११४, कुमार
१०५, पण्डित १०७,
१०८, १०९

लिच्छवीको कारणमा १५८

लिच्छवी राजा १५८, की भार्या
१५८

वरुणदेव ८८

वसिष्ठक ४, ९, १०, ले ५, ११
वातगसिन्धव ३३, ३५, को ३५,
जातकं ३०

वासुदेव ८८, १०१, १०३, ले ९१,
१०१, लाई १००, कुल
१००, राजाकहाँ गई ९४,
महाराजाका ९३

वृक्षवेवताले जान्नेछन् १२९
वैशालीको आश्रय भएको १५८

श

शक्रको भवन तात्न थारयो ७०

शक्र देवराजा हुँ ७६

शकले ७२, ७३, ७४, ७५

शास्ता २२, ३७, ४२, ६२, ६७,

११७, १५८, आउनु सई

१४४, १५१, १५५, १५९,

१६२, १७७, कहाँ ३,

कहाँ आई ४२, कहाँ ल्याए

७९, कहाँ गयो ३, कहाँ

गई १३२, १७०, कहाँबाट

१५४, को अगाडि ५७,

लाई १५, ३२, लाई
 वन्दना गरी २७, ३७,
 ११५, लाई बस्न लगाई
 ७९, लाई वन्दना गरी
 १२८, ले १, ३, ४, १२,
 १४, १५, १७, १८, २०,
 २१, २२, २६, २७, २९,
 ३०, ३२, ३४, ३५, ३६,
 ४०, ४१, ४२, ४३, ४७,
 ४९, ५५, ५६, ५७, ६१,
 ६२, ६३, ६६, ६७, ६८,
 ७६, ७८, ७९, ८१, ८४,
 ८५, ९४, १०३, १०४,
 ११५, ११६, १२५, १२७,
 १२८, १३०, १३१, १३२,
 १३६, १३७, १४१, १४३,
 १४५, १४६, १४७, १४८,
 १५३, १५४, १५७, १५८,
 १६०, १६१, १६५, १६६,
 १७०, १७५, १७६, १७७,
 १८०

शुद्धोदन महाराजा ११४

अ

भावस्तीका १४६

भावस्तीकी १६१

भावस्तीमा ३०, ७८, १०४, १४९,
 १५४, १७०, कर्कर आए
 १३१, जाँवा ४१, भिक्षा-
 टन् गरी ६२, ७९

भावस्तीबासी १४, २१, २७, ३६,
 १२७, १३१, हरूले १६२

स

सम्यक्सम्बुद्ध ११६

सम्मिल्ल भासिनी ५१

सम्मिल्ल हासिनी ५१, ५२, ५४,
 ५५, लाई बोलाउन लगाई
 ५२, लाई मागे ५१

सागर ८७

सारिपुत्र १०३, ११४, १२६,
 स्थविरलाई विनुमयो
 ११६

सीता १०८, ११४, ले १०७, देवी
 १०५, १०६, देवीहरू
 १०८, देवीलाई ११३,
 देवीले १०९, लाई अप्र-
 महिषी बनाई ११३

सुवज्ज जातकं ४१

सुघञ्ज जातक ५६

सुजात ६३, ६४, ६६, कुमार ६३,

जातकं ६२

सुनख जातकं १४३

सुनन्द प्रासादमा ११४

सुरियदेव ८८

सूर्यदेव ८८

सेगु जातक १८

शब्दावली

अ	अबालतमा गई १३३
अखडाको घेराबाट ९०, बाहिर ९०	अबालतमा गयो १३३
अगति ११७, मा गई १०५	अधिवासनभान्ति २९
अप्रमहिषी २४, को स्थानमा राखी	अग्नि भगवान्लाई १६७, १६८
२३, को स्थानमा राखे	अग्नि भगवान्ले १६८
४४, थिइन् १०५, बनाउनु	अग्निपूजा निरर्थक रहेछ १६८
पन्यो १५९, स्थान दिए	अग्निहोत्र १६७, गरी १६७
१५९	अनुगामी ३६, अमणलाई ५०
अग्रलाभ सरकार १७९	अभिरूपा स्त्री ३०
अजीर्ण भएर १३२	अभिसम्बुद्ध भएपछि ९९
अष्टलोकघमं ३८, लाई १०५,	अभिसम्बुद्ध भइसक्नु भएपछि ३४,
लाई नबुझो ३८, लाई	१७५
जान्न सक्थ्यो भने ११२	अभिज्ञा १५५, र समापत्तिहरू
अतिपण्डित १२८, १२९, को	१६७
बाबुलाई १३०, ले १२९,	अमला १२३
ले बुझ्न भाग पाउनुपर्छ	अमात्य कुलमा जन्मी १३२
१२९, हुँ १२९	अयश ३८
अर्थको द्वार २७	अलाभ ३८
	अलंकृतपारी ३१

अवगुण बताउने ११८
 अवगुण गवेषी भई ११७
 असीकोटी घन ५२
 असीकोटी बंधव हुने ५१

उदधानमा घुम्न गए १६४
 उपराजाले ४३
 उपासक ३
 उपोसथयत्रत पालन गर ६९

आ

भृ

आइमाईहरू भनेका १०६
 आगो निभाई १६७
 आगो लगाइ दिए १३०
 आगो लागेको घरलाई ११२
 आगो लिएका थियो १६७
 आगो निभाइदिए ९९
 आमाबाबुहरू खसे ३७
 आमाबाबुलाई ९
 आलु १२२
 आशंका गरी २३
 आसक्ता भएकी थिइन् ८७
 आसामी उठाउन १३७
 आसामीकहाँ गयो २१
 आसामीले ५
 आसामीहरूसँग ४१

ऋण असुल गरी ४१, ५६
 ऋण असुल गर्नकोनिमित्त ४२
 ऋण असुल गर्न जाओ ५
 ऋषि प्रव्रज्यानुसार प्रव्रजित भए
 १५५
 ऋषिलाई दियो १२१

ए, औ

एक पुरुषको कारणमा १५४
 एक पोको मातविई २१
 एक भाग पाउनुपर्छ १२९
 एरक १०१
 औरस पुत्रलाई जलाउंदेछौ ७१
 औषधी नपाएर ५३

उ

क

उदधानमा गए १४७

कठोर हृदयका रहेछन् २३, ३८

कठोर हृदयकी ४४	१४३, १४४
कठोर हृदय भएको पुरुष ४१	कार्षापण लिएर दिए १७९
कठोर हृदया हुनुहुंदो रहेछ २४	कुक्कुर १४४, १४५, को कारणमा
कठोर हृदयी रहेछन् ४४	१४३, यियो १४४, लग्यो
कपासलाई उडाएर लैजाने ११२	१४३, लाई बेखेर १४३,
कमण्डलु लिई १२४	१४४, लाई बाँधी १४४,
कमलका कन्दहरू १२३	लिई १४४, ले १४५
कमलको डाँठ १२२	कुटुम्बिक ३७, ले २१, ३७, को
कल्याण शब्द उत्पन्न भयो १५०,	कारणमा २१, २७, ३०,
१५२	३६, ४१, ४९, ५६, ६२,
कल्याण शब्दलाई १५१	६७, ७८, ८५, १०४,
कल्याणकीर्ति शब्दलाई १५१	११५
कहाँ दानविदा १२५	कुस्तीपुङ्ख हुनेछ ८९
काखमा बसेर २८	कुस्ती लड्ने ८९
काखमा बसिरहेको छोराले २७	कुस्ती लडाउनु पर्छ ८९
काँचुलीलाई छाडेर जान्छ ७२	कुमारीत्व छ कि छैन भन्नेकुरा १५
काँचो चिहानमा गयो ५	कुमार-ब्रह्मचारी थिए ५०
काँचो-चिहानमा लगी ४, ५	कुलपुत्री ल्याइदियो २
काठको एउटा टुक्रा १००	कृत्रिम छाप १०६
काठको टुक्रालाई १००	कृत्रिम पत्र १०६
काँढा भएको ठाउँमा १७०	कोठामा बस्वा ५२
काँढामा सुत्ने व्रत १६६	कोठा सजाई ३१
काँढो छैन ९९	कोवालो लिई ७
काँढो निस्क्यो ८४	कोवालोलै टाउको काटो ४
कार्षापण १३८, १४१, हू १४०,	कोवा १७९, को लामसत्कार
को पोको १३८, विई	१८०, को सत्कारभयो

१८०, लाई १७१, लाई
देखेर १७८

ख

खकार फालेर २
खड्ग १०७
खम्बा गाड ९२
खम्बामा बाँधे ९३
खम्बामा प्रासाद बनाउन लगाई

८६

खयर १०१

खराउ १०७

खरायो ९५, ९६, १७१, हरू १७२,
हरू छन् ९६, हरू जान्द-
छन् १७३, बनाइदिने छु
९५, लाई देखाए १७३,
लाई पिठ्युमा बसाली
१७४, लाई लिएर १७३,
हरूको चिच्याहट १७०,
ले देखेर १७१, सुतेको
ठाउँ १७४

खाटको एक छेउमा बस्यो ३१
खाटको खुट्टा समाती ३०, ९३
खाटमा बसिरहेको बेलामा ३१
खाटमा सुत्दा ५२

खाडल खन्न थाल्यो ५, ७

खाडल खन्दे हुनुहुन्छ ६

खाडल खनी ४, ५

खाडलमा पुरी ५

खाडलमा राख्नेछु ७

खयाल ठट्टा गर्न थाल्यो ३१

खाली पोको देखाई २१

खुट्टामा परी ११

खेत जोत्न थाले ६९

ग

गर्जिंदे ९०

गघाहा ९२, कहाँ गए ९२, को
भेष लिई ९१, को आवाज
निकात्यो ९१, चर्छ ९२,
ले ९२

गधही ३३, ३४, ले ३३, ३४, ले
देखेर ३२

गर्भधारण गरिन् १०५

गर्भवती भई ८८

गभिणी भइन् ८८

गभिणी जस्तै गराई १००

गाई १७२, लाई १६८, को मासु
१६७

ग्राम्य धर्म १९

गोर्खाको पोको बनाई १३८

गोर्खाहरू देखना १३८

गोरु १७२, हरू जान्दछन् १७३,
देखे ६३

गोबर ल्याई घर लियो ११

गोही ५८, को मासु सबै खाई ५७,
लाई रुखको शाखामा
ऊण्ड्याई ५७, मारेर गयो
५६

गंगाको तीरमा १३७

घ

घरबाट घपाइबिनुहोस् १०

घरमा बस्नु पर्ने ११

घिउ हालेर जलिरहेको भागो ६६,
८३, ९९

घस लिई ८७

घोडा १०७, को गोठलाले ३३

च

चक्र फाल्यो ९१

चक्रवर्ती राजा भयो १५९

चन्द्रमाको खरायो ९७

चन्द्रमाबाट खरायो लागेले ९७

चन्द्रमामा बस्ने खरायो चाहन्छु ९६

चन्द्रमाबाट त्यो खरायो ९६

चन्द्रमा लाग्ने ८३

चन्द्रसूर्यरूपी पाँच्रा ८२

चतुरंगिणी सेना १०७

चमर १०७

चमेरा व्रत १६६

चराचुरुङ्गी ३९

चिता बनाई ७०

चिहानमा गई ३६, ४९, ६३, ७९,
८०

चुट्की बजाई १०६

चोपाया ३९

छ

छत्र १०७, को मालिक जंगलमा

छन् १०७, धारण गराउने

छु १०७

छवणं बुद्धरश्मी ४२

छोरा मरेको ६७, ७८, ८५

छोरा मरेदेखि ६७

छोरा मरेको कुरा बाहापाई ६९

छोराको कारणमा शोक ९७

छोराहरू जन्माइन् ८८

छोराहरू होइनन् ८९
छोरो ६८, को परीक्षा गरी २०,
जन्माइन् ८८, लाई परीक्षा
गर्नेछु १९, हरू जन्माइन्

८८

छोरो मन्थो ७८

छोरो हो ७२

ज

जनपदबासी एक कुलपुत्रले १६१

जनपदबासीहरूले १६३

जनपदबासीकी छोरो मागी १६३

जरा भन्ने ब्याघ्रा हुँ १०२

जसरी आयो उसरी नै गयो ७३

जालमा पाऱ्यो १३९

जीवन चाहिँ अनिश्चित छ ६९

जुत्ता फुकालेर दिए ११३

जुत्ता राजगद्दीमा राखी ११३

जुत्ताले राज्य गर्नेछ ११३

जुत्ताले राज्य गर्‍यो ११३

जुत्ता लिएर ११३

झ

झगडा गरे १०१

झेलाहा ब्यापारी १२८, १३०,
१३१, १३२, १३६, १४२,
को कारणमा १२७, १३७,
ले १२७

ट, ड

टुकुक्क बस्ने द्रत १६६

डुंगामा बसी १३८

डोरो ल्याई ९०

त

तक्कल-कन्द १२२

तातो पानी २

तालको बन थियो १७१

तालवृक्षको जंगलमा १७३

तालवृक्षको पातमनि १७०, १७४

तालवृक्षको पातमाथि पऱ्यो १७१

तीन भाग लगाई १२७

स्त्रीहरू भनेका २

स्तूपमा गई रने ६५

स्तूप बनाई ६३

स्तूपलाई वन्दना गरी ६३

स्तूपलाई वन्दना गरी ६३

थ, द

दूनाहरू १४७

थपडो मार्दै ९०

घ

थपडो मार्न थाले १०२

थरीद्रको साथ थरीद्र ४७

थश दाजुमाइ ९१, १००, ह०
९०, ह०ले ९३

थशजना दाजुमाइहरू ९१

थश राजघर्मलाई ११७

थशबललाई ११६

थशमहीना पेटमा बोकी ७२

थाइको मृत्यु भएपछि ३७

थाइको मृत्यु भएदेखि ३७

थान देऊ ६८, ८४

थानपात्र १२१

थासीसँग सोधे ७५

थिव्यचक्षु लागी हुन् १००

थिशा-कोवा १७८

थिसा बसी १५९

थिसा बस्ने १६०

थिसा लागेर १५९

थुइ भाग पाउनुपर्छ १२९

थूना खसाल्यो १४६

थूना बनाई १४६

थूना बनाउन चाहन्छी १४७

थूना बिगारेको होइन १४७

थनीको साथ थनीभई ४७

थर्मतापूर्वक राज्य गरी ११४

थर्मदेशना ल्याउनुभई ४०

थर्ममण्डागारिक ११६

थर्मरत्नकोनिमित्त ११६

थर्मरत्नको सत्कार ११६, गर्न

चाहन्छु ११५

थर्मरत्नलाई सत्कार गर्छु ११६

थर्मसेनापतिलाई दिनुभयो ११७

थर्मसेनापतिलाई योग्य छ ११६

थर्मस्वामी ११६, ११७

थर्मोपदेश गर्दै ९७

थोबी टोलमा ९०

न

नगरवासीहरूसँग ढगडा गरी १६२

नदी-वेवता १४०

नगर उफ्रिन थाल्यो ९३

नम्र हुनेसँग नम्र हुनु २५, ५९

नक्षत्र १६४, राम्रो छ के? १६१,

१६३, राम्रो छैन १३२,

१६२, १६३, १६४
 न्यायालय ११७
 नाशवान् वस्तु नाश नै हुन्छ ६७,
 ६८
 नाशवान् स्वभावको नाश भयो ६९
 निन्दा ३८
 निस्नेही छन् २२, ५७
 निमाइबिए ६६
 निशोकी पारी १००
 नीलगाई १७२, हरू जान्दछन्
 १७३
 नुनको लागि १६८
 नुन छैन १६७
 नुन सहित मासु १६८
 नुन नभएको दिग्छे २

प

पञ्चराज ककुध वस्तुहरू १०७
 पञ्चाग्निले तप्तपाने-व्रत १६६
 पञ्चाग्नि तापले तप्त पार्दथे १७०
 पण्डित १२८, हौं १२९, हो
 १२९, ले १२९, ले एक
 भाग १२९, कुमार १३,
 कुमारले ८, पुत्रको कुरा
 सुनी १०, ले ९६

पण्डुरोगले पीडित १५४
 पण्डुरोगी पुरुष १५५
 पर्णशाला बनाई ४३
 परम ब्रह्मचारिणी थिई ५१
 पराल ल्याई १३०
 परीक्षा गरेको होइनो? १५
 परीक्षा गरेका थियो १५
 परीक्षा गर्नकोनिमित्त १६
 परीक्षा गर्नुपन्यो १५
 प्रत्यूष समयमा ७९, १०४
 प्रत्यूष समयमै ४२
 प्रव्रजित भए १५०
 प्रव्रजित भयो भन्दै १५०
 प्रव्रजित हुनुभयो भनी १५२
 प्रशंसा ३८
 पहलवान् ८९, ले ९१, हौं ९०,
 होइन ९०, लाई ९०
 पहाड त ४५, ४६, बेखेर ४५
 पहाड सुवर्णमय भएमा ४२, ४४
 पहाड सुवर्णमय भएको खण्डमा
 ४३, ४५
 पहिलो पटकमै ३१
 पाकेको फल १११
 पाँचा ८१, ८२, भने पाइएको छैन
 ८१
 पाण्डुरोग लाग्यो १५५

पाण्डुरोगले १५६	७९, ८५, १२८, १५१,
पातहरू टिप्पै १४६	१५५, १५९, १६३, १६७,
पादपरिचारिका थिई ५३	१७१, १७८, ल्याउनु भयो
पानी झम्की ९९	६८, भएको हुनाले २८
पानीमा ओल्हिन लगाई १०८	पृथ्वी पल्टिदैछ १७१, १७२, १७३
पानीले निमाउनुपर्छ ११२	पृथ्वी पल्टेको देख्यो १७२
पानीले आगो निभाई १६९	पृथ्वी पल्टिएको आवाज १७३
पायस खाए ११	पेंदलसेनालाई १०७
पायस पकाई ११	पोको हेरी १३९
पिऊजरामा १७८, राखी १७९	पोलेको (थल) गोही ५६, ५७
पिताको पोषण गर्दथ्यो १	पोलेको गोही पनि ५८
पिता मरेको खबर सुनेर ११०	पोलेको गोहीको मासु ५८
पितृघात काम ५, मा लगाउँछे ५	
पितृघात कर्मबाट ३	फ
पितृपोषक उपासक १३, को	फ
कारणमा १	फल नभएको रुखलाई २५, ६०
पितृशोकले बाधा दिंदैछ १०५	फाली देऊ १३३
पुच्छर १६८, भए पनि १६८	फालीहरू १३२, १३४, देऊ १३६
फुटदूषक (= दूना बिगाने) को	फालीहरू मुसाले खायो १३३
कारणमा १४६	फालीहरू बिक्री गरी १३३
फुत्र जन्माइन् १०५	फुटेको पानीको गाघोलाई ७६
फुत्रशोकलाई हटाएर १०३	ब
पूर्वजन्मको कुरा १९, ४३, १०५,	
बताउनु भयो ४, २२,	बएर १२३
२८, ३७, ५०, ५७, ६३,	बहिनीसँग सोधे ७३

बहिनीहरूले बाजुलाई स्नेह गर्छन्

७३

बहिरो सासुको कारणमा १४९

बहुला भए ६३, ६६

बहुला जस्तै भई ९५

बहुलाको भेष लिई ९३

ब्रह्मलोक परायण भए ५५, १५३,

१५७, १६९

ब्रह्मलोक परायण होऊ १६७

ब्रह्मलोकबाट च्युतभई ५१

बाघ १७२, हरू जान्दछन् १७३

बाजु भाई १३३

बाजुले १३३, १३५, लग्यो १३४,

नै लगिसक्यो १३३

बाजे मन्यो ६३

बाटाका बीचमा २३, २४, २५,

४३, ५६, ५७, १५०

बाँदरलाई निन्दा गरी १४८

बाँदरले १४८

बाँदरहरू १२७, १३२, १४७

ब्यापारी कुलमा जन्मे १२८

ब्यापार गरी १३१

ब्यापारीले १२८

ब्यापार गर्नथाले १२८

ब्यापारीसँग मिली १२८

बाबु मरेपछि ६२, ६३

बाह्रवर्षपछि आएर १०६, राज्य

गर ११३

ब्राह्मणले तपस्वीलाई दियो ११८

ब्राह्मणीसँग सोधे ७२

बिच्छयाइराखेको आसनमा ३७

बिल्ली-कन्द १२२

बीच बाटामा २२

बीसहजार वर्षको हुन्थ्यो ९३

बुहारी ६८

बेटेगकी थिइन् १५८

बेटेगकी स्त्री १५९

बेल १७१, खसेर १७३, को रुख-

मनि १७३, को रुखमनि

गई १७४, का रुखहरू

१७३

भ

भाग लगाउनेछु १२८

भाग लगाउन लगायो १२८

भाग लगाउन चाहन्छथ्यो १२८

भातको पोको २४, पाउँदा २२

भार्या ४७, मरेकी हुँदा ५०,

मरीकीले ४९, मरेर पनि

५०, सँग सोधे ७४

भिक्षाटन् गरी १०४

भिक्षाटन्बाट फर्केर ३६, ५०

भैसी १७२, हरू जान्दछन् १७३

भोजनकृत्य सिद्धिएपछि ३६

म

मयूर योनमा १७८

मयूर राजा १८१, लाई १७९,

लाई ल्यायो १७९

मयूरलाई नदेखेसम्म १८०

मरण निश्चित छ ६९

मरण भनेको स्वभावै हो ६९

मरण स्वभावको नाश भयो ६९

मरणशौल नै हुन् १११

मरणानुस्मृतिमा ७०

मरणानुस्मृति भाविता गर ६९

मरणानुस्मृति भावना ६९

मरिसकेको छोराको कारणमा ८५

मरेको गोरुलाई ६३, ६४

मरेरै जानेछन् ३९

मलाई चन्द्रमा देऊ ९४

मह १२३

महापृथ्वी पल्टिएमा १७१

महासत्वले १६९

माछा १३९, मार्तकोनिमित्त १३९,

को पेट चीर्दा १३९,

लिएर गएका १३९, लाई

१३८, लेऊ १३९, हरूलाई

१४०, हरूलाई विई १३८,

१४०, हरूलाई दिएको

वानको १४०, हरू १३९,

हरूले १३९

मालीको पसलबाट ९०

मामु १६८

मांस १२३

मित्रद्रोही हुन्छन् १०६

मुकुट १०७

मुष्टिक ८९

मुष्टिक ८९, हरू ९०, पहलवान्

१०१

मुसल जस्तै भएर आयो १०१

मुसाको लीड देखाइदियो १३३

मुसाको लीड राखिदियो १३३

मुसाले १३५

मुसाहरूको लीड हो १३४

मूला खाने जस्तै गरी १०२

मृगले देखी १७३

मृगहरू जान्दछन् १७२

मेरा स्वामी हुन् ७५

मेरो छोरा मऱ्यो ७०

मेरो पति हो ७४

मैथुन धर्मले १९

मैथुनधर्म भनेको मलाई थाहाछैन
२०

मोटी शरीर भएकी १५९

मंगल कार्यमा १६३

मंगलकार्य तयार गरी १६२

मंगलकार्य बिगारिविनुपयो १६३

मंगलकार्य गर्दछौं १६१

मंगल न गर १६२

य

यश ३८

यक्षले ९१

यक्ष भएर जन्म्यो ९१

युद्धमण्डप ९०, सजाउन लगाई

९०, मित्र पसे ९०

युद्धमण्डलमा आई ९०

र

रगत बघ्ने रोग लाग्यो ५३

रथ १०७, बाट भोल्हो ११, १०२,

को लागि ८१

रथपञ्जर मैले पाएको छु ८१

राजांगणको नजिक १५९

राजाले ब्राह्मणलाई दिए ११८

राजोवधानमा बसे ५२

रुँदा पनि रुँदैन ३८

ल, व

लाभ ३८

लीड देखाउँदा १३४

वर दिनेछु १०५

वर नदिई १०६

वर विनुहोस् १०५

विनाश हुने वस्तु विनाश भयो ५३

वृक्षदेवता १६, १९

श

शालामा बसी ११९

शील पालन गर ६८, ८४

शुद्धवस्त्र लगाई ७०

शोकबाट निवारण गराइदिए १००

शोकरूपी काँढालाई ६६, ८४, ९९

स

सप्तरत्नले भरिभराउ गराई ७१

सस्नेही ५७, छु २२, ४२, छ के ?

२२, छैनन् ४२	सेवाटहल गर्नेछु १२
सपरिप्राही छन् १२४	स्रोतापत्तिफल प्राप्त गरे १५७
सर्व संस्कार अनित्य हुन् ५३, ६९	स्रोतापत्ति फलमा ३६
समापत्तिहरू १५५	स्रोतापत्ति फलमा प्रतिष्ठित भयो
सर्वार्थसाधक अमात्य ४३	१७, २०, २६, २९, ३५,
ससुराको खुट्टामा परो ३	४०, ४७, ५५, ६१, ६६,
ससुरालाई क्षमा गर्न लगाई १२	७७, ८४, १०३, ११४,
सागपातहरू १२३	१४२
सासु १४९	स्रोतापत्ति फलको उपनिभय देख्नु
सिन्धव ३२	झई ४२
सिंह १७२, ले १७२, १७३, नाब	स्रोतापत्ति फलको उपनिभय ४९
गरे १७२, हरू जान्दछन्	सोह्रहजार स्त्रीहरूमध्ये १०५
१७३	सोह्रहजार वर्षसम्म ११४
सिंहवेगले बोडी १७४	संस्कारहरू अनित्य हुन् ६५
सिंहयोनिमा १७१	संघलाई महान सत्कार गर्नेले ११५
सुवर्णको पिऊजरामा राखी १७९	संवास हुनथालेपछि ८७
सुवर्णरूप ५१, लिएर ५२, लाई	संसर्ग भएको खण्डमा ३४
५१	
सुवर्णमय भएको खण्डमा ४१	ष, ह, क्ष
सुवर्णमय भएर पनि ४२	षडयन्त्र पनि गर्न सक्छन् ४३
सुगुर १७२, हरू जान्दछन् १७३,	हजार जाने माछा १३९
हुनुपर्छ १०२	हलोहरू लिई ९२

हाडहरू ल्याई ६३

हितकामी ५७

हात समात्यो १९

हितचिन्तक ४२

हात समात्वा १६

हिमालयमा गई १५५

हात घुने पानी विई ११८

क्षय-व्यय स्वभावका हुन् ६९

हात्ती १०७, हरू जान्बछन् १७२

गाथा – सूची

अ	अहम्पेतं न जानामि १७४
	आचरियो ब्राह्मण मय्हं १२०
अघन्ति मच्छा अधिकं सहस्सं १४०	आदित्तं वत मं सन्तं ६५, ८३, ९८
अजञ्जं जञ्जसङ्घातं १५६	आरञ्जकस्स इसिनो १२१
अट्टितं मे मनस्मि १४५	इङ्ग एकपदं तात २८
अतिपण्डितेन पुत्तेन १३०	इसिञ्चदानि पुच्छामि १२१
अत्थाय वत मे अज्ज १२५	इसो मूलफले गिद्धा १२५
अदस्सनेन मोरस्स १८०	उट्ठेहि कण्ह किं सेसि ९४
अट्ठाहि नून भिगराज १४७	उरगोव तच्चं जिण्णं ७१
अनभिमतो ततो आग ७२	एको अरञ्जम्हि ६
अप्पत्था पदविञ्जाणं १७५	एको अरञ्जे विहरसि १२१
अब्बहि वत मे सत्तं ६५, ८३, ९८	एकोव मच्चो अच्चेति १११
अलङ्कृतो मट्टकुण्डली ८०	एतेहि दातुमरहति १२४
अस्सत्थ वुम साखाय ५८	एवं करोन्ति सप्पञ्जा ६५, ९९
अस्सद्धो अकतञ्जूच १७६	एवं चलितं असण्ठितं ३९
अहञ्च तं मातरं वुच्चमानो ९	एवं चे कण्ह जानासि ९७

क
कल्याण धम्मो'ति यदा जनिन्द

१५२

कायस्सभेदा अभिसम्परायं ८, ९

किन्तु उम्मतत्तूषोव ९५

किन्तु सन्तरमानोव ६४

किसो विवण्णो भवति ११०

कूटस्स हि सन्ति कूटकूटा १३५

केन रामप्यभावेन १०९

कोमारि को नाम तवज्ज धम्मो

१९

ख, ग, ङ, च

खणन्तालकलम्बानि १२२

गमणागमनम्पि हिस्सति ८२

चजे चजन्तं वनथं न कयिरा २५,

५९

चन्दं विद्य दारको रुदं ८३

डग्हमानो नजानाति ७१, ७२, ७३,

७४, ७६

त

तत्थत्तन्ति वत्तप्पद्धे ५४

तथेव तिट्ठति सीसं ६४

तदेव मेत्वं विदितो ५८

तमज्जहं निखणिस्सामि ६

तस्मा हि धीरस्स बहुस्सुतस्स १११

तस्स ते पेमकेनाहं ११९

तस्स तं वचनं सुत्वा ९४

तं कुल्लवत्तं ७

तं तञ्चे अनुसोचेय्य ५३

तं त्वं भत्तं पटिग्गह् ११९, १२३

द

दक्खेय्येकपदं तात २९

दन्ता अरेणूव वसूपनीता १२

दह्मायति भद्दन्ते १७४

दसवस्ससहस्सानि ११४

दहरा च हि ये वुड्ढा ११०

द्विजो दुमं खीणफलं व जत्त्वा २५,

५९

देवमनुस्सा चतुप्पवा ३९

ध, न

धीरत्थु तं आतुरं पूतिकार्यं १५६

धीरं मञ्जन्ति बालोति ३९

धुत्ता सोण्डा अकता ३९

नक्खत्तं पतिमानेत्तं १६४

न चाहमेतं इच्छामि ९६

न मन्ता मूल भेसज्जा ९८

न मे पिता वा माता वा १४८

नमे नमन्तस्स भजे मज्जन्तं २५,

५९

न मे त्वं पुत्त अहितानुकम्पी ९

न तक्कला सन्ति ६

न ताहं तात अहितानुकम्पी ८

न पचामि न पाचेमि १२४

न सोचामि न रोदामि ८३

नहि अग्नेन पाणेन ६४

नहेव ठितं नासीनं ५४

निद्धापयेत्तं सका भगारा १०

नानात्थकामस्स करेय्य अत्थं २५

प

अपचन्तस्स १२२

न काति होति १४१

नरवयमानो वे ११०

पापञ्च तं कम्मं पकुब्बमानं ८

परिसुस्सति खिण्पमिदं कलेवरं १५६

पितामहो तात सुबुब्बलो ते ६

पुत्तो मम ओरसको ८

फ

फरसाहि वाचाहि ८

फलानमिव पक्कानं ११०

फुट्टस्स मे अञ्जतरेम व्याधिना

१५६

ब

बहुम्पेतं असन्नि जातवेदं १६८

बहूनं विज्जति भोति ५३

बालो खो त्वमसि माणव ८२

बालो वतायं सुनखो १४५

बाहा पगग्ग्ह कन्डसि ८०

ब्राह्मणन्दानि पुच्छामि १२०

बेलुवं पतितं सुत्वा १७५

भ, म

भरामि पुत्ते वारे च १२१

भिवखुञ्चदानि पुच्छामि १२३
 मच्छानं भोजनं दत्त्वा १४०
 मतमतमेव रोदथ ३८
 मयापि तात पटिलच्छसे तुवं ७
 मय्हञ्च अस्सु इध सत्तमासा १४०

य

यथापि उदक कुम्भो ७६
 यथासरणमादित्तं ११०
 यदा च सरसम्पन्नो १८०
 यथापि वारको चन्दं ७४
 यस्स एतादिसा अस्सु ९८
 यसस्सीनं कुले जातं ३५
 या ते सा भरिया अनरियरूपा १०,
 १२
 या वलिद्दी वलिद्दिस्स ४७
 याव नुप्पजि बुद्धो १८०
 येच सीलेन सम्पन्ना १७५
 येनासि किसिया पण्डु ३४
 येसं वो एदिसो धम्मो १४८
 यो बुक्खफुट्टाय भवेत्थ ताणं १६,

२०

यो मातरं पेत्तिकं सापतेय्यं १४१
 यो मातरं पितरं वा ८, ९
 यं नलब्भा मनुस्सेन ९७
 यं न सक्का पालेतुं ११०
 यं हि कयिरा तंहि ववे ४६

र, व

रट्टेसु गिद्धा राजानो १२५
 वामेन भिवखामावाय १२४
 वारिना विय ओसिञ्चि ८३

स

सच्चं खो ववसि माणव ८३
 सचे पनादिके नेव ३४
 सचे रोदे किता अस्सं ७३
 सठस्स साठेट्थमिदं १३५
 सन्ति अञ्जेपि ससका ९५
 सड्ढञ्च ते इस्सरियं वदामि ६०
 सड्ढो लोको अत्तमनो अहोसि १९
 सयमेकेन विस्सन्ति ११०
 सा कस्स कन्दामि वनस्स मण्ठे

१६, २०

[२०८]

गाथा-सूची

साकं भिसं मधुं मंसं १२२	सो माणवो तस्स पवदीति ८१
साधु खो पण्डितो नाम १३०	सोवण्णमयं मणिमयं ८१, ९५
सायं समञ्जा इधमज्ज पत्ता १५२	सोवण्णमयो रथो मम ८१
सिक्खेय्य सिक्खितब्धानि १६०	सोहं अब्बुल्ह सत्तोस्मि ६५, ८३,
सुचञ्जं वत नच्चजो ४५	९९
सुखुमालरूपं विस्वान ११९	सोहं दस्सञ्च भोक्खञ्च १११
सो नून मधुरं जाति ९६	संकप्पमेतं पटिलद्धपापं ७
सो ते करिस्सामि यथानुभावं ६०	

लेखकका पुस्तकहरू —

संक्षिप्त बुद्धजीवनी (द्वितीयावृत्ति) ...	१/-
धम्मपद (तृतीयावृत्ति) ...	१/४०
गृहो-विनय (द्वितीयावृत्ति) ...	१/-
अग्रश्रावक (अप्राप्य) ...	
कसको कुरा सत्य हो ? ...	
बुद्धशासनको इतिहास (प्रथम भाग) ...	४/-
पटाचारा स्थविरा चरित...	
अम्बसक्कर प्रेतकथा	
सुतनु जातक	
बुद्धकालीन ब्राह्मण (अप्राप्य) भाग-१ (पृ. ५०४) ...	७/-
बुद्धकालीन गृहस्थीहरू भाग-१ (पृ. ५८१) ...	८/-
बुद्धकालीन राजपरिवार भाग-१ (पृ. ६६५) ...	१०/-
बुद्धकालीन महिलाहरू भाग-१ (पृ. ५५६) ...	८/-
बुद्धकालीन परिव्राजकहरू भाग-१ (पृ. ७६६) ...	१६/-
बुद्धकालीन श्रावक-चरित भाग-१ (पृ. ३७८) ...	६/-
बुद्धकालीन श्राविका-चरित भाग-१ (पृ. १००५) ...	२२/-
बुद्धकालीन ब्रह्मादिदेव भाग-१ (पृ. ६६८) ...	१८/-
बुद्धकालीन प्रेतकथा ...	(पृ. ३८२) ... १०/-
बुद्धकालीन विमानकथा ...	(पृ. ४०४) ... १२/-
बुद्धकालीन दशैवटा ग्रन्थहरूको विषय सूची ...	५/-
बुद्धकालीन ब्राह्मण भाग-२ (पृ. ६००) ...	१५/-
बुद्धकालीन ब्राह्मण भाग-३ (पृ. ६८०) ...	१७/-
बुद्धकालीन गृहस्थीहरू भाग-२ (पृ. ५६२) ...	१५/-
बुद्धकालीन गृहस्थीहरू भाग-३ (पृ. ६२४) ...	१५/-
जापान भ्रमणको डायरी ...	४/-
जातक संग्रह भाग-१ (पृ. २६६) ...	१०/-
जातक संग्रह भाग-२ (पृ. २४०) ..	१०/-

प्रतीक्षामा—

“जातक संग्रह” भाग-३